

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ЗА СПЕЦИЈАЛНУ ЕДУКАЦИЈУ И
РЕХАБИЛИТАЦИЈУ

Слађана В. Ћаласан

**АДАПТИВНЕ ВЕШТИНЕ КОД ДЕЦЕ СА
ПОРЕМЕЋАЈИМА КОМУНИКАЦИЈЕ**

Докторска дисертација

Београд, 2022.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

Sladana V. Čalasan

**ADAPTIVE SKILLS IN CHILDREN WITH
COMMUNICATION DISORDERS**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2022.

Ментор:

Др Надица Јовановић Симић, редовни професор, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Чланови комисије:

Др Мирјана Петровић Лазић, редовни професор, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Ивана Арсенић, доцент, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Бојана Дрљан, доцент, Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Др Весела Миланков, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду – Медицински факултет

Датум одбране: _____

Захваљујем својој професорки и ментору, др Надици Јовановић Симић, на великој помоћи, несебичној подршци, стручним саветима и знању које је поделила са мном.

Захваљујем свим члановима комисије, као и професорима са катедре за Логопедију који су помогли при изради овог рада.

Посебну врсту захвалности дугујем својој породици, супругу Душку, кћерки Тијани, синовима Алекси и Аљоши, на разумевању, подршци и љубави.

АДАПТИВНЕ ВЕШТИНЕ КОД ДЕЦЕ СА ПОРЕМЕЋАЈИМА КОМУНИКАЦИЈЕ

РЕЗИМЕ

Конструкт адаптивног понашања укључује вештине које су појединцу неопходне како би задовољио своје личне потребе и могао да одговори на социјалне и културолошке захтеве средине. Током времена, способност да се примерено и адекватно делује у различитим ситуацијама проширила се на скупове вештина који укључују не само социјалну компетенцију (социјалне адаптивне вештине) већ и вештине које су дио свакодневног живота, као што су рецептивно-експресивни речник и функционална академска знања (концептуалне адаптивне вештине) и способност бриге о себи у свом дому и у оквиру заједнице (практичне адаптивне вештине). Процена адаптивног понашања неизоставан је део у идентификацији и класификацији интелектуалне ометености, али и важан показатељ развоја деце са другим развојним поремећајима и деце типичног развоја (ТР).

Основни циљ овог истраживања је био да се утврди ниво овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) код деце са специфичним језичким поремећајем (СЈП), деце са поремећајем из спектра аутизма (ПСА), деце са лаком интелектуалном ометеношћу (ЛИО) и ТР деце. Такође, циљ је био и да се утврди однос између профила адаптивног понашања код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце. Поред тога, циљ истраживања је био и да се утврди однос између адаптивног понашања и индикатора социо-економског статуса (СЕС) (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља, број браће и сестара) код испитиваних група.

Истраживање је спроведено на узорку од 183 испитаника, оба пола, узраста од 4 до 14 година ($9,22 \pm 2,79$). Укупан узорак подељен је у четири групе, три клиничке и једну контролну. Прву клиничку групу чинило је 31 дете са СЈП; другу групу 30 деце са ПСА; трећу групу 33 деце са ЛИО. Контролна група је обухватила 89 ТР деце, без неуролошких, сензорних и тешких телесних оштећења, просечне или натпросечне интелигенције.

За процену адаптивних вештина (концептуалних, социјалних, практичних) коришћена је Дијагностичка скала за процену адаптивног понашања (Adaptive Behaviour Diagnostic Scale – ABDS; Pearson et al., 2016). Истраживање је реализовано током 2020/2021. године у удружењима за децу и омладину са потребом за посебном подршком, предшколском установама, редовним и специјалним школама у Републици Српској.

Резултати истраживања су показали да деца са СЈП, ПСА и ЛИО имају значајно лошија постигнућа у поређењу са ТР децом, како на нивоу укупног адаптивног скорa, тако и на нивоу појединачних адаптивних домена, концептуалном, социјалном и практичном. Деца са СЈП имају значајно боља постигнућа од деце са ЛИО и ПСА на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору. Деца са ЛИО имају значајно боља постигнућа на социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору у односу на децу са ПСА. Значајна разлика у постигнућима деце са ПСА у односу на децу са ЛИО није утврђена само у резултатима на концептуалном домену.

Даље, резултати показују да деца са СЈП и ЛИО имају сличан профил адаптивног функционисања, то јест, имају највише вредности скорова у оквиру практичног домена, затим у оквиру социјалног домена, док су најнижи скорови уочени у домену концептуалних вештина (концептуални < социјални < практични домен). Са друге стране, деца са ПСА и ТР деца су најбоља у практичном домену, затим у концептуалном, док у домену социјалних вештина имају најнижа постигнућа (социјални < концептуални < практични домен).

Сумирањем резултата и постигнућа деце испитиваних група на концептуалном, социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору, у односу на индикаторе СЕС-а, утврђено је да образовање мајке и оца и радни статус мајке остварују значајан утицај на постигнућа деце на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору. Брачни статус родитеља има значајан утицај на постигнућа деце на концептуалном и

практичном домену и укупном адаптивном скору. Приходи породице остварују значајан утицај на постигнућа деце у практичном домену, док број браће и сестара има значајан утицај на постигнућа деце у концептуалном домену.

Добијени резултати могу дати допринос у идентификацији тешкоћа и капацитета деце са СЈП, ПСА и ЛИО у подручју адаптивних вештина (концептуалних, социјалних, практичних). На основу добијених налаза могуће је дефинисати смернице за креирање едукативних и рехабилитационих програма подршке овој деци, што има посебан значај за стручњаке (логопеди, специјалне едукаторе и рехабилитаторе) који раде у пракси са овом децом.

Кључне речи: адаптивно понашање, адаптивне вештине, концептуални домен, социјални домен, практични домен, специфичан језички поремећаја, поремећај из спектра аутизма, лака интелектуална ометеност, типичан развој

Научна област: Специјална едукација и рехабилитација

Ужа научна област: Поремећаји комуникације у логопедији

ADAPTIVE SKILLS IN CHILDREN WITH COMMUNICATION DISORDERS

ABSTRACT

The construct of adaptive behavior includes skills that individuals need to meet their personal needs and be able to respond to the social and cultural demands of the environment. Over time, the ability to act appropriately and adequately in a variety of situations has expanded to skill sets that include not only social competence (social adaptive skills), but also skills that are part of everyday living, such as receptive-expressive vocabulary, functional academic knowledge (conceptual adaptive skills) as well as the ability to take care of oneself in one's home and within the community (practical adaptive skills). Assessment of adaptive behavior is an indispensable part in the identification and classification of intellectual disabilities, but also an important indicator of the development of children with other developmental disorders and children with typical development.

The aim of this research was to determine the level of mastery of adaptive skills (conceptual, social, practical) in children with specific language impairment (SLI), children with autism spectrum disorder (ASD) and children with mild intellectual disabilities (MID), as well as children with typical development (TD). Also, the goal was to determine the relationship between the profile of adaptive behavior in children with SLI, ASD, MID and TD children. In addition, the aim of the research was to determine the relationship between adaptive behavior and SES indicators (parental education, parents' employment status, family income, parents' marital status, number of siblings) at the examined groups.

The study was conducted on a sample of 183 subjects, both sexes, aged 4 to 14 years (9.22 ± 2.79). The total sample was divided into four groups, three clinical and one control. The first clinical group consisted of 31 children with SLI; another group of 30 children with ASD; the third group of 33 children with MID. The control group included 89 TD children, without neurological, sensory and physical impairments, average or above average intelligence. The Adaptive Behavior Diagnostic Scale (ABDS; Pearson et al., 2016) was used to assess adaptive skills (conceptual, social, practical). The research was realized during 2020/2021. years in Associations for children and youth with the need for special support, preschools, regular and special schools in the Republic of Srpska.

The results of the research showed that children with SLI, ASD and MID have significantly worse achievements compared to TD children in overall score of ABDS scale, as well as on individual domains. Children with SLI have significantly better score than children with MID and ASD in all adaptive test domains and overall adaptive score. Children with MID have significantly better social and practical domain score and overall adaptive score compared to children with ASD. A significant difference in the achievements of children with ASD compared to children with MID was not determined only in the results in the conceptual domain. Furthermore, the results show that children with SLI and MID have a similar profile of adaptive functioning, actually, they have the highest score values within the practical domain, then within the social domain, while the lowest scores were observed in the domain of conceptual skills (conceptual < social < practical domain). On the other hand, children with ASD and TD children are the best in the practical domain, then in the conceptual domain, while in the domain of social skills they have the lowest achievements (social < conceptual < practical domain).

Summarizing the results and achievements of children in the study groups in the conceptual, social and practical domain and the overall adaptive score, in relation to SES indicators, it was found that education of mother and father and working status of mothers have a significant impact on children's achievements in all individual domains, as well as in overall adaptive score. Marital status of parents has a significant impact on children's achievements in the conceptual and practical domain and the overall adaptive score. Family income has a significant impact on children's achievements in the practical domain, while the number of siblings has a significant impact on children's achievements in the conceptual domain.

The obtained results can contribute to the identification of difficulties and capacities of children with SLI, ASD and MID in the field of adaptive skills (conceptual, social, practical). Based on the findings, it is possible to define guidelines for creating educational and rehabilitation programs to support these children, which is of particular importance for professionals (speech therapists, special educators and rehabilitators) who work in practice with these children.

Keywords: adaptive behavior, adaptive skills, conceptual domain, social domain, practical domain, developmental language disorders, autism spectrum disorder, mild intellectual disability, typical development

Scientific Field: Special education and rehabilitation

Specialized Scientific Field: Communication disorders in speech and language pathology

САДРЖАЈ

УВОД	1
I ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА	3
1. Адаптивно понашање	4
1.1. Утицај узраста и пола на адаптивно понашање	5
1.2. Социоекономски статус и адаптивно понашање	6
2. Процена адаптивног понашања	7
2.1. Скале за процену адаптивног понашања	7
2.2. Дијагностичка скала за процену адаптивног понашања	9
2.3. Преглед истраживања о процени адаптивног понашања	10
3. Адаптивне вештине код деце са специфичним језичким поремећајем	12
4. Адаптивне вештине код деце са поремећајем из спектра аутизма	14
5. Адаптивне вештине код деце са лаком интелектуалном ометеношћу	18
II ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ, ЗАДАЦИ И ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА	221
2.1. Предмет истраживања	22
2.2. Дефиниције основних појмова	23
2.3. Циљеви истраживања	23
2.4. Задачи истраживања	24
2.5. Хипотезе	24
III МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА	25
3. ФОРМИРАЊЕ И ОПИС УЗОРКА	26
3.1. Формирање узорка	26
3.2. Опис узорка према независним варијаблама	26
3.3. ВРЕМЕ И МЕСТО ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА	34
3.4. ИНСТРУМЕНТИ ИСТРАЖИВАЊА	34
3.4.1. Социодемографски упитник	34
3.4.2. Процена адаптивних вештина	34
3.5. СТАТИСТИЧКЕ МЕРЕ	36
IV РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	38
4. Вредности ABDS скале и њених подскала у односу на групе испитаника	39
4.1. Узрасне разлике	48
4.2. Разлике у адаптивним вештинама у односу на социодемографске факторе	62
4.2.1. Разлике у адаптивним вештинама у односу на пол	62
4.2.2. Разлике у адаптивним вештинама у односу на образовање родитеља	65
4.2.3. Разлике у адаптивним вештинама у односу на радни статус родитеља	75
4.2.4. Разлике у адаптивним вештинама у односу на приходе породице	81
4.2.5. Разлике у адаптивним вештинама у односу на брачни статус родитеља	86
4.2.6. Разлике у адаптивним вештинама у односу на број браће и сестара	89
4.2.7. Разлике у адаптивним вештинама у односу на средину становања	94
4.3. Разлике у предикцији укупног адаптивног скорa ABDS скале на основу постигнућа у појединачним доменима код ТР деце и деце са СЛП, ПСА и ЛИО	97
4.4. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на испитиване домене ABDS скале и укупан адаптивни скор унутар различитих група испитаника	101
4.4.1. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на концептуални домен ABDS скале унутар различитих група испитаника	101
4.4.2. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на социјални домен ABDS скале унутар различитих група испитаника	104
4.4.3. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на практични домен ABDS скале унутар различитих група испитаника	108
4.4.4. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на укупан адаптивни скор ABDS скале унутар различитих група испитаника	112

4.5. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на испитиване домене ABDS скале и укупан адаптивни скор на целом узорку испитаника	116
4.5.1. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на концептуални домен ABDS скале на целом узорку испитаника.....	116
4.5.2. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на социјални домен ABDS скале на целом узорку испитаника	118
4.5.3. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на практични домен ABDS скале на целом узорку испитаника.....	119
4.5.4. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на укупан адаптивни скор ABDS скале на целом узорку испитаника.....	120
V ДИСКУСИЈА.....	121
5. Анализа разлика у нивоу овладаности адаптивним вештинама код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце	122
5.1. Анализа профила адаптивног понашања код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце.....	124
5.1.1. Анализа профила адаптивног понашања код деце са СЈП и ЛИО.....	124
5.1.2. Анализа профила адаптивног понашања код деце са ПСА и ТР деце.....	126
5.2. Анализа узрасних разлика.....	127
5.2.1. Анализа развојног тренда код деце са СЈП, ЛИО, ПСА и ТР деце.....	127
5.2.2. Анализа упоредног развојног тренда у концептуалном, социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору код ТР деце и деце са ЛИО и ПСА	130
5.2.3. Анализа упоредног развојног тренда у концептуалном, социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору код деце са СЈП и ТР деце	131
5.3. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на испитиване социодемографске факторе.....	133
5.3.1. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на пол.....	133
5.3.2. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на образовање родитеља....	134
5.3.3. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на радни статус родитеља..	135
5.3.4. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на приходе породице.....	136
5.3.5. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на брачни статус родитеља	137
5.3.6. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на број браће и сестара.....	137
5.4. Анализа предикције укупног скорa адаптивног понашања.....	138
5.5. Анализа предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен и укупан адаптивни скор ABDS скале унутар различитих група испитаника.....	139
5.6. Анализа предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен и укупан адаптивни скор ABDS скале на целом узорку испитаника	Error! Bookmark not defined.
VI ТЕСТИРАЊЕ ХИПОТЕЗА	144
6. ПОТВРЂИВАЊЕ ХИПОТЕЗА.....	145
VII ЗАКЉУЧЦИ.....	147
7. ЗАКЉУЧЦИ ИСТРАЖИВАЊА.....	148
7.1. Практични значај и ограничења студије.....	150
VIII ЛИТЕРАТУРА.....	151
IX ПРИЛОЗИ.....	168
Прилог 1.....	169

УВОД

Термин адаптивно понашање први пут је употребљен 1961. године, када је Америчка асоцијација за интелектуалну ометеност (American Association on Intellectual and Developmental Disabilities – AAIDD, ранији назив Америчка асоцијација за менталну ретардацију – ААМР) у својој дефиницији интелектуалне ометености (ИО) овим називом заменила претходно коришћене термине сазревања, учења и социјалног прилагођавања (Heber, 1959, према Pearson et al., 2016). Од тог времена до данас, концепт адаптивног понашања развио се од једног, у великој мери недефинисаног појма, до комплексног конструкта који укључују концептуалне, социјалне и практичне вештине (Tassé et al., 2012). Ова трофакторска структура адаптивног понашања уврштена је у најновије издање AAIDD (Schalock et al., 2010) и оперативно је дефинисана на следећи начин: концептуалне вештине (језик, читање и писање, концепти броја, времена и новца), социјалне вештине (интерперсоналне вештине, друштвена одговорност, самопоштовање, лаковерност, опрезност, поштовање правила, избегавање ситуација у којој особа може да постане жртва, вештине решавања социјалних проблема) и практичне вештине (активности свакодневног живота/лична нега, професионалне вештине, употреба новца, безбедност, брига о здрављу, путовање, распореди/рутине, употреба телефона).

AAIDD је последњих 100 година фокусирана на дефинисање ИО и сматра се водећим ауторитетом на овом пољу (Arıcak & Oakland, 2010), па стога не изненађује податак да је она била прва организација која је увела дефиците у адаптивном понашању као дијагностички критеријум за ИО (Heber, 1961, према Pearson et al., 2016). Међутим, иако се процена адаптивног понашања традиционално везује за идентификацију и класификацију ИО, резултати новијих истраживања указују да је евалуација адаптивних вештина веома важна и код осталих развојних поремећаја (Buha i Gligorović, 2019).

Уопштено говорећи, комуникација је размена порука између одашиљаоца и примаоца (Jovanović-Simić i Slavnić, 2009), а комуникациона интеракција између особа које користе говор као средство за комуникацију веома је комплексна (Jovanović-Simić, 2007). Поремећаји комуникације обухватају широк спектар клиничких манифестација које захватају различите аспекте говорно-језичког функционисања и невербалног комуникативног понашања, уз значајне индивидуалне варијације у тежини испољеног поремећаја (Glumbić, 2010).

Специфични језички поремећај (СЈП) карактеришу дефицити на плану развоја експресивног и рецептивног модалитета језичке функције који нису узроковани слушним оштећењем, поремећајем из спектра аутизма, општим когнитивним дефицитом, социо-емоционалним поремећајем или срединским факторима (Drljan i Vuković, 2017). Дефицити се манифестују у виду кашњења или атипичног обрасца развоја структуралних аспеката језика (Drljan i Vuković, 2017). Иако је у свету и код нас рађен веома мали број студија о адаптивном понашању деце са СЈП (Buha i Gligorević, 2019; Damberga et al., 2014; Harrison & Oakland, 2003; Shevell et al., 2005), очекивано је да ова деца остварују ниска постигнућа у одређеним доменама адаптивног понашања: комуникацији и функционалном академском знању и социјалним вештинама (Damberga et al., 2014).

Поремећај из спектра аутизма (ПСА) је неуроразвојни поремећај који дефинишу два основна домена, дефицити у социјалној комуникацији и социјалној интеракцији и ограничени, репетативни, стереотипни обрасци понашања или активности (DSM-5; APA, 2013). Адаптивне вештине деце са ПСА значајно су лошије у односу на адаптивне способности њихових вршњака истог нивоа когнитивног функционисања (Carpentieri & Morgan, 1996; Gabriels et al., 2007; Jeremić

i sar., 2018; Kenworthy et al., 2010; Mouga et al., 2015; Perry et al., 2009; Pugliese et al., 2016; Tomanik et al., 2007). У домену социјализације пронађене су израженије тешкоће у односу на преостала два домена адаптивног понашања (Volte & Poustka, 2002; Carter et al., 1998; Perry et al., 2009).

ИО је стање које настаје пре осамнаесте године и које карактеришу значајна ограничења у интелектуалном и адаптивном функционисању (AAIDD, 2010). Највећи део (око 85%) укупне популације особа са ИО чине особе са лаком интелектуалном ометеношћу (ЛИО) (APA, 2000). Дефицити у социјалном домену, заједно са дефицитима у одређеним функционалним академским и комуникационим вештинама, чине срж потешкоћа деце и одраслих са ЛИО (Leffert & Siperstein, 2002).

У циљу потпуног разумевања конструкта адаптивног понашања, Тасе и сарадници истичу важност процене адаптивног понашања у различитим социо-културним групама, али и у оквиру западних култура (Tassé et al., 2012). Утврђено је да тешкоће и капацитети у адаптивним вештинама требају бити документовани унутар типичног социо-културног контекста заједнице којој испитивана особа припада (Wehmeier et al., 2008).

У Републици Српској нисмо пронашли ниједну студију у области адаптивног понашања. Када су у питању земље у окружењу, у Србији је рађен релативно мали број истраживања о адаптивном понашању (Анђелковић, 2016; Banković i sar., 2011; Buha-Ђurović, 2010; Buha i Gligorović, 2012; Buha i Gligorović, 2019; Gligorović i Buha-Ђurović, 2011; Jeremić et al., 2018; Mandić-Maravić i sar., 2015). Ово намеће потребу за реализацијом додатних истраживања о адаптивном понашању у нашој средини у циљу добијања свеобухватнијих и релевантнијих података у овој области.

I ТЕОРИЈСКА РАЗМАТРАЊА

1. Адаптивно понашање

Адаптивно понашање дефинише се као скуп концептуалних, социјалних и практичних вештина које људи уче и користе у свакодневном животу (Schalock et al., 2010). Конструкт адаптивног понашања укључује вештине које су појединцу неопходне како би задовољио своје личне потребе и могао да одговори на социјалне и културолошке захтеве средине (Price et al., 2018). Током времена, способност да се примерено и адекватно делује у различитим ситуацијама проширила се на скупове вештина који укључују не само социјалну компетенцију (социјалне адаптивне вештине) већ и вештине које су део свакодневног живота, као што су рецептивно-експресивни речник и функционална академска знања (концептуалне адаптивне вештине) и способност бриге о себи у свом дому и у оквиру заједнице (практичне адаптивне вештине) (Pearson et al., 2016). У одраслом добу долази до ширења обима адаптивне компетенције што се огледа у социјално одговорном понашању у заједници и прилагођавању очекивањима професије. На тај начин развој адаптивних вештина тече у складу са основним закономernosћима менталног развоја (Pierangelo & Giuliani, 2002, према Gligorović i Buha Đurović, 2011).

Адаптивно понашање представља опсег у оквиру којег је појединац способан да функционише самостално у различитим животним ситуацијама (Sparrow et al., 2005, према Golya & McIntyre, 2018). Ови аутори наводе четири елемента која додатно одређују адаптивно понашање: (а) адаптивно понашање је конструкт везан за узраст, јер како деца одрастају, оно се унапређује и постаје комплексније; (б) адаптивно понашање је одређено очекивањима, културним вредносћима и стандардима примарног дететовог окружења; (в) адаптивно понашање је променљиво и може се погоршати или побољшати у зависности од интервенција, промена у окружењу или других догађаја и (г) адаптивно понашање дефинисано је вештинама које се примењују свакодневно, док је мањи акценат стављен на способности (Sparrow et al., 2005, према Golya & McIntyre, 2018).

Структура адаптивног понашања традиционално је била предмет значајних контроверзи у научним круговима, па су се седамдесетих, осамдесетих и раних деведесетих година појавила два различита приступа њеном проучавању (Arias et al., 2013). Први приступ сагледавао је адаптивно понашање као једнодимензионалан конструкт, док је други истицао његову мултидимензионалну природу. Временом је преовладао други приступ, поткрепљен бројним емпиријским истраживањима (Harrison & Oakland, 2003; Harrison & Rainieri, 2008; Widaman et al., 1991; Widaman & McGrew, 1996). Неке од ових студија наводиле су присуство и четвртог фактора, моторичке или физичке компетенције, али он у савременим дефиницијама није укључен у домен адаптивног понашања. Сматра се да моторичка компетенција, која обухвата фину и грубу моторику, треба да буде процењивана у домену здравља, због своје повезаности са развојним аспектима (Luckasson et al., 2002; Schalock et al., 2010). Наиме, овај фактор више је развојан у својој природи, стабилизује се како дете улази у средње детињство (у узрасту од осам или девет година) и првенствено указује на физичка ограничења (Arias et al., 2013; Schalock et al., 2010, Tassé et al., 2012). С друге стране, бројна истраживања у којима су коришћени различити инструменти процене потврдила су значај три наведена фактора за процену адаптивног понашања (концептуалне, социјалне и практичне вештине) (Tassé et al., 2012). Тасе и сарадници (Tassé et al., 2012) наводе да се Хеберов (Heber, 1959) оригинални предлог три области вештина (сазревање, учење, социјално прилагођавање) савршено преклапа са тренутним трофакторским моделом адаптивног понашања који укључује концептуалне, социјалне и практичне вештине. Према петом издању Дијагностичког и статистичког приручника за менталне поремећаје (Diagnostic and

Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5; APA, 2013) дефицити у адаптивном функционисању (Критеријум Б) говоре нам колико је особа способна да задовољи стандарде заједнице, личне независности и социјалне одговорности, у поређењу са другим особама истих година и истог социокултурног порекла. Адаптивно функционисање тако укључује адаптивно резоновање у три домена, концептуалном, социјалном и практичном: концептуалне вештине (меморија/памћење, језик, читање и писање, математичко резоновање, усвајање практичних знања, решавање проблема, расуђивање у новонасталим ситуацијама), социјалне вештине (свест о мислима, осећањима и искуствима других, емпатија, интерперсоналне комуникационе вештине, способност склапања пријатељских односа, социјално просуђивање) и практичне вештине (учење и самоуправљање кроз животна прилагођавања, лична нега, радна одговорност, управљање новцем, рекреација, саморегулација понашања, организација у извршавању школских и радних задатака) (DSM-5; APA, 2013).

Концепт адаптивних вештина подразумева низ компетенција и обезбеђује основу за две кључне тачке: (а) тешкоће у неком од подручја адаптивних вештина често коегзистирају са бољим капацитетима преосталим подручјима и (б) тешкоће и капацитети у адаптивним вештинама требале би бити документоване унутар типичног социокултурног контекста заједнице и особа истих година, као и уско везане за индивидуалне потребе за подршком те особе (Wehmeier et al., 2008). На основу идентификације специфичних тешкоћа и капацитета одређују се домени адаптивног понашања који захтевају већи ниво подршке (Estabilo & Matson, 2018).

1.1. Утицај узраста и пола на адаптивно понашање

С обзиром да деца почињу да усвајају адаптивне вештине од рођења и настављају да их развијају током раног детињства и на старијем узрасту, очекивано је да се оне унапређују како деца одрастају (Pearson et al., 2016). Услед наведеног, постигнућа испитаника на скалама за процену адаптивног понашања генерално се повећавају на старијем узрасту (Alonso et al., 2010; Nazim & Khalid, 2018). Млађи испитаници имају нижи укупни адаптивни скор, док старији испитаници постижу веће скорове на скалама за процену адаптивних вештина. Ово побољшање адаптивних вештина посебно се уочава на узрасту од шест до 18 година (Tassé et al., 2019). Изузетак чине испитаници са ПСА без ИО, код којих ниска постигнућа на скалама за процену адаптивног понашања на млађем узрасту годинама остају непромењена или показују минималан напредак (Matson et al., 2009; Pugliese et al., 2016). У новије вријеме, врло опсежне студије које обједињују податке из више извора потврдиле су пад адаптивног функционисања код особа са ПСА са повећањем њихове старости (Chatham et al., 2018).

Релативно мали број студија испитивао је, између осталог, и утицај пола на адаптивно функционисање, углавном код испитаника са ПСА (Andersson et al., 2013; Frazier et al., 2014; Howe et al., 2015; Ibrahim et al., 2020; Mandić-Maravić i sar., 2015; Ratto et al., 2018; Reinhardt et al., 2015; White et al., 2017; Zwaigenbaum et al., 2012). Међутим, резултати наведених истраживања указују на опречне податке у погледу полних разлика. Резултати једне групе студија наводе боља постигнућа испитаника мушког пола у одређеним доменима адаптивног функционисања (Frazier et al., 2014; Howe et al., 2015; Ratto et al., 2018; White et al., 2017), док резултати друге групе студија не указују на значајне полне разлике код особа са ПСА (Andersson et al., 2013; Ibrahim et al., 2020; Mandić-Maravić i sar., 2015; Reinhardt et al., 2015; Zwaigenbaum et al., 2012). Мандић-Маравић и

сарадници (2015) у свом истраживању наводе нешто боља постигнућа испитаника женског пола у односу на мушки пол, али те разлике не прелазе праг статистичке значајности.

1.2. Социоекономски статус и адаптивно понашање

Социоекономски статус (СЕС) један је од најчешће истраживаних конструкта у друштвеним наукама, услед великог утицаја који има на опште функционисање појединца. Најчешће истраживани индикатори СЕС-а у истраживањима били су приходи породице, образовање и радни статус родитеља (Bradley & Corwyn, 2002). Ови индикатори најбоље репрезентују СЕС породице када се посматрају заједно, а не одвојено један од другог (White, 1982). Сваки од ових индикатора има своје предности и мане када се користе као мера СЕС-а у истраживањима. образовање родитеља представља релативно стабилан индикатор СЕС-а, који није подложен честим променама, док приходи породице могу значајно да варирају у различитим временским периодима, услед неких дешавања која не зависе од појединца и веома их је тешко контролисати (економска криза, ратна дешавања, пандемија и сл.). Даље, испитаници невољно дају одговоре на питање о приходима и ти одговори често знају да буду непотпуни или нетачни. Радни статус као индикатор СЕС-а такође није прикладна мера за пензионисане раднике или оне који су морали да прекину радни статус услед болести. С друге стране, у породицама које имају дете са потешкоћама у развоју, један од родитеља најчешће мора да прекине радни однос како би остао код куће и бринуо о детету, што радни статус чини делимично неприкладном мером и у оквиру ове популације.

Релативно мали број истраживања бавио се односом адаптивног понашања и СЕС-а, тачније утицајем СЕС-а на адаптивно понашање испитаника различитих популација (Anderson et al., 2009; Baghdadli et al., 2012; Del Cole et al., 2017; Ibrahim et al., 2020; Nazim & Khalid, 2018). Док се у резултатима једне од поменутих студија наводи да СЕС не остварује значајан утицај на адаптивно функционисање (Baghdadli et al., 2012), налази преосталих студија потврђују претпоставку да низак СЕС резултира нижим адаптивним функционисањем деце испитиваних популација, и обрнуто (Anderson et al., 2009; Del Cole et al., 2017; Ibrahim et al., 2020; Nazim & Khalid, 2018).

У литератури је истакнуто да индикаторе СЕС-а треба бирати у односу на специфична истраживачка питања и специфичност испитиване популације, с обзиром да међу истраживачима никада није постигнут потпун консензус шта чини овај конструкт (Gallo & Matthews, 2003). Поред прихода породице, образовног и радног статуса родитеља, често се у обзир узима и брачни статус родитеља и број браће и сестара, као важних обележја породице који могу утицати на СЕС.

2. Процена адаптивног понашања

Разумевање конструкта адаптивног понашања и адекватног начина његове процене од изузетног је значаја за истраживаче и клиничаре у сврху успешног постављања дијагнозе ИО, формулисања оквира и циљева за образовање и рехабилитацију и фокусирања на суштинску димензију људског функционисања (Tassé et al., 2012). Конструкти интелектуалног функционисања и адативног понашања морају се једнако проценити и узети у обзир при постављању дијагнозе ИО и других развојних поремећаја (Tassé & Mehling, 2016), при чему тестови интелигенције и скале за процену адаптивног понашања имају кључну улогу (Schalock & Luckasson, 2013). Тестови интелигенције процењују способност особе да учи из искуства и прилагоди се околини (Sternberg et al., 1981), док скале за процену адаптивног понашања процењују скуп концептуалних, социјалних и практичних вештина које је особа научила и користи их како би самостално функционисала у свакодневним животним активностима (Schalock et al., 2010).

Скале за процену адаптивног понашања типично су у форми интервјуа (структурисаног или полу-структурисаног) или чек-листе. Особа која даје потребне информације, информант, мора добро да познаје испитаника (родитељ, васпитач, учитељ, наставник, терапеут, члан породице, близак пријатељ, колега) (Stevens & Price, 2006; Tassé et al., 2012). Тачније, информант је особа која има могућност да директно посматра типично понашање испитаника током његовог ангажмана у различитим активностима свакодневног живота (у дому, заједници, школи, на послу) (Floyd et al., 2015; Tassé et al., 2012). Ове скале процењују вештине које особа изводи свакодневно, у свом уобичајеном окружењу (Alexander, 2017; Stevens & Price, 2006). Предности скала за процену адаптивног понашања огледају се у томе што сам испитаник не даје одговоре на питања, нити изводи било какве задатке. Недостаци оваквог начина процене огледају се у могућој пристрасности информаната и посматрању ствари искључиво из њиховог угла. Учители и наставници имају прилику да посматрају понашање већег броја деце истог узраста и самим тим могу боље препознати и меродавније проценити оно које одступа од нормe (Skreitule-Pikše et al., 2014). Родитељи могу преценити адаптивно понашање свог детета, у циљу да га представе бољим него што оно јесте, или га могу потценити услед комплексних разлога, као што су лична фрустрација и умор (Patel et al., 2018). Такође, подударност информација о испитанику између различитих информаната (нпр. родитеља и учитеља) често је нижа него што је очекивано (Skreitule-Pikše et al., 2014; McDonald et al., 2016). Харисон (Harrison, 1989) тако наводи да ниво постигнућа на скалама за процену адаптивног понашања, добијен на основу директне опсервације детета од стране учитеља/наставника, показује већу корелацију са нивоом интелектуалних способности детета, у односу на ниво постигнућа добијен на истим скалама и на исти начин од стране родитеља.

2.1. Скале за процену адаптивног понашања

Процена адаптивног понашања сматра се важном методом процене развоја кроз све старосне и културолошке групе испитаника (Oakland & Harrison, 2008). Први стандардизовани инструмент за процену адаптивног понашања била је Чек-листа адаптивног понашања (Adaptive Behavior Checklist – ABC; Nihira et al., 1968, према Tassé et al., 2012). Од конструисања овог првог инструмента до данас, развијено је преко 200 скала за процену адаптивног понашања (Schalock,

1999, према Tassé et al., 2016). Међутим, само четири од њих у потпуности задовољавају следеће критеријуме: а) заснованост на трофакторској структури адаптивног понашања (концептуалне, социјалне и практичне вештине), б) добре психометријске карактеристике, поузданост и валидност и в) стандардизацију на основу постигнућа испитаника са и без ИО (Schalock et al., 2010). Прецизније говорећи, ова четири инструмента за процену адаптивног понашања базирана су на мерењу специфичних адаптивних вештина које рефлектују мултидимензионални концептуални модел адаптивног понашања, а нормирана су на репрезентативном америчком узорку опште популације и конструисана посебно у сврху постављања или искључивања дијагнозе ИО (Tassé et al., 2012). Поменуте четири скале су: а) Винеландова скала адаптивног понашања (Vineland Adaptive Behavior Scales – Second Edition – VABS – II; Sparrow et al., 2005); б) Систем за процену адаптивног понашања (Adaptive Behavior Assessment System – Second Edition – ABAS – II; Harrison & Oakland, 2003); в) Ревидирана верзија скале за процену независног понашања (Scales of Independent Behavior – Revised – SIB – R; Bruininks et al., 1996); и г) Скала адаптивног понашања (Adaptive Behavior Scale – School Version – ABS – S:2) (Lambert et al., 1993, ово све према Tassé et al., 2012).

У даљем тексту следи кратак преглед ових скала, уз посебан осврт на њихов дизајн, циљане домене процене и психометријске карактеристике.

а) VABS – II

Винеланд скала адаптивног понашања има дугу историју и интензивно је коришћена у пракси деценијама (Reschly, 2013). Њена најновија верзија VABS – II је инструмент за процену адаптивног понашања код испитаника од рођења до 90 година старости. Иако ова скала рефлектује трофакторску структуру конструкта адаптивног понашања, домени које она процењује нису названи концептуалним, социјалним и практичним, већ доменима комуникације, социјализације и активности свакодневног живота (Floyd et al., 2015). Скала процењује и четврти домен, моторичке вештине (код испитаника испод седам година) а нуди и могућност опционалне процене маладаптивног функционисања (код испитаника старијих од пет година). Сваком домену се додељује скор у односу на перформансе испитаника у том домену, што даје укупно четири скорa, а збир ових скорова чини композитни скор. Испитивање прва четири главна домена врши се на два начина, преко структурисаног или полу-структурисаног интервјуа или попуњавањем упитника од стране родитеља или старатеља. Утврђено је да VABS – II има нормалну расподелу и добре психометријске карактеристике, снажну поузданост и валидност (Widaman, 2010; према Tassé et al., 2012). Најновија верзија ове скале је Vineland – III (Sparrow et al., 2016, према Estabillo & Matson, 2018).

б) ABAS – II

ABAS – II омогућава процену адаптивног понашања од рођења до 89 година старости. Садржи пет форми за процену: две форме које попуњавају родитељи/старатељи деце узраста од 0-5 и 5-21 година; две форме које попуњавају учитељи/наставници деце узраста од 2-5 и 5-21 године; и форме за одрасле испитанике од 16-89 година старости. Последња форма за одрасле особе може бити попуњена од стране самог испитаника, у виду самоизвештаја. Треба напоменути да самоизвештај даје веома корисне информације приликом осмишљавања програма за рад и планирања интервенција, али податке добијене на овај начин треба користити врло опрезно, посебно када је сврха постављање или искључивање дијагнозе ИО (Schalock et al., 2010; Tasse, 2009). Tase и сарадници (Tasse et al., 2012) истичу да ABAS – II има две дистинктивне карактеристике у односу на преостале три скале: а) тренутно је једини стандардизовани инструмент за процену адаптивног понашања који садржи самоизвештај и б) једини је инструмент који даје скорове за десет подручја адаптивних вештина дефинисаних према четвртог издању

Дијагностичког и статистичког приручника за менталне поремећаје (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM – 4), APA, 2010). Ових десет подручја су: комуникација, функционисање у заједници, функционално академско знање, живот у властитом дому, здравље и безбедност, слободно време, брига о себи, самоусмеравање, социјализација и посао (постигнућа у последњој области мере се уколико је испитаник старијег узраста и радно способан). Сабирањем скорова добијених на подручјима вештина добија се стандардни скор за домене адаптивних вештина (концептуалне, практичне и социјалне), док се глобални композитни скор добија сабирањем стандардних скорова сва три домена. Утврђено је да ABAS – II има добре психометријске карактеристике (Burns, 2005; Floyd et al., 2015; Price et al., 2018). Најновија верзија ове скале је ABAS – III (Harrison & Oakland, 2015, према Estabillo & Matson, 2018).

в) SIB – R

SIB – R може се применити код испитаника старости од три месеца до 80 година. Састоји се од три форме: Форме за рани развој (од три месеца до осам година), Свеобухватне форме (од три месеца до 80 година) и Кратке форме. Свеобухватна форма SIB – R састоји се од два дела, од којих један чине ајтеми за процену адаптивног понашања, а други ајтеми за процену проблема у понашању. Први део за процену адаптивног понашања даје стандардне скорове за комплетну скалу и четири домена (моторичке вештине, социјалне односе, комуникационе вештине, те вештине неопходне за организовање личног живота и живота у заједници). SIB – R се може администрирати путем структурисаног интервјуа или чеклисте. Што се тиче психометријских карактеристика SIB – R, утврђена је адекватна поузданост и валидност Свеобухватне форме, што је упитно за Форму раног развоја и Кратку форму (MacCaw, 2001).

г) ABS – S:2

ABS – S:2 представља ревизију оригиналне AAMD Adaptive Behavior Scale. Развијена је за употребу код деце и адолесцената узраста од 3 до 21 године. Чини је 16 субскала (домена), са укупно 104 ајтема, подељених у два дела – први је намењен процени адаптивног, а други маладаптивног понашања. Део за процену адаптивног понашања садржи 67 ајтема, који процењују адаптивне вештине у девет области. Формулар за ABS – S:2 садржи два сета стандардизованих табела за скоровање: један сет је нормиран на испитаницима са ИО, док је други сет нормиран на скоровима репрезентативног узорка из опште популације. Утврђено је да ABS – S:2 има задовољавајућу поузданост и валидност (Harrington, 1998; према Tassé et al., 2012).

2.2. Дијагностичка скала за процену адаптивног понашања

Дијагностичка скала за процену адаптивног понашања (Adaptive Behaviour Diagnostic Scale – ABDS; Pearson et al., 2016) једна је од новијих стандардизованих скала за процену адаптивних вештина (концептуалних, социјалних, практичних) (Estabillo & Matson, 2018). Концептуални оквир за ову скалу чине савремене дефиницијекоје посматрају адаптивно понашање као мултидимензионални конструкт, који чине концептуални, социјални и практични домен. Вештине које репрезентују ове домене су: језик, читање, писање, математика, расуђивање, знање и памћење (концептуални домен); емпатија, социјална процена, лаковерност, вештине комуникације, способност стицања и одржавања пријатељских односа и сличне интерперсоналне способности (социјални домен); самоуправљање, брига о себи, живот у дому, коришћење

заједнице, одговорност на послу, управљање новцем, рекреација, организовање школских и радних задатака (практични домен).

Три главне сврхе ABDS скале су: а) да помогне у идентификацији деце и адолесцената који значајно одступају у адаптивном функционисању у односу на њихове вршњаке и да свој допринос у доношењу одлуке да ли им је потребно пружање додатне помоћи, б) да обезбеди иницијалну приступницу за виши ниво услуга, које укључују планирање програма и интервенција и в) да обезбеди информације о адаптивном понашању у истраживањима (Pearson et al., 2016). С обзиром да додатне студије изван валидације скале још нису спроведене, неопходна су додатна истраживања код особа са и без интелектуалних и развојних поремећаја (Estabillo & Matson, 2018). Према нашим досадашњим сазнањима, шест студија је за инструмент процене адаптивног понашања користило ABDS скалу, од чега су пет њих биле студије случаја (Lau & Xie, 2020; Oh & Xie, 2020; Wong, 2017; Wong, 2019; Wong & Xie, 2019; Wong, 2020).

2.3. Преглед истраживања о процени адаптивног понашања

Два прегледна рада од посебног су значаја за добијање сазнања о психометријским карактеристикама и примени различитих мерних инструмената за процену адаптивног понашања.

Први прегледни рад имао је за циљ да презентује резултате евалуације психометријских карактеристика 14 нормираних скала за процену адаптивног понашања, а конструисаних за децу предшколског и основношколског узраста и адолесценте (Floyd et al., 2015). Одабир скала извршен је на основу осам инклузивних критеријума. Неки од критеријума били су да скале примарно мере адаптивно понашање и то више од једног домена адаптивног понашања (мултидимензионални конструкт), при чему су узете у обзир најновије верзије скала, уз обавезан услов да нису старије од 25 година. Аутори су посебну пажњу посветили дизајну и психометријским карактеристикама скала (унутрашњој конзистентности, валидности, поузданости). Услед коришћења ригорозних критеријума за одабир и евалуацију, добијени су крајње објективни резултати који снажно оправдавају употребу скала за процену адаптивног понашања код деце и адолесцената. Резултати ове студије показали су да је постигнут очигледан напредак у развоју и валидацији савремених скала у односу на њихове првобитне верзије. Наиме, савремене скале за процену адаптивног понашања покривају широк опсег година испитаника, уобичајено поседују алтернативне норме за информанте, родитеље/старатеље и учитеље/наставнике деце, углавном су нормиране на великим узорцима испитаника у скорије време и постоје докази о њиховој поузданости и валидности. Ипак, аутори су закључили да ниједна од скала не задовољава у потпуности највише стандарде за практичну примену, бар не онако како се наводи у приручницима за њихову употребу.

Четири претходно поменуте скале (VABS – II, ABAS – II, SIB – R i ABS – S:2) задовољиле су све инклузивне критеријуме овог прегледног рада, у оквиру којег су истакнуте њихове предности, али и недостаци. Главни недостатак SIB – R i ABS – S:2 скала огледа се у времену у којем су развијене и нормиране (пре више од 20 година) па су норме које користе ове скале застареле и неадекватне. Аутори су истакли да није тешко претпоставити да ове две скале не могу адекватно проценити адаптивна понашања која укључују употребу најновије технологије (употреба рачунара, интернета и мобилних телефона). Додатни проблем везано за ABS – S:2 скалу је тај што она не даје композитни скор и што су евидентирани неки недостаци у погледу поузданости скорова домена адаптивног понашања које она испитује. Са друге стране, само ABS – S:2 скала садржи норме за децу и адолесценте са и без ИО. VABS – II и ABAS – II скале показују добар садржај и поузданост, при чему VABS – II има добру спољашњу, адекватну последичну и

неадекватну структурну валидност, док ABAS – II показује неадекватну структурну и последичну валидност. Овакав налаз указује да чак и најчешће коришћене скале за процену адаптивног понашања имају значајне недостатке у погледу њихове валидности. Аутори су у закључку ипак истакли да ABAS – II скала показује најбоље психометријске карактеристике у односу на све друге скале обухваћене истраживањем (Floyd et al., 2015).

Други прегледни рад имао је за циљ да обезбеди свеобухватан приказ имплементације различитих модела адаптивног понашања у постојеће инструменте за његову процену (Price et al., 2018). Садржи 32 студије објављене у периоду од 1972. године до 2016. године. Све студије које су задовољиле инклузивни критеријум (32) биле су фокусиране на моделе и теорије о адаптивном понашању, а у оквиру ових студија идентификовано је 12 различитих инструмената за његову процену. Број фактора испитиваних овим инструментима варирао је од два до шест, при чему је у 33% истраживања истакнута трофакторска структура конструкта. Даље је утврђено да свих 12 скала за процену анализира социјалне и практичне компоненте адаптивног понашања, док тек половина процењује комуникацију или концептуални домен. Аутори овог прегледног рада истакли су да је адаптивно понашање оно што мере скале за његову процену и да је то вероватно једина дефиниција око које се генерално слажу сви истраживачи. Наиме, велики број истраживања о адаптивном понашању фокусирао се на мерење овог конструкта, пре него на његове теоријске аспекте. Разлог је очигледан, веома је тешко одвојити сам конструкт адаптивног понашања од његовог мерења, тачније скала за процену. Наведено доводи у питање теоријски оквир адаптивног понашања, указујући на потребу његовог даљег преиспитивања и поновног дефинисања. Такође је овим систематским приказом утврђено постојање још једног проблема када је у питању разумевање и мерење конструкта адаптивног понашања, а који се огледа у присуству јаког западног утицаја. Чак 78% студија обухваћених истраживањем било је публиковано од стране америчких аутора. Овакав налаз је забрињавајући, јер је истакнута потреба разумевања теоријског оквира адаптивног понашања на глобалном нивоу, у оквиру различитих култура и популација.

Сагледавајући структуру узорака на којима је вршена процена адаптивног понашања, може се уочити да је највећи број студија (10) испитивао адаптивно понашање у популацији са ИО, док су на другом месту по заступљености истраживања која су проучавала адаптивно понашање код испитаника са ПСА (7). Од преосталих 15 студија, седам је рађено на узорку типичне популације, најчешће у сврху стандардизације различитих мерних инструмената за процену адаптивног понашања. Осам студија испитивало је адаптивно понашање код испитаника различитог узраста (деце и одраслих) са другим клиничким стањима: развојним поремећајима, церебралном парализом, Вилиамсовим синдромом, HIV-ом, схизофренијом или депресијом, специфичним сметњама у учењу и проблемима у понашању. Пет студија поредило је профил адаптивног понашања код испитаника са различитим врстама поремећаја, док је њих шест вршило поређење између узорака испитаника са различитим врстама поремећаја и испитаника из типичне популације. Када наведено изразимо у процентима, од 32 студије које су задовољиле инклузивни критеријум, 84,4% процењивало је адаптивно понашање на клиничким узорцима, при чему је 32,3% било усмерено на испитанике са ИО, а 21,8% на испитанике са ПСА. Аутори истичу да овакав налаз није неочекиван, с обзиром да постављање дијагнозе ИО и ПСА захтева процену адаптивног понашања. Међутим, ово подстиче сумњу о валидности конструкта адаптивног понашања изван ове две популације испитаника. Прецизније говорећи, значајност истраживања адаптивног понашања код ових поремећаја не сме бити умањена, али конструкт адаптивног понашања мора бити дефинисан и у оквиру других клиничких стања и типичне популације (Price et al., 2018).

3. Адаптивне вештине код деце са специфичним језичким поремећајем

Специфични језички поремећај (СЈП) карактеришу дефицити на плану развоја експресивног и рецептивног модалитета језичке функције који нису узроковани слушним оштећењем, поремећајем из спектра аутизма, општим когнитивним дефицитом, социо-емоционалним поремећајем или срединским факторима (Drljan i Vuković, 2017). Дефицити се манифестују у виду кашњења или атипичног обрасца развоја структуралних аспеката језика. У Дијагностичком и статистичком приручнику за менталне поремећаје (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5), APA, 2013) из синтагме специфичан језички поремећај изостављена је реч специфичан, а све тешкоће у језичком развоју подведене су под ширу дијагнозу језички поремећај.

Подаци из истраживања која су се бавила проучавањем језичких способности деце са СЈП указују да су језичке тешкоће које ова деца испољавају хетерогене и у квантитативном и у квалитативном погледу. И поред тога, подаци из литературе указују на то да ова деца испољавају највише тешкоћа у домену лексичко-семантичких и морфосинтаксичких способности (Leonard, 2014). Језичке способности деце са СЈП обично одговарају нивоу типично развијене деце млађег узраста (Bortolini & Leonard, 2000; Leonard, 2014). Прагматске способности код деце са СЈП доста су очуване, а када се јаве слабости у овом домену, врло је вероватно да више представљају последицу оштећења структуралних аспеката језика (фонологије, морфосинтаксе и семантике) а не засебни поремећај (Rice et al., 2005). Бишоп (Bishop, 2000) пак износи становиште да деца са СЈП поред оштећења језичке структуре испољавају и дефиците у области прагматике. Овакво схватање је разумљиво, с обзиром на чињеницу да прагматика или адекватна употреба језика у комуникативне сврхе захтева добру развијеност свих претходних нивоа хијерархијски организованог језичког система.

Адекватан развој језичких вештина важан је предуслов за успешно учешће детета у социјалним интеракцијама (Hazen & Black, 1989). Истраживачи се генерално слажу да постоји снажна повезаност између језичке компетенције и социјалних вештина, те да је језичка компетенција битна за адекватан развој социјалних вештина и иницирање и одржавање социјалних односа (Gertner et al., 1994; Marton et al., 2005; Rice et al., 1991). Успешност социјалних интеракција зависи од добро развијених вештина комуникације, а како деца са СЈП показују значајне комуникационе дефиците, постоји ризик да ће ова деца бити искључена из вршњачких група и односа, што додатно умањује могућност вежбања и развоја њихових социјалних вештина (Rice, 1993). Када су у питању деца са СЈП, упитан је и квантитет и квалитет социјалних интеракција које они остварују, што посебно долази до изражаја у интерперсоналним односима са вршњацима.

Вршњачки односи су важни сами по себи јер способност успостављања социјалних интеракција са вршњацима чини основу за касније учешће у социјалном животу једне заједнице (Craig, 1993). Евидентирано је да деца са СЈП чешће иницирају конверзацију са одраслим особама него са вршњацима како би задовољили своје социјалне потребе (Picone & McCabe, 2005; Rice et al., 1991). Крејг (Craig, 1993) наводи да се деца са СЈП нерадо придружују вршњацима, имају потешкоћа у избегавању конфликта који могу да се јаве током социјалних интеракција, често одговарају вршњацима на неприкладан начин и ретко се укључују у конверзацију. Деца са СЈП у школском окружењу остварују значајно мање социјалних веза са вршњацима (Fujiki et al., 1996), ређе бивају бирана у дечијим играма у поређењу са децом типичног развоја и често су предмет одбацивања од стране вршњака (Fujikiet al., 1999). И други аутори наводе да деца са СЈП имају потешкоће у формирању интерперсоналних односа са вршњацима и тешкоће у развоју социјалних

вештина (McCabe & Meller, 2004; Ripley & Yuill, 2005), што даље доводи до проблема у понашању (Wiener, 2004).

Како деца са СЈП одрастају, постоји мали број доказа спонтаном превазилажењу њихових раних социјалних неуспеха (McCabe & Marshall, 2006). Потешкоће у остваривању успешних социјалних интеракција на раном узрасту, воде до дефицита у социјалној компетенцији на старијем узрасту (Beitchman et al., 1996; McCabe, 2005). У литератури постоји мали број лонгитудиналних студија које су пратиле развој социјалног функционисања деце са СЈП. Подаци из две такве студије указују на то да на старијем узрасту деца са историјом рецептивног облика СЈП и даље отежано остварују социјалне интеракције са својим вршњацима, упркос побољшању језичких способности (Cantwell et al., 1989; Howlin et al., 2000).

До сада је релативно мали број истраживања био усмерен на анализу адаптивних вештина код деце са СЈП (Buha & Gligorević, 2019; Damberga et al., 2014; Harrison & Oakland, 2003; Shevell et al., 2005a). Очекивано је да ова деца остварују ниска постигнућа у одређеним доменима адаптивног понашања: комуникацији, функционалном академском знању (концептуални домен) и социјалним вештинама (Damberga et al., 2014). Ова очекивања произилазе из специфичне природе језичког дефицита код деце са СЈП, који може бити значајан фактор њиховог прилагођавања и функционисања у свакодневном животу (Buha & Gligorević, 2019).

Клиничком студијом спроведеном у сврху провере валидности ABAS – II скале, обухваћена су и 52 испитаника са СЈП, чија је просечна старост износила четири године (Harrison & Oakland, 2003). Адаптивни композитни скор ових испитаника био је за једну стандардну девијацију испод просека. Постигнуће деце са СЈП у свим доменима било је знатно ниже у односу на децу типичне популације, посебно у области концептуалних вештина. Истовремено су концептуалне вештине, у односу на социјалне и практичне, биле најлошије усвојене код деце са СЈП.

Резултати истраживања Шевела и сарадника (Shevell et al, 2005a) указују да велики број деце са СЈП може имати значајно нижи ниво адаптивног функционисања него што се очекује у односу на узраст. На узорку од 43 седмогодишњака са СЈП утврђено је да су адаптивне вештине, посматране у целини, лошије развијене код чак 48% испитаника. Очекивано, деца са СЈП најлошија постигнућа остварила су у домену комуникације. Исподпросечни резултати уочени су и у другим областима, у области вештина свакодневног живота код 45%, а у области социјализације код 19% испитаника.

Истраживање Дамберге и сарадника (Damberga et al., 2014) имало је за циљ да испита разлике у адаптивном понашању између деце са специфичним тешкоћама у учењу, деце са језичким оштећењем и деце са ИО, узраста од осам до 13 година. Подузорок деце са језичким оштећењем обухватио је 33 испитаника. Као мерни инструмент коришћена је ABAS–II скала. Резултати ове студије показали су да најнижи ниво адаптивног функционисања имају деца са ИО. У подзоруку деце са језичким оштећењем нису утврђене значајно лошије адаптивне вештине у односу на норматив, а посматрано на нивоу узорка у целини, постигнућа ове деце кретала су се у доњим границама дефинисаног просека. Прецизније говорећи, резултати студије из Литваније показали су да деца са СЈП имају просечна постигнућа на нивоу укупног скорa адаптивних вештина, у поређењу са нормама.

Пилот истраживање скоријег датума, рађено на нашем подручју, имало је за циљ да утврди карактеристике адаптивних вештина код испитаника са СЈП (Buha & Gligorović, 2019). Узорак је чинило 16 деце са дијагностикованим СЈП, узраста од три године и шест месеци до седам година. За процену адаптивног функционисања аутори су користили ABAS–II скалу која омогућава анализу адаптивног понашања кроз глобални композитни скор, као и кроз појединачне адаптивне домене (концептуални, социјални и практични). Резултати су показали да је усвојеност адаптивних вештина код деце са СЈП на граници између исподпросечне и ниске у односу на норму

типичне популације. Највеће тешкоће забележене су у домену концептуалних вештина (одступају од норматива за 2 СД), док су социјалне и практичне вештине биле нешто боље оцењене, али су ипак показивале тенденцију ка исподпросечним вредностима (практичне вештине одступале су од норматива за 1,5 СД; социјалне вештине за 1СД). Аутори ове студије закључили су да је деци са СЈП неопходна свеобухватнија подршка у развоју јер су њихове језичке тешкоће повезане са ширим спектром функционисања.

Сумирајући наведене податке из досадашњих истраживања о адаптивном понашању деце са СЈП, можемо закључити да ови испитаници најлошија постигнућа остварују у концептуалном домену, што је крајње очекиван резултат, с обзиром да се ради о домену који се доминантно ослања на говорно-језичке способности. У литератури се наводи да деца са СЈП могу испољавати и тешкоће у развоју социјалних вештина. Специфично, дефицити се могу јавити и у домену социјалне компетенције (Drljan i sar., 2015), социјалних односа (Durkin & Conti Ramsden, 2007) и социјалне когниције (Marton et al., 2005). Иако још увек није јасно да ли су код деце са СЈП тешкоће у домену социјалних вештина последица неразвијених језичких способности или поремећај пер се, евидентно је да ова деца могу имати значајних тешкоћа и у овом домену адаптивних вештина.

4. Адаптивне вештине код деце са поремећајем из спектра аутизма

Поремећај из спектра аутизма (ПСА) је неуроразвојни поремећај чији се симптоми типично јављају пре треће године живота (Vaio, 2012). Преваленца ПСА у значајном је порасту последњих година и процењује се да износи 1 на 68 деце у узрасту од рођења до осам година (Centers for Disease Control and Prevention, 2014), са четири пута већом учесталошћу јављања код дечака него код девојчица (Fombonne, 2003). Два основна домена дефинишу ПСА, дефицити у социјалној комуникацији и социјалној интеракцији и ограничени, репетитивни, стереотипни обрасци понашања или активности (DSM-5; APA, 2013). Кашњење у усвајању језика и оштећена способност његове адекватне употребе у социјалном контексту неке су од основних дијагностичких карактеристика ПСА (Tager-Flusberg, 2000). Чини се да је разумевање говорног језика посебно вулнерабилно (Loucas et al., 2008), па ова деца у предшколском узрасту показују значајна кашњења у рецептивном речнику у односу на експресивни вокабулар (Charman et al., 2003). Подаци ранијих истраживања говоре да чак 50% популације деце са ПСА нема развијен функционалан говор (Prizant & Wetherby, 1993). Новије студије истичу како је данас тај постотак ипак знатно мањи (20%), услед повећане свести о самом поремећају и адекватне и благовремене интервенције и рехабилитације (Tager-Flusberg et al., 2005).

Прагматика се традиционално дефинише као способност адекватног коришћења језика у интеракцији са другима (O'Neill, 2014). Дефиците у области прагматике није лако открити, првенствено из разлога што употреба језика у комуникативне сврхе зависи од специфичног контекста и имплицитних правила (Ketelaars et al., 2009). Деца са ПСА могу испољавати дефиците лексичких, синтаксичких, фонолошких и морфолошких способности, иако су ова оштећења мање истакнута него оштећења у прагматским аспектима језика (Lord & Paul, 1997). Прагматски дефицити могу бити присутни у домену преношења и разумевања комуникативних намера, претпоставки или организације дискурса (Landa & Goldberg, 2005), а управо ове врсте комуникационих тешкоћа чине срж ПСА (Geurts & Embrechts, 2008). Наиме, у литератури се наводи да су прагматски дефицити код деце са ПСА готово универзални и трајни без обзира на когнитивни ниво функционисања (Tager-Flusberg, 2000), док се дефицити других нивоа језичке структуре не манифестују нужно током њиховог одрастања (Rapin & Dunn, 2003).

Уопштено говорећи, деца и одрасли са ПСА представљају веома хетерогену групу, услед постојања велике варијабилности у погледу озбиљности симптома поремећаја, когнитивног нивоа функционисања и адаптивног понашања (Kanne et al., 2011; Rapin & Tuchman, 2008). У извештајима референтних установа могу се пронаћи подаци да се у трећини до половине случајева ИО јавља у коморбидитету са ПСА (Centers for Disease Control and Prevention, 2014). Студије новијег датума пак износе податке да је у оквиру популације деце са ПСА евидентиран највећи пораст подгрупе деце са ПСА без ИО (Baio, 2014; Mougа et al., 2015; Pugliese et al., 2016).

На основу великог броја истраживања која су проучавала адаптивно понашање код ПСА, добијени су неки кључни налази о адаптивном понашању у оквиру ове популације. Адаптивне вештине деце са ПСА без ИО знатно су ниже у односу на њихове типично развијене вршњаке истог нивоа интелектуалног функционисања (Carpentieri & Morgan, 1996; Gabriels et al., 2007; Jeremić i sar., 2018; Kenworthy et al., 2010; Mougа et al., 2015; Perry et al., 2009; Pugliese et al., 2016; Tomanik et al., 2007). Код типичне популације, вештине адаптивног понашања пропорционалне су њиховим интелектуалним способностима, али код испитаника са ПСА, чак и када се овај поремећај не јавља у коморбидитету са ИО, постигнућа у домену адаптивног понашања налазе се две стандардне девијације испод просека (Lee & Park 2007; Liss et al. 2001; Pugliese et al., 2016). Резултати истраживања показују да су у групи ПСА без ИО утврђене ниже адаптивне вештине у односу на интелектуалне способности (Klin et al., 2007; Perry et al., 2009; Pugliese et al., 2015; Pugliese et al., 2016), односно да ова деца имају значајно ниже адаптивне вештине него што би се могло предвидети на основу њихових когнитивних способности (Bölte et al., 2008; Kenworthy et al., 2010; Klin et al., 2007; Tomanik et al., 2007; Yang et al., 2016). Другачији профил уочен је код испитаника са ПСА и удруженом ИО, где је адаптивно понашање пропорционално или веће у односу на когнитивни ниво функционисања (Fenton et al., 2003; Kanne et al., 2011; Perry et al., 2009; Yang et al., 2016). Наиме, иако ови испитаници и даље имају значајне адаптивне тешкоће, адаптивне вештине су им уједначене са интелектуалним нивоом, а чак су евидентирани и боље способности неким доменама адаптивног понашања (Kanne et al., 2011). Ово показује да деца са ПСА који се јавља у коморбидитету са ИО ипак могу да достигну свој максималан потенцијал у доменама адаптивног понашања, чак и у условима када је оно ограничено исподпросечним когнитивним способностима (Perry et al., 2009; Yang et al., 2016), односно када снижене интелектуалне способности делују као лимитирајући фактор (Liss et al., 2001). Када је у питању испитивање количника интелигенције као предиктора адаптивног функционисања у популацији особа са ПСА, једно од највећих истраживања спровели су Алварес и сарадници (Alvares et al., 2020). Узорак је чинило 2225 испитаника са ПСА, узраста од 1 до 18. Испитаници су подељени у две групе, прву групу чинило је 1184 испитаника са ПСА без ИО, а другу 1041 са ПСА који се јавља у коморбидитету са ИО. Регресиона анализа је показала да је количник интелигенције слаб предиктор постигнућа на VABS скали, за укупан адаптивни скор и све домене осим домена комуникације. Код испитаника са ПСА који се јавља у коморбидитету са ИО, адаптивно понашање је одговарало њиховом когнитивном нивоу, док је у оквиру групе испитаника са ПСА без ИО адаптивно функционисање било значајно испод очекиваног. Постојећи гап између адаптивног скорa и нивоa интелигенције настављао је да се повећава са годинама.

VABS скала најчешће је коришћен инструмент за процену адаптивног понашања код деце и одраслих са ПСА (Hill et al., 2015), иако се у студијама рађеним у последње време релативно често користи и њена ревидирана верзија, VABS-II (Golya & McIntyre, 2018; Jeremić i sar., 2018; Kanne et al., 2011; Lorata et al., 2013; Yang et al., 2016). У оквиру неких студија за процену адаптивног понашања код деце и особа са ПСА коришћена је и ABAS-II скала (Diterline et al., 2008; Hill et al., 2015; Kenworthy et al., 2010; Lorata et al., 2013; McDonald et al., 2016). Обе VABS скале процењују адаптивно понашање у четири домена: социјализације, комуникације, вештина свакодневног

живота и моторике (већина наведених истраживања није испитивала моторички домен). У домену социјализације пронађени су већи дефицити у односу на преостала два домена адаптивног понашања (Bolte & Poustka, 2002; Carter et al., 1998; Perry et al., 2009), односно утврђено је да деца са ПСА постижу ниске скорове у домену социјализације, без обзира на ниво когнитивног функционисања (Klin et al., 2007; Perry et al., 2009). На основу резултата већег броја студија, утврђен је и типичан профил адаптивног понашања код ПСА на VABS скалама, којег чине ниска постигнућа у домену социјализације, средње вредности у домену комуникације и највише вредности у домену вештина свакодневног живота (Bolte & Poustka, 2002; Carter et al., 1998; Del Cole et al., 2017; Fenton et al., 2003; Paul et al. 2004; Tomanik et al. 2007). Даље, резултати показују да су од три субдомена социјализације на VABS – II скали, највише оштећени интерперсонални односи (Golya & McInture, 2018; Kanne et al., 2011; Klin et al., 2007). Наиме, на VABS – II скали у интерперсоналне односе улазе понашања као што су: реаговање на друге, изражавање и препознавање емоција, опонашање, социјална интеракција и склапање пријатељстава (Golya & McInture, 2018). Постојеће разлике у социјалним адаптивним вештинама између ове деце и ТР деце са годинама се повећавају (Golya & McInture, 2018; Kanne et al. 2011; Klin et al., 2007). Клини и сарадници (Klin et al., 2007) истичу да код деце са ПСА током времена не долази до губитка социјалних адаптивних вештина, већ да она једноставно никада не досегну ниво њихове развијености који је пропорционалан ономе који достижу деца истог узраста. Прецизније говорећи, деца и адолесценти са ПСА, без обзира на когнитивни ниво функционисања, имају значајно ниже адаптивне вештине у односу на вршњаке типичног развоја, а ове разлике се додатно повећавају са годинама.

Истраживања о адаптивном понашању особа са ПСА веома су бројна и разноврсна. Ми ћемо у даљем тексту приказати само неке од ових студија, које смо издвојили на основу значајности добијених резултата, а који су потврђени од стране других, на сличан начин конципираних истраживања.

Картер и сарадници (Carter et al., 1998) спровели су студију која је обухватила 684 испитаника са дијагнозом ПСА, које су поделили у четири групе на основу два критеријума: према годинама (испод десет и од десет до 59 година старости) и према језичком статусу (вербални и невербални). Аутори су истакли да формирање узорка на основу језичког статуса (вербални / невербални) у поређењу са формирањем узорка на основу менталног узраста или нивоа интелектуалних способности, значајно поједностављује одабир испитаника (није потребна психолошка процена), а истовремено истраживањем бивају обухваћена деца и особе које се углавном сматрају атестабилним (невербални испитаници). За процену адаптивних способности коришћена је VABS скала, при чему су испитаници показали типичан адаптивни профил (вештине свакодневног живота > комуникација > социјализација). Вербални испитаници млађе и старије групе имали су боља постигнућа у домену вештина свакодневног живота, у односу на невербалне испитанике. У домену комуникације, млађа вербална деца су имала најбоља постигнућа док су старији невербални испитаници имали најлошија. Овакви резултати су очекивани с обзиром на језички статус и испитивани домен. Међутим, специфичност добијених резултата огледа се у томе што су деца из млађе групе имала боља постигнућа у односу на старије испитанике на свим доменима VABS скале. Аутори су закључили да боља постигнућа евидентирана код млађе деце потврђују развојне специфичности у домену адаптивних вештина, што значи да се тешкоће у овом домену повећавају са узрастом. У резултатима других истраживања такође се наводи да низак ниво адаптивног функционисања код деце са ПСА са годинама постаје све израженији (Fenton et al., 2003; Klin et al., 2007).

Кенворти и сарадници (Kenworthy et al., 2010) поредили су адаптивно понашање 40 испитаника са ПСА са вишим когнитивним нивоом функционисања, узраста од 12 до 22 године и 30 испитаника типичне популације. Испитаници клиничке и контролне групе били су усклађени

према полу, узрасту и нивоу интелигенције. Применом АВАС – II скале уочени су значајни дефицити у свим доменима адаптивног понашања (концептуалном, практичном и социјалном домену) код испитаника са ПСА. Добијени профил адаптивног понашања (концептуални > практични > социјални) уочен је и у резултатима других студија које су као инструмент процене адаптивног понашања користиле исту скалу (Lopata et al., 2012; McDonalds et al., 2016). Вештине социјализације код ове деце биле су више оштећене него што је то било очекивано на основу њиховог нивоа интелигенције и нису показале позитиван развојни тренд током времена.

Истраживањем Кана и сарадника (Kanne et al., 2011) обухваћен је велики узорак од 1089 деце и адолесцената са ПСА, узраста од четири до 17 година. Узорак у овом истраживању био је хетероген, у смислу да је обухватио испитанике са ПСА без когнитивних оштећења (који су чинили већину узорка) и испитанике са ПСА удруженим са ИО. Сви испитаници укључени у истраживање били су вербални, а за процену адаптивног понашања коришћена је VABS – II скала. Добијени су следећи резултати: типичан профил адаптивног понашања код испитаника са ПСА подразумевао је свеобухватна оштећења адаптивних вештина са највећим дефицитима у домену социјализације; значајна повезаност тежине симптома ПСА и адаптивног понашања уочена је само у раном развојном периоду, која пак слаби и нестаје на старијем узрасту; старије испитанике са ПСА и вишим нивоом когнитивног функционисања карактерише већа дискрепанца између нивоа интелектуалног функционисања и адаптивног понашања. Аутори су посебно истакли значај спровођења лонгитудиналних студија како би се додатно разјасниле развојне промене у домену адаптивних вештина код особа са ПСА.

У циљу разјашњења развојних промена адаптивних вештина Пуглиесе и сарадници (Pugliese et al., 2016) спровели су лонгитудиналну студију са 64 испитаника са ПСА без ИО, узраста од три до 23 године. Као инструмент процене коришћена је VABS скала којом су испитаници први пут тестирани на узрасту од три до 14 година, а други пут на узрасту од седам до 23 година старости. Адаптивне вештине деце и адолесцената са ПСА без ИО биле су значајно ниже у односу на когнитивни ниво функционисања, а та разлика се повећавала са узрастом. Прецизније говорећи, лошија постигнућа на VABS скали на старијем узрасту остајала су непромењена или су показивала минималан напредак. Аутори студије истакли су да код деце са ПСА без ИО одрастањем адаптивне вештине не опадају али стагнирају. Иако је очекивано да ова деца и особе остварују позитивне исходе услед релативно бољих когнитивних и језичких способности, резултати лонгитудиналних студија показали су да ови фактори не доводе нужно до бољих адаптивних исхода.

Сумирајући резултате неведених истраживања можемо закључити да деца и адолесценти са ПСА показују свеобухватна оштећења адаптивног функционисања, при чему у домену социјализације имају најлошија постигнућа, у односу на друга два адаптивна домена (комуникације и вештина свакодневног живота). Даље, без обзира на когнитивни ниво функционисања, деца и адолесценти са ПСА имају значајно лошије адаптивне вештине у односу на вршњаке типичног развоја, а ове разлике се додатно повећавају са годинама.

5. Адаптивне вештине код деце са лаком интелектуалном ометеношћу (ЛИО)

Интелектуална ометеност је стање које настаје пре осамнаесте године и које карактеришу значајна ограничења у интелектуалном и адаптивном функционисању (AAIDD, 2010). На основу различитих постигнућа на тестовима интелигенције, деца и одрасли са ИО могу се поделити у четири групе: лака (IQ од 50–69) умерена (IQ од 35–49), тежа (IQ од 20–34) и тешка ИО (IQ испод 20) (ICD–10, 1992). Преваленца ИО у општој популацији износи 2,5% (APA, 2013). Највећи део (око 85%) ове популације чине особе са ЛИО (APA, 2000).

Поред класификовања деце и одраслих са ИО на основу количника интелигенције, потребно је и детаљно описати и категорисати нивое адаптивног функционисања у оквиру ове популације (Soenen et al., 2009). Према AAIDD (2010) ограничења у адаптивном функционисању огледају се у дефицитима концептуалних, социјалних и практичних вештина. Функционалне академске вештине (читање, писање и математичке вештине) заједно са комуникационим вештинама улазе у концептуални домен адаптивног понашања. Светска здравствена организација (WHO, 2011) наводи да особе са ЛИО одговарају менталном узрасту од девет до 12 година и да спорије пролазе фазе когнитивног развоја задржавајући се на стадијуму конкретних операција, односно да не досежу ниво формалних операција који карактерише апстрактни ниво мишљења. Иако су у овој популацији често присутне тешкоће у учењу, они се могу образовати до неког нивоа и овладати елементарним нивоом академских вештина читања, писања и рачунања (способни су да овладају основама академских вештина до око шестог разреда основне школе).

Ограничење комуникационих способности често је један од првих знакова ИО (Јовановић-Simić i Slavnić, 2009). Анализирајући истраживачке налазе из литературе када је у питању језички развој особа са ИО, Јовановић-Симић (2004) наводи да се кашњење у развоју код ових особа негативно одражава на лингвистичке и нелингвистичке функције, што последично доводи до проблема у разумевању и употреби комплексних реченичких структура, граматичкој морфологији, синтакси, семантици и прагматској компетенцији. Дикен (Diken, 2019) је испитивао и поредио прагматске способности код деце са ЛИО и ТР деце, узраста од пет до 12 година. Резултати ове студије показали су да је 77,4 % испитаника типичног развоја имало просечно или натпросечно развијене прагматске способности док је само 17% испитаника са ЛИО остварило сличне резултате. Прагматски развој младих са ЛИО испод је очекиваног нивоа у односу на њихов хронолошки узраст (Бројчин i sar., 2016), а присутни прагматски дефицити често се могу довести у везу са неприлагођеним и антисоцијалним понашањем (Бројчин i sar., 2009). У прегледном раду о концептуалним вештинама деце са ИО (Banković i sar., 2011), као и могућностима процене и третмана неких од компоненти ових вештина, аутори су указали на одређене специфичности уочене код ове деце. Наиме, подаци из литературе које су аутори навели указују на значајно развојно кашњење у овладавању вештинама важним за школовање и самостално функционисање деце са ИО у заједници.

У резултатима истраживања која су се бавила адаптивним понашањем деце са ЛИО наводи се да она остварују значајно лошија постигнућа у поређењу са ТР децом истог узраста (Sadrossadat et al., 2010; Santos 2014; Sartawi et al., 2011). Дефицити у социјалном домену, заједно са дефицитима у одређеним функционалним академским и комуникационим вештинама, чине срж потешкоћа деце и одраслих са ЛИО (Leffert & Siperstein, 2002). Глумбић (2005) истиче да недовољна овладаност концептуалним и социјалним вештинама у овој популацији доводи до отежане идентификације и разумевања релевантних социјалних сигнала и тешкоћа у њиховој интеграцији и обради. Стога се често последице дефицита концептуалних и социјалних адаптивних вештина код особа са ИО манифестују кроз тешкоће у њиховој интеракцији са особама из социјалне средине, потешкоће у задовољавању личних потреба и њиховој

партиципацији у свакодневним друштвеним активностима. Све наведено може довести до нижег општег нивоа функционисања у целокупном социјалном окружењу (Borthwick-Duffy, 2007, према Ђорђевић, 2015).

Социјална адаптација или способност сталног прилагођавања понашања у складу са променама социјалног окружења, највећи је проблем особа са ЛИО (Leffert & Siperstein, 2002). Ови аутори истичу да су адекватно развијене социјалне вештине неопходне како би особе са ЛИО успешно одговориле на социјалне захтеве и очекивања. Између осталог, адекватно развијене социјалне вештине подразумевају и способност "читања" стално променљивих социјалних ситуација, као и способност прикладног одговора на исте.

Студија де Билта и сарадника (de Bildt et al., 2005) имала је за циљ да истражи узрочну везу између адаптивног функционисања, проблема у понашању (маладаптивног понашања) и нивоа образовања у репрезентативном узорку (N=186) деце и адолесцената са ЛИО (IQ=61-70), узраста од шест до 18 година. За процену адаптивног понашања коришћена је VABS скала, а за процену проблема у понашању две чек-листе (Child Behavior Checklist – CBCL; Autism Behavior Checklist – ABC). Резултати овог истраживања показали су да је код деце са ЛИО адаптивно функционисање било најважнији фактор који је директно утицао на ниво образовања који она могу постићи. Оба облика маладаптивног понашања су директно и негативно утицала на ниво адаптивног функционисања, при чему су понашања карактеристична за поремећаје из спектра аутизма имала већи негативан утицај. Аутори су истакли да је присуство ових облика маладаптивног понашања један од разлога услед којих деца са ЛИО не успевају да постигну очекивани ниво образовања.

Резултати студије Матсона и сарадника (Matson et al., 2009) показали су да удруженост са ПСА и пратећа психопатолошка стања додатно отежавају адаптивно функционисање особа са ИО. Ови аутори спровели су студију која је имала за циљ да утврди разлике у адаптивном понашању између 337 одраслих испитаника (18-88) са ИО, ИО удружене са ПСА и ИО која се јавља у коморбидитету са психичким поремећајима. У истраживању је коришћена VABS скала за процену адаптивног понашања, а резултати су показали да најбоље функционисање у свим испитиваним доменима остварују испитаници са ИО без психопатолошког коморбидитета и удружености са ПСА.

Линдбалд и сарадници (Lindbald et al., 2013) провели су истраживање које је имало за циљ да упореди адаптивно понашање 33 деце са ЛИО и 27 деце са поремећајем пажње и хиперактивношћу (Attention Deficit and Hyperactivity Disorder – ADHD). Испитаници су били узраста од шест до 16 година, подељени у две узрасне групе, млађу ≤ 11 и старију ≥ 12 година. За процену адаптивног понашања коришћена је ABAS – 2 скала. Иако нису евидентирани разлике у оквиру млађих старосних група испитаника, старији испитаници са ADHD имали су значајно ниже резултате од испитаника са ЛИО у укупном адаптивном скору, концептуалном и практичном домену. Аутори су истакли да је у групи деце са ADHD њих чак 85% имало бар још једну сметњу, укључујући дислексију, говорно-језичке потешкоће, депресију, што је вероватно допринело добијању оваквих резултата. Такође, деца са ЛИО се откривају много раније у односу на децу са ADHD, што значи да су она од најранијег доба обухваћена специфичним третманима и интервенцијама који су циљано усмерени на побољшање њиховог свеукупног адаптивног функционисања.

У компаративној студији индијских аутора (Singh et al., 2019) вршено је поређење адаптивних постигнућа 40 испитаника са ИО, узраста од седам до 11 година, коришћењем два инструмента: VABS скале и Винеланд скале социјалне зрелости (VSMS). За VSMS скалу раније су утврђене норме на индијској деци, што није био случај са VABS–II скалом. Процена адаптивног понашања вршена је VSMS скалом, а ретестирање VABS–II скалом. Резултати су показали да постоји висока позитивна корелација између постигнућа испитаника на ове две скале.

Међутим, у поређењу са постигнућима на VSMS скали, на VABS–II скали је 30% испитаника показало виши ниво адаптивног функционисања у односу на категорију ИО којој припада. Разлике нису евидентирание само за испитанике са ЛИО, док су испитаници са УИО остварили постигнућа која одговарају постигнућима испитаника са ЛИО, а они са тежом ИО, постигнућа која одговарају постигнућима испитаника са УИО. Постојање значајних разлика у култури и пракси одгајања деце у САД и Индији наведено је као главни разлог за добијање оваквих резултата, јер одређени ајтеми на VABS II скали нису били применљиви на индијској деци. Аутори су закључили да западна култура остварује јак утицај на концептуализацију адаптивног понашања и истакли значај културолошке адаптације западних тестова за процену адаптивног понашања.

**II ПРЕДМЕТ, ЦИЉЕВИ, ЗАДАЦИ И ХИПОТЕЗЕ
ИСТРАЖИВАЊА**

2.1. Предмет истраживања

Значај истраживања о адаптивном понашању деце са поремећајима комуникације проистиче из већег броја уочених или недовољно добро истражених проблема са којима се сусрећемо у досадашњој литератури. Приликом разматрања предмета истраживања анализирали смо неке кључне аспекте који су предмет овог истраживања, као што је сам конструкт адаптивног понашања и начин његове процене, уз посебан осврт на адаптивно понашање код деце са специфичним језичким поремећајем (СЈП), деце са поремећајем из спектра аутизма (ПСА) и деце са лаком интелектуалном ометеношћу (ЛИО).

Иако је рађен велики број истраживања о адаптивном понашању код испитаника са ИО и ПСА, истовремено су веома ретка и спорадична истраживања у којима је испитивано адаптивно функционисање код деце са СЈП, чак и на међународном нивоу. Стога би наше истраживање требало да допринесе бољем разумевању адаптивног понашања, односно овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) код деце са СЈП.

Релативно мали број студија испитивао је утицај узраста (Alonso et al., 2010; Matson et al., 2009; Nazim & Khalid, 2018; Pugliese et al., 2016), пола (Andersson et al., 2013; Frazier et al., 2014; Howe et al., 2015; Mandić-Maravić i sar., 2015; Ratto et al., 2018; Reinhardt et al., 2015; White et al., 2017; Zwaigenbaum et al., 2012) и различитих индикатора СЕС-а (Anderson et al., 2009; Baghdadli et al., 2012; Del Cole et al., 2017; Ibrahim et al., 2020; Nazim & Khalid, 2018) на адаптивно функционисање испитаника различитих популација. С обзиром да су у оквиру ових студија углавном добијани опречни резултати у погледу утицаја наведених параметара на адаптивно функционисање, посебно смо се бавили испитивањем утицаја пола, узраста и одређених индикатора СЕС-а (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља, број браће и сестара) на адаптивне вештине деце са СЈП, ПСА и ЛИО.

Адаптивно понашање мора се увек посматрати у контексту културе из које особа потиче, јер она може снажно утицати на процес усвајања адаптивних вештина, мотивацију за усвајање и коришћење усвојеног (Not, 2008). Ниво и врста адаптивног понашања зависе од фактора инхерентних индивидуи, социокултуралних очекивања и норми средине којој она припада (Gligorović & Buha-Đurović, 2011). У литератури је посебно истакнут значај спровођења истраживања о адаптивном понашању у оквиру различитих култура, не само западне (Wehmeier et al., 2008; Tassé et al., 2012). На нашим просторима рађен је релативно мали број студија о адаптивном понашању, посебно када је у питању Република Српска, односно Босна и Херцеговина. Наведено указује на значај спровођења истраживања овог типа у сврху добијања свеобухватних и релевантних података о адаптивном понашању у оквиру нашег социокултурног подручја.

Практични значај нашег истраживања огледа се у томе што је први пут, на нашем подручју, примењена најновија стандардизована скала за процену адаптивног понашања, ABDS. За потребе истраживања скала је преведена на српски језик дуплом слепом техником превођења и на тај начин је креиран инструмент за процену адаптивног понашања који је применљив на нашем говорном подручју. У литератури новијег датума посебно се истиче потреба за применом овог инструмента у процени адаптивног понашања деце и адолесцената са интелектуалним и развојним поремећајима (Estabilo & Matson, 2018).

Резултати добијени применом ABDS скале допринеће идентификацији тешкоћа и капацитета деце са СЈП, ПСА, ЛИО у подручју адаптивних вештина (концептуалних, социјалних, практичних). Добијени налази ће омогућити дефинисање смерница за креирање едукативних и рехабилитационих програма подршке овој деци, што ће имати посебан значај за стручњаке (логопеди и специјалне едукаторе и рехабилитаторе), који раде у пракси са овом децом.

2.2. Дефиниције основних појмова

С обзиром на проблем истраживања неопходно је дефинисати неколико кључних појмова, као што је адаптивно понашање, поремећаји комуникације, специфични језички поремећај, поремећај из спектра аутизма, интелектуална ометеност и социоекономски статус.

Адаптивно понашање дефинише се као скуп концептуалних, социјалних и практичних вештина које људи уче и користе у свакодневном животу (Schalock et al., 2010).

Поремећаји комуникације обухватају широк спектар клиничких манифестација које захватају различите аспекте говорно-језичког функционисања и невербалног комуникативног понашања уз значајне индивидуалне варијације у тежини испољеног поремећаја (Глумбић, 2010).

Специфични језички поремећај (СЈП) карактеришу дефицити на плану развоја експресивног и рецептивног модалитета језичке функције који нису узроковани слушним оштећењем, поремећајем из спектра аутизма, општим когнитивним дефицитом, социоемоционалним поремећајем или срединским факторима. Дефицити се манифестују у виду кашњења или атипичног обрасца развоја структуралних аспеката језика (Drljan i Vuković, 2017).

Поремећај из спектра аутизма (ПСА) је неуроразвојни поремећај који дефинишу два основна домена, дефицити у социјалној комуникацији и социјалној интеракцији и ограничени, репетативни, стереотипни обрасци понашања или активности (DSM-5; APA, 2013).

Интелектуална ометеност (ИО) представља стање које настаје пре осамнаесте године и које карактеришу значајна ограничења у интелектуалном и адаптивном функционисању (AAIDD, 2010).

Социоекономски статус (СЕС) један је од најчешће истраживаних конструкта у друштвеним наукама, услед великог утицаја који има на опште функционисање појединца. Најчешће истраживани индикатори СЕС-а у истраживањима били су приходи породице, образовни ниво и радни статус родитеља (Bradley & Corwyn, 2002).

2.3. Циљеви истраживања

Циљеви истраживања:

1. Утврдити ниво овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и деце типичног развоја.
2. Утврдити однос између профила адаптивног понашања код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и деце типичног развоја.
3. Утврдити однос између адаптивног понашања и индикатора СЕС-а (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља, број браће и сестара) код испитиваних група.

2.4. Задаци истраживања

1. Конструисање и примена упитника за прикупљање општих података о испитаницима.
2. Тријажа испитаника за клиничке групе према критеријумима присуства СЈП, ПСА, ЛИО и узраста.
3. Формирање контролне групе испитаника уједначене према одређеним параметрима.
4. Процена нивоа овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) код испитаника са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР испитаника.
5. Утврђивање адаптивног профила код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце.
6. Испитивање разлика у овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) у односу на пол испитаника.
7. Испитивање разлика у овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) у односу на узраст испитаника.
8. Испитивање односа између адаптивног понашања и индикатора СЕС-а (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља, број браће и сестара).
9. Испитивање предиктивног утицаја појединачних домена (концептуалног, социјалног, практичног) на укупан адаптивни скор постигнут на ABDS скали.
10. Испитивање предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен и укупан адаптивни унутар различитих група испитаника.
11. Испитивање предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен и укупан адаптивни на целом узорку испитаника.

2.5. Хипотезе

На основу резултата претходних истраживања очекујемо да ће:

1. Ниво овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) бити нижи код деце са СЈП, ПСА, ЛИО, у односу на ниво овладаности адаптивних вештина код деце типичног развоја.
2. Профил адаптивног понашања код деце са СЈП, ПСА и ЛИО бити другачији у односу на профил адаптивног понашања ТР деце.
3. Бити присутна позитивна повезаност између адаптивног понашања и индикатора СЕС-а код испитиваних група.

III МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

3. ФОРМИРАЊЕ И ОПИС УЗОРКА

3.1. Формирање узорка

Узорак су чинила 183 испитаника, оба пола, узраста од 4 до 14 година. Узорак је подељен у четири групе, три клиничке и једну контролну.

Прву клиничку групу чинило је 31 дете са СЈП; другу групу 30 деце са ПСА; трећу групу 33 деце са ЛИО.

Контролна група је обухватила 89 деце типичног развоја (ТР), без неуролошких, сензорних и тешких телесних оштећења, просечне или напросечне интелигенције.

Одабир испитаника за прву клиничку групу, децу са СЈП, извршен је на основу увида у логопедску документацију установа обухваћених истраживањем. Код свих испитаника дијагностикован је експресивни тип СЈП.

Критеријум за формирање друге клиничке групе, деце са ПСА, била је дијагноза поремећаја из спектра аутизма, постављена од стране психијатра референтне установе према класификацији Дијагностичког и статистичког приручника за менталне поремећаје (DSM-5; АРА, 2013). Вредности количника интелигенције преузете су из психолошке документације, при чему је 20 деце са ПСА имало количник интелигенције који се кретао у опсегу ЛИО (IQ 50-69), док је њих 10 имало количник интелигенције у опсегу УИО (IQ од 35–49).

Критеријум за формирање подузорка деце са ЛИО, била је дијагноза лаке ИО према класификацији Светске здравствене организације (ICD-10, 1992; IQ 50-69 за лаку ИО). Вредности количника интелигенције преузете су из документације психолога. Анализом медицинске документације из подузорка деце са ЛИО искључени су испитаници са поремећајем из спектра аутизма, евидентним соматским, израженим емоционалним и вишеструким сметњама.

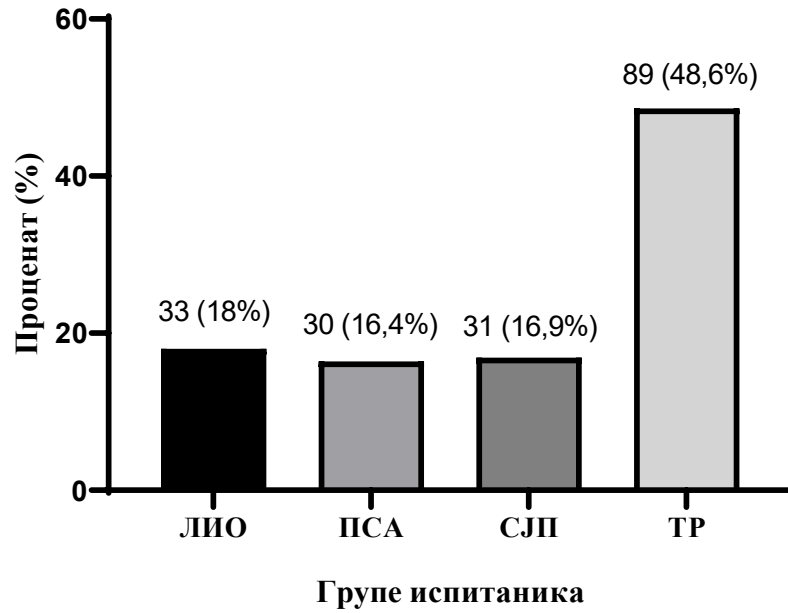
У узорак су укључени само испитаници којима је матерњи језик српски.

3.2. Опис узорка према независним варијаблама

Испитаници су подељени на четири групе. Прву групу испитаника чинила су деца са ЛИО којих је било 33 (18%), другу групу су чинила деца са ПСА којих је било 30 (16,4%), групу деце са СЈП је чинио 31 (16,9%) испитаник, док је групу деце ТР чинило 89 (48,6%) деце (Графикон 1).

Графикон 1

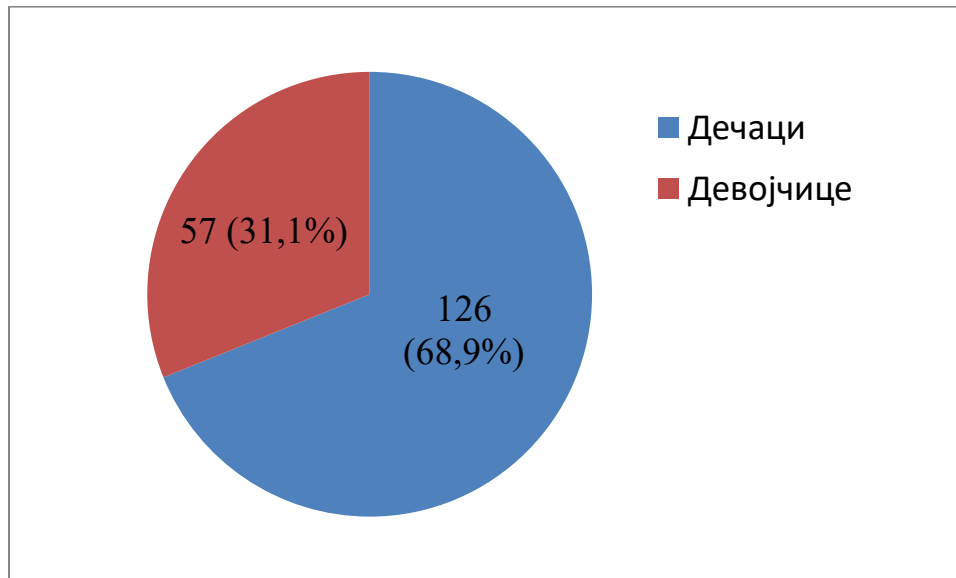
Дистрибуција испитаника према групама

Графикон 2 приказује дистрибуцију испитаника према полу, од укупног броја испитане деце у истраживању је учествовало 57 (31,1%) девојчица и 126 (68,9%) дечака (Графикон 2).

Графикон 2

Дистрибуција испитаника према полу

Табела 1 приказује да између дечака и девојчица није уочена статистички значајна разлика у односу на испитиване групе (Табела 1).

Табела 1

Расподела испитаника према групама у односу на пол

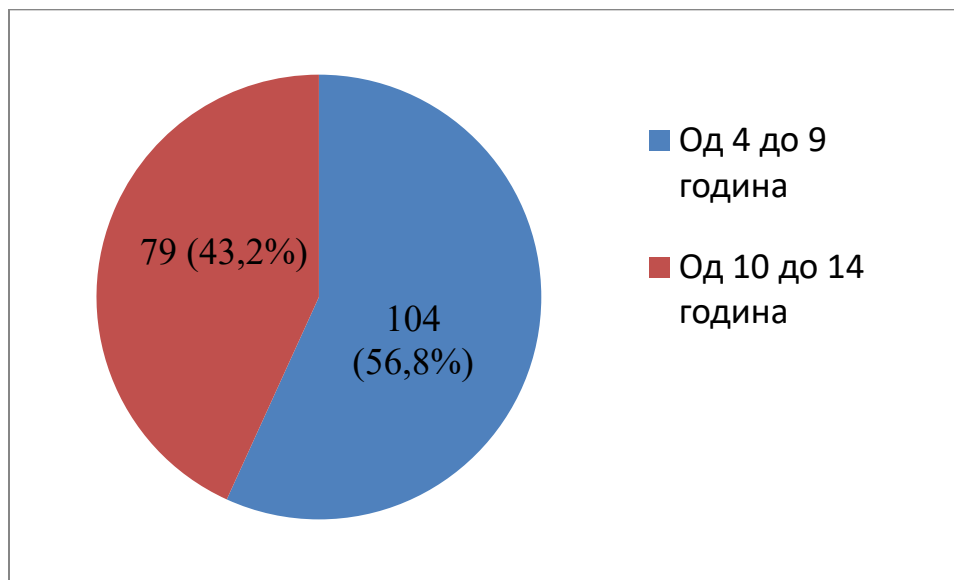
Групе испитаника	Пол испитаника				P (χ^2)
	Дечаци		Девојчице		
	N	%	N	%	
Групе испитаника					
ЛИО	22	17,5	11	19,3	0,738 ^a
ПСА	23	18,3	7	12,3	
СЛП	22	17,5	9	15,8	
ТР	59	46,8	30	52,6	

ЛИО – лака интелектуална ометеност; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЛП – специфични језички поремећај; ТР – деца типичног развоја; ^a χ^2 – хи квадрат тест, p – статистичка значајност

Од укупног броја испитиване деце, најмлађе дете је имало четири године, а најстарије 14 година. Испитаници су у односу на узраст подељени у две групе. Млађу децу, групу узраста од 4 до 9 година, којих је било 104 (56,8%) и старију децу узраста од 10 до 14 година, који су чинили 56,8% од укупног узорка (104 деце) (Графикон 3).

Графикон 3

Дистрибуција испитаника према узрасту

Просечан узраст свих испитаника био је $9,22 \pm 2,79$ година. Испитаници са ЛИО били су најстарији, са просечним узрастом $10,48 \pm 2,90$ година, група испитаника са ПСА је имала просечан узраст од $9,41 \pm 2,72$ године, група са СЛП је имала просечан узраст од $8,06 \pm 1,70$ година, док је група деце ТР имала просечан узраст од $9,09 \pm 2,93$ године.

С обзиром на то да су ЛИО и ПСА групу чинила деца претежно основношколског узраста, у сврху каснијег поређења постигнућа, узорак у тим клиничким групама је подељен на две узрасне категорије, предшколски и рани основношколски узраст (≤ 9 година) и каснији основношколски узраст (≥ 10 година).

Дескриптивни показатељи у оквиру ових узрасних категорија за ТР децу и децу са ЛИО и ПСА дати су у Табели 2.

Табела 2*Дистрибуција испитаника према узрасним категоријама у ТР, ЛИО и ПСА групи*

Група	Узраст		
		≤ 9 година	≥ 10 година
ТР	N	53	36
	%	67,1%	49,3%
ЛИО	N	11	22
	%	13,9%	30,2%
ПСА	N	15	15
	%	19,0%	20,5%

С обзиром да су СЈП групу чинила деца млађег узраста, у сврху каснијег поређења постигнућа узорак је подељен на две узрасне групе, децу предшколског узраста (≤ 6 година) и децу раног основношколског узраста (≥ 7 година).

Дескриптивни показатељи у оквиру ових узрасних категорија за ТР децу и децу са СЈП дати су у Табели 3.

Табела 3*Дистрибуција испитаника према узрасним категоријама у ТР и СЈП групи*

Група	Узраст		
		≤ 6 година	≥ 7 година
ТР	N	25	64
	%	69,4%	76,2%
СЈП	N	11	20
	%	30,6%	23,8%

Применом *post-hoc Scheffe* поступка испитана је разлика у узрасту између посматраних група деце (Табела 4).

Табела 4

Узрасне разлике између испитиваних група

		Разлика AS	St. Err.	p
	ПСА	1,068	0,687	0,493
ЛИО	СЈП	2,417	0,068	0,007
	ТР	1,393	0,556	0,102
ПСА	ТР	0,326	0,575	0,956
	СЈП	1,349	0,698	0,294
СЈП	ТР	-1,024	0,568	0,358

На основу анализе није утврђена статистички значајна разлика према узрасту између ТР деце и деце са СЈП, ПСА и ЛИО. Такође, није утврђена статистички значајна разлика ни између деце са ПСА и деце са СЈП, као ни између деце са ПСА и деце са ЛИО, док је утврђена статистички значајна разлика према узрасту између деце са ЛИО и деце са СЈП (Табела 4).

У табели 5 је приказан образовни ниво и радни статус родитеља испитиване деце. Четрнаесторо деце (7,7%) има оца са завршеном основном школом, 14 (7,7%) са завршеним занатом, 100 (54,6%) деце има оца са завршеном средњом школом, док 55 (30,1%) деце има оца са завршеном вишом или високом школом. Четрнаесторо деце (7,7%) има мајку са завршеном основном школом, 7 (3,8%) са завршеним занатом, 106 (57,9%) деце има мајку са завршеном средњом школом, док 56 (30,6%) деце има мајку са завршеном вишом или високом школом. Када је у питању радни статус родитеља, запослено је 164 очева (89,6%) и 121 мајка (66,1%) (Табела 5).

Табела 5

Дистрибуција испитаника према образовном нивоу и радном статусу родитеља

Образовни ниво и радни статус родитеља	N (%)
Образовни ниво оца	
Основна школа	14 (7,7)
Занат	14 (7,7)
Средња школа	100 (54,6)
Виша или висока школа	55 (30,1)
Образовни ниво мајке	
Основна школа	14 (7,7)
Занат	7 (3,8)
Средња школа	106 (57,9)
Виша или висока школа	56 (30,6)
Радни статус оца	
Запослен	164 (89,6)
Незапослен	19 (10,4)
Радни статус мајке	
Запослена	121 (66,1)
Незапослена	62 (33,9)

Дванаесторо деце (6,6%) живи у породици која има веома добре приходе, 44 (24%) у породици у којој су добре, 98 (53,6%) где су осредње, 22 (12%) где су лоше, док 7 (3,8%) испитиване деце живи у породици која има веома лоше приходе. Код 155 (84,7%) деце родитељи живе у брачној заједници, 18 (9,8%) деце има разведене родитеље, 1 дете (0,5%) нема једног родитеља, док деветоро деце (4,9%) има родитеље који живе у ванбрачној заједници (Табела 6).

Табела 6

Дистрибуција испитаника према приходима породице и брачном статусу родитеља испитиване деце

Приходи породице и брачни статус родитеља деце	N (%)
Приходи породице испитаника	
Веома добре	
Добре	12 (6,6)
Осредње	44 (24,0)
Лоше	98 (53,6)
Веома лоше	22 (12,0)
	7 (3,8)
Брачни статус родитеља	
У браку	155 (84,7)
Разведени	18 (9,8)
Удовац/удовица	1 (0,5)
Ванбрачна заједница	9 (4,9)

Табела 7 приказује дистрибуцију испитаника према броју браће и сестара. Највећи број испитаника има једног брата или сестру 118 (64,5%), њих 22 (12,0%) нема брата или сестру, а 43 (14,8%) испитаника има двоје или више од двоје браће и сестара (Табела 7).

Табела 7

Дистрибуција испитаника према броју браће и сестара у породици

Број браће и сестара	N (%)
Нема	22 (12,0)
Има једно	118 (64,5)
Има двоје или више од двоје	43 (14,8)

3.3. ВРЕМЕ И МЕСТО ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА

Истраживање је реализовано током 2020/2021. године у удружењима за децу и омладину са потребом за посебном подршком, предшколским установама, редовним и специјалним школама у Републици Српској. Спровођењу истраживања приступили смо након добијања писмене сагласности од стране руководиоца установа у којима је истраживање реализовано. Прикупљање података о индивидуалним карактеристикама испитаника (пол, узраст, број браће и сестара, приходи породице, образовање родитеља и њихов радни и брачни статус) извршено је на основу социодемографског упитника. Подаци о дијагнози СЈП, ПСА и ЛИО, нивоу интелектуалног функционисања, одсуству неуролошких, сензорних и тешких телесних оштећења, емоционалних и вишестуких сметњи, прикупљени су из логопедске, психолошке и медицинске документације испитаника. Поменути документацију поседују установе у којима је извршено истраживање. Адаптивне вештине и комуникационе способности испитаника процењиване су инструментима који су засновани на подацима прикупљеним од стране информаната који су били чланови стручног тима (логопеди и специјални едукатори и рехабилитатори) или радно ангажовани запосленици (васпитачи, учитељи, наставници) у установама чији су корисници/полазници били испитаници обухваћени узорком.

Истраживање је реализовано у неколико фаза. Прва фаза је подразумевала је тријажу испитаника за узорак. Прикупљање података и процена испитаника били су реализовани у другој фази, док је трећом фазом обухваћена анализа прикупљених података и писање дисертације.

3.4. ИНСТРУМЕНТИ ИСТРАЖИВАЊА

3.4.1. Социодемографски упитник

Прикупљање података о индивидуалним карактеристикама испитаника (пол, узраст, образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља, број браће и сестара) извршено је на основу социодемографског упитника који је посебно конструисан за потребе овог истраживања. Увидом у личну документацију корисника којом располажу установе у којима је вршено истраживање, прикупљени су подаци у сврху попуњавања демографског упитника.

3.4.2. Процена адаптивних вештина

За процену адаптивних вештина (концептуалних, социјалних, практичних) коришћена је Дијагностичка скала за процену адаптивног понашања (Adaptive Behaviour Diagnostic Scale – ABDS; Pearson et al., 2016). За потребе овог истраживања ABDS скала је преведена дуплом слепом техником превођења и прилагођена српском говорном подручју, са циљем да се добије верзија која је суштински најближа оригиналној верзији скале и разумљива од стране информаната.

ABDS је рејтинг скала, специфично дизајнирана у сврху процене адаптивних вештина код деце и адолесцената од 2 до 21 године старости. Овај инструмент се састоји од три подскеале које испитују адаптивне вештине у оквиру три домена: концептуалног, социјалног и практичног. Свака подскеала састоји се од по 50 ајтема. Концептуални домен је подељен на два главна субдомена: комуникација и функционалне академске вештине. Субдомен комуникације додатно је подељен на петсубдомена (рецептивни језик, експресивни језик, прагматика, семантика и синтакса). Субдомен функционалне академске вештине обухвата вештине читања, писања и рачунања. Социјални домен чине персоналне и интерперсоналне вештине. Практични домен подељен је на осам субдомена: учење у заједници (мобилност, куповина, услуге заједнице, јавне и владине услуге/сервиси, активности у заједници); здравље (одржавање здравог животног стила, препознавање болести и лечење); живот у кући (типични задаци у кући, припремање оброка, чишћење, брига о одећи, личним стварима, одржавање куће); слободно време (игре, спорт, хоби, забава, групне активности и организација наведеног); безбедност (општа, у кући, у заједници, у школи, послу); брига о себи (исхрана, купање, прање зуба, обављање тоалета, облачење, дотеривање); самоусмеравање (самосвесност, свест о околини, организација, одговорност, решавање проблема, доношење одлука, постављање циљева, самозаступање, независност) и посао (предвештине за посао, вештине тражења посла, радне вештине).

Ајтеми на све три подскеале скорују се оценом од 0 до 4: не може да уради (0); може да уради – али не ради (1); може да уради – само уз помоћ (2); може да уради сам – понекад (3); може да уради сам – већину времена или је радио док је био млађи (4). У неким случајевима (нпр. мало дете) није могуће дати одговор на све ајтеме, односно на оне ајтеме који не одговарају узрасту испитаника. У том случају ајтем се оцењује са 0. Након пет узастопних ајтема оцењених са 0, прекида се скоровање у том домену и прелази се на ајтеме следећег домена (нпр. информант завршава оцењивање у оквиру концептуалног домена на ајтему 11, из разлога што је од ајтема 7 до ајтема 11 сваки био оцењен са 0). Сматра се да је попуњавање ABDS скале завршено онда када информант скорује све ајтеме сва три испитивана домена.

Појединачан максималан сирови скор на подскеалама за процену концептуалног, социјалног и практичног домена износи 200 бодова, а максималан сирови скор на целокупној скали износи 600 бодова. Одговори у оквиру сваке подскеале се сабирају и добија се укупни сирови скор, а затим се на основу вредности укупног сировог скорa одређује еквивалентна вредност стандардног скорa за сваки домен. Стандардни скорови сва три домена сабирају се и заједно чине укупан адаптивни скор, који представља најпоузданији резултат ABDS скале.

ABDS скала нуди дескриптивну класификацију стандардних скорова домена и адаптивног композитног скорa, где се добијене вредности сврставају у један од следећих нивоа: екстремно ниско функционисање (<55), веома ниско функционисање (55-69), ниско функционисање (70-79), ниско просечно функционисање (80-89), просечно функционисање (90-109), изнадпросечно функционисање (>109). На основу ове класификације за сваки скор се може одредити ниво усвојености адаптивних вештина, тј. ранг који се добија поређењем постигнућа једног испитаника са скоровима нормативне групе. Када је рађена стандардизација ABDS скале, нормативни узорак чинила су деца и адолесценти типичног развоја из репрезентативног америчког националног узорка (1061 испитаник из 11 америчких држава).

Примарна функција ABDS скале је утврђивање присуства или одсуства дефицита у адаптивном понашању, односно утврђивање да ли су дефицити у адаптивном понашању присутни, а ако јесу, какав је њихов опсег. Присуство дефицита стога дефинише скор који је у складу са критеријумима дефиниција ИО, које захтевају да на „значајне дефиците“ указује стандардни скор од 70 или скор испод ове вредности (базирано на стандардним скоровима где је аритметичка средина 100 а стандардна девијација 15). Међутим, било који стандардни скор испод 90 може указивати на извођење које је испод 25-ог перцентила у популацији. Скорови који се

налазе у доњем 25-ом перцентилу захтевају опрез. Опсег дефицита дефинисан је колико резултат испитаника одступа од резултата онога ко демонстрира типично адаптивно функционисање.

За потребе овог истраживања, посебно се водило рачуна о одабиру адекватних информаната. Основни услов који је информант морао да испуни био је добро познавање испитаника, у смислу да је имао свакодневан и директан увид у адаптивне вештине испитаника, у временском периоду од најмање шест месеци. Аутори скале захтевају да, уколико примарни информант не може адекватно да оцени одређене ајтеме, из разлога што нема увид у специфичне испитиване адаптивне вештине, њихову учесталост и трајање, ставља знак поред тих ајтема у колони „Не знам”. Одговоре на те ајтеме накнадно даје секундарни информант којег проналази истраживач. Секундарни информант такође је особа која добро познаје испитаника и која може да пружи валидне информације, а најчешће је то родитељ детета. Ми нисмо имали потребу да ангажујемо секундарне информанте, јер су примарни информанти јако добро и у дужем временском периоду имали близак и непосредан контакт са дететом за које су попуњавали ABDS скалу. Информанти у нашем истраживању за експерименталне групе испитанике били су терапеути (логопеди и специјални едукатори и рехабилитатори), док су информанти за контролну групу испитаника били васпитачи/учитељи/наставници деце. Након детаљног објашњења од стране истраживача како и на који начин треба да поуне скалу, информантима је био обезбеђен тих, добро осветљен простор, са дистракторима сведеним на минимум током попуњавања скале. Скоровање није било временски ограничено, а у већини случајева скала је комплетирана за 25-40 минута.

У нашем истраживању показало се да ABDS скала има одличну поузданост изражену помоћу Кронбаховог α коефицијента који за читаву скалу износи 0,990. Такође, детаљнијом провером поузданости скале уочено је да сваки од домена (подскала) има одличну поузданост; концептуални домен (0,979), социјални (0,980) и практични домен (0,964).

3.5. СТАТИСТИЧКЕ МЕРЕ

За статистичку обраду података коришћен је програмски пакет SPSS верзија 21.0 („Statistical Package for Social Sciences SPSS 21.0 Inc, USA). Значајност ефеката испитиваних варијабли процењивана је применом адекватних параметријских и непараметријских статистичких метода.

Од метода дескриптивне статистике коришћене су мере централне тенденције и мере варијабилитета и то: аритметичка средина са стандардном девијацијом и релативни бројеви за категоријске варијабле.

Од метода аналитичке статистике коришћене су методе за процену значајности разлике и то непараметријски тестови за процену разлике међу групама Крускал-Валис У тест, као и параметарски тест ANOVA – једнофакторска анализа варијансе и т тест независних узорака. У случајевима када претпоставка о хомогености варијансе није потврђена, коришћена је *Welch*-ова апроксимативна метода анализе варијансе за проверу значајности разлика у постигнућима у односу на независне варијабле. У случајевима независне варијабле са више од два нивоа (неке од социодемографских варијабли), коришћен је *Scheffe post-hoc* метод за утврђивање статистички значајних разлика.

Корелација је рађена уз помоћ Пирсоновог коефицијента корелације. Одређивање предиктора укупног сировог скорa ABDS скале рађена је вишеструком стандардном регресионом анализом, при чему је стандардизовани коефицијент β коришћен као параметар за испитивање

колико је која независна променљива (концептуални, социјални и практични домен ABDS скале) у моделу допринела предикцији зависне променљиве (укупан стандардизовани скор ABDS скале). Као ниво статистичке значајности разлика, узета је уобичајена вриједност $p < 0,05$. Подаци су приказани табеларно и помоћу графикона.

IV РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

4. Вредности ABDS скале и њених подскала у односу на групе испитаника

Табела 8 приказује минималне, максималне, просечне вредности и стандардне девијације концептуалног, социјалног и практичног сировог скорa, као и укупног адаптивног сировог скорa ABDS скале код ЛИО, ПСА, СЈП и ТР група испитаника (Табела 8).

Табела 8

Минималне, максималне, просечне вредности и стандардне девијације концептуалног, социјалног и практичног сировог скорa, као и укупног адаптивног сировог скорa ABDS скале код ЛИО, ПСА, СЈП и ТР група испитаника

Скорови ABDS скале	Групе испитаника, подскала и укупан скор ABDS скале	Минимум	Максимум	AS±SD
Сирови скорови	ЛИО			
	Концептуални скор	24,00	156,00	90,63±38,01
	Социјални скор	13,00	152,00	103,96±34,27
	Практични скор	19,00	111,00	72,03±19,36
	Укупан скор	72,00	402,00	266,63±82,21
	ПСА			
	Концептуални скор	10,00	138,00	57,60±37,46
	Социјални скор	7,00	81,00	34,76±19,94
	Практични скор	6,00	93,00	46,40±18,91
	Укупан скор	28,00	280,00	138,76±66,10
	СЈП			
	Концептуални скор	22,00	146,00	87,61±37,96
	Социјални скор	21,00	168,00	113,93±44,77
	Практични скор	37,00	129,00	77,06±25,33
	Укупан скор	90,00	443,00	278,61±101,30
	ТР			
Концептуални скор	57,00	188,00	146,56±34,29	
Социјални скор	86,00	184,00	158,74±16,36	
Практични скор	49,00	170,00	113,80±29,12	
Укупан скор	192,00	530,00	419,11±74,17	

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; ТР – деца типичног развоја; AS – аритметичка средина; SD – стандардна девијација

Табела 9 приказује минималне, максималне, просечне вредности и стандардне девијације концептуалног, социјалног и практичног стандардизованог скорa, као и укупног адаптивног стандардизованог скорa ABDS скале код ЛИО, ПСА, СЈП и ТР група испитаника (Табела 9).

Табела 9

Минималне, максималне, просечне вредности и стандардне девијације концептуалног, социјалног и практичног стандардизованог скорa, као и укупног адаптивног стандардизованог скорa ABDS скале код ЛИО, ПСА, СЈП и ТР група испитаника.

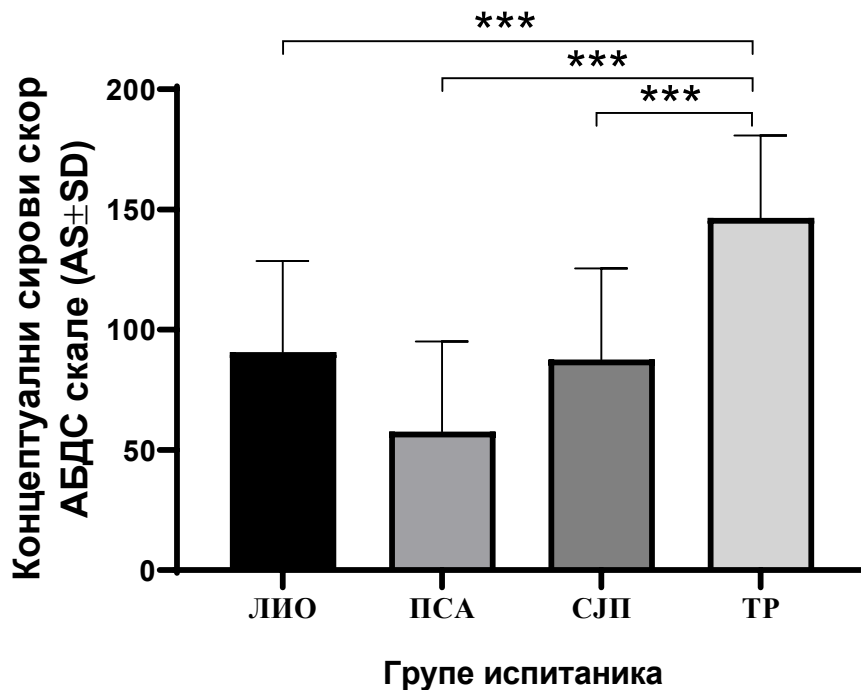
Скорови ABDS скале	Групе испитаника, подскеле и укупан скор ABDS скале	Минимум	Максимум	AS±SD
Стандардизовани скорови	ЛИО			
	Концептуални скор	40,00	84,00	50,76±14,34
	Социјални скор	40,00	93,00	62,27±16,59
	Практични скор	40,00	99,00	74,36±13,50
	Укупан скор	125,00	251,00	187,39±37,26
	ПСА			
	Концептуални скор	40,00	82,00	45,70±12,16
	Социјални скор	40,00	53,00	40,93±3,19
	Практични скор	40,00	84,00	62,33±2,45
	Укупан скор	120,00	206,00	148,97±22,22
	СЈП			
	Концептуални скор	40,00	92,00	65,03±15,28
	Социјални скор	40,00	107,00	78,06±23,27
	Практични скор	65,00	120,00	87,94±14,13
	Укупан скор	147,00	319,00	232,45±47,94
	ТР			
Концептуални скор	66,00	121,00	97,33±10,85	
Социјални скор	70,00	115,00	102,29±7,67	
Практични скор	74,00	122,00	106,25±8,18	
Укупан скор	220,00	336,00	305,71±20,22	

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; ТР – деца типичног развоја; AS – аритметичка средина; SD – стандардна девијација

Графикон 4 приказује просечне вредности концептуалног сировог скорa ABDS скале између групе TP деце у односу на ЛИО, ПСА и СЈП групу испитаника. Уочена је висока статистички значајна разлика у просечним вредностима концептуалног сировог скорa између група испитаника, при чему су ТР испитаници ($146,56 \pm 34,29$) имали значајно веће просечне вредности концептуалног скорa у односу на испитанике са ЛИО ($90,63 \pm 38,01$) ($p < 0,001$), ПСА ($57,60 \pm 37,46$) ($p < 0,001$) и СЈП ($87,61 \pm 37,96$) ($p < 0,001$) (Графикон 4).

Графикон 4

Просечне вредности концептуалног сировог скорa ABDS скале између групе TP децеу односу на ЛИО, ПСА и СЈП групу испитаника.

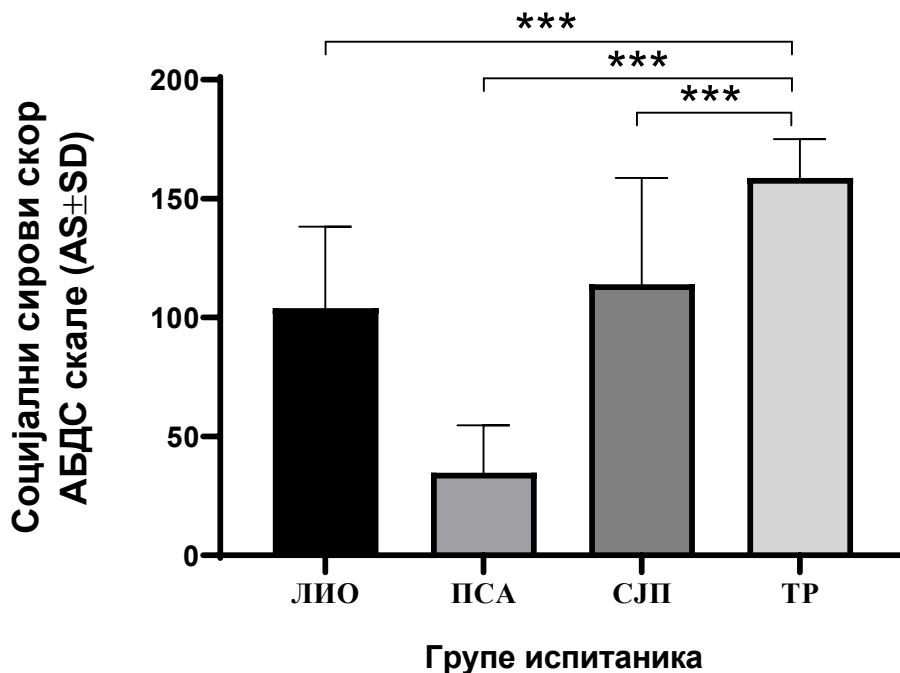
ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; ТР – деца типичног развоја; AS – аритметичка средина; SD – стандардна девијација; Једнофакторска анализа варијансе (ANOVA), Dunnet post hoc test; p – статистичка значајност; *** $p < 0,001$

Графикон 5 приказује просечне вредности социјалног сировог скорa ABDS скале између групе TP деце у односу на ЛИО, ПСА и СЈП групу испитаника. Уочена је висока статистички значајна разлика у просечним вредностима социјалног сировог скорa између група испитаника, при чему су ТР испитаници ($158,74 \pm 16,36$) имали значајно веће просечне вредности социјалног

сировог скорa у односу на испитанике са ЛИО ($103,96 \pm 34,27$) ($p < 0,001$), ПСА ($34,76 \pm 19,94$) ($p < 0,001$) и СЈП ($113,93 \pm 44,77$) ($p < 0,001$) (Графикон 5).

Графикон 5

Просечне вредности социјалног сировог скорa ABDS скале између групе TP деце у односу на ЛИО, ПСА и СЈП групу испитаника.

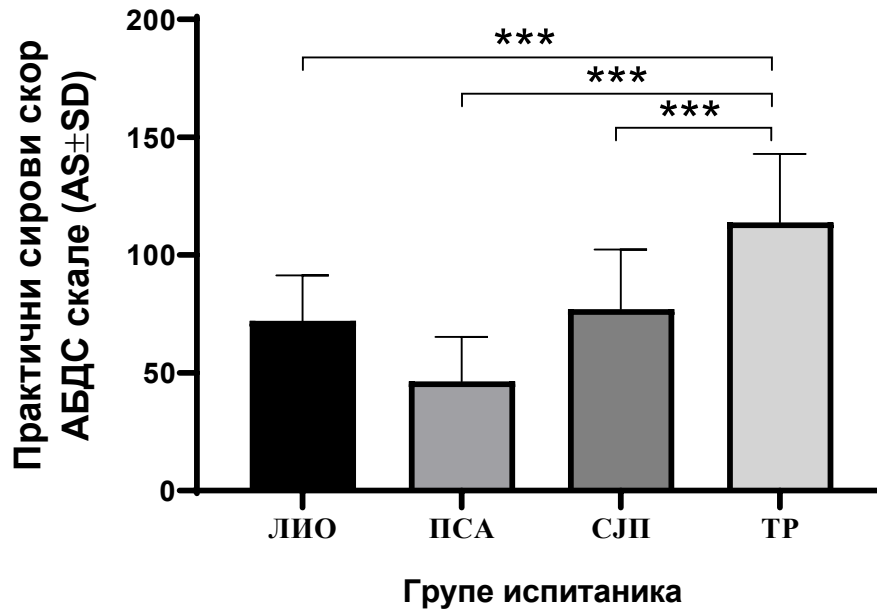

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; TP – деца типичног развоја; AS – аритметичка средина; SD – стандардна девијација; Једнофакторска анализа варијансе (ANOVA), Dunnet post hoc test; p – статистичка значајност; *** $p < 0,001$.

Графикон 6 приказује просечне вредности практичног сировог скорa ABDS скале између групе TP деце у односу на ЛИО, ПСА и СЈП групу испитаника. Уочена је висока статистички значајна разлика у просечним вредностима практичног сировог скорa између група испитаника, при чему су TP испитаници ($113,80 \pm 29,12$) имали значајно веће просечне вредности практичног сировог скорa у односу на испитанике са ЛИО ($72,03 \pm 19,36$) ($p < 0,001$), ПСА ($46,40 \pm 18,91$) ($p < 0,001$) и СЈП ($77,06 \pm 25,33$) ($p < 0,001$) (Графикон 6).

Графикон 6

Просечне вредности практичног сировог сора ABDS скале између групе TP деце у односу на ЛИО, ПСА и СЈП групу испитаника.

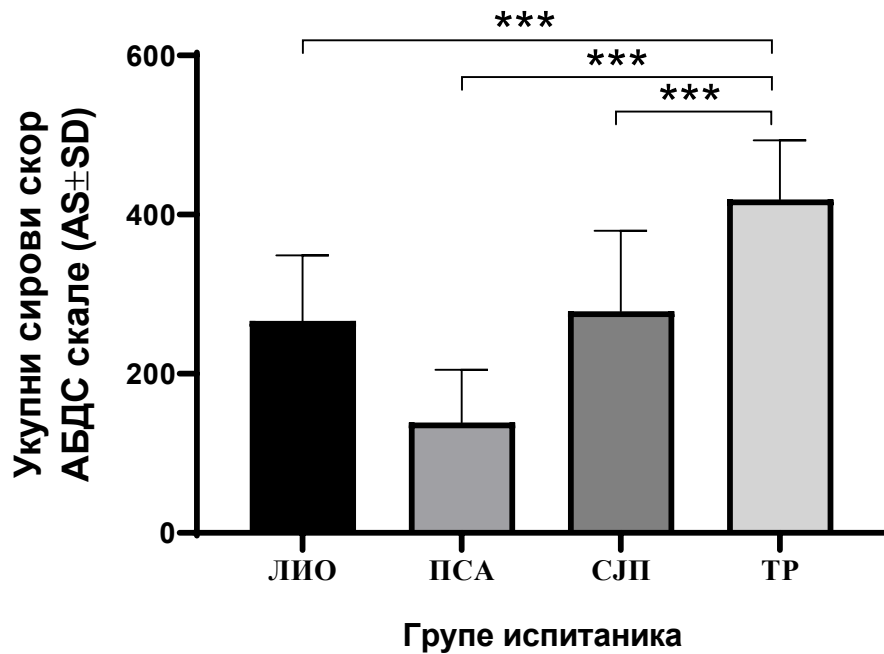

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; TP – деца типичног развоја; AS – аритметичка средина; SD – стандардна девијација; Једнофакторска анализа варијансе (ANOVA), Dunnet post hoc test; p – статистичка значајност; ***p<0,001.

Графикон 7 приказује просечне вредности укупног адаптивног сировог сора ABDS скале између групе TP деце у односу на ЛИО, ПСА и СЈП групу испитаника. Уочена је висока статистички значајна разлика у просечним вредностима укупног адаптивног сировог сора између група испитаника, при чему су TP испитаници имали значајно веће просечне вредности укупног адаптивног сировог сора (419,11±131,37) у односу на испитанике са ЛИО (266,63±82,21) (p<0,001), ПСА (138,76±66,10) (p<0,001) и СЈП (278,61±101,30) (p<0,001) (Графикон 7).

Графикон 7

Просечне вредности укупног адаптивног сировог скорa ABDS скале између групе TP деце у односу на ЛИО, ПСА и СЈП групу испитаника.

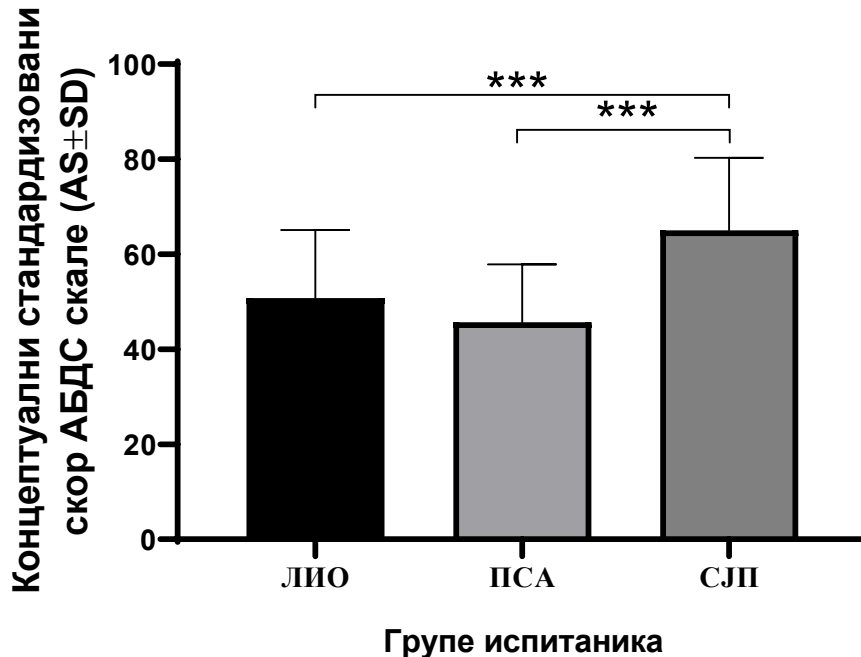

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуалнаоменост; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; TP – деца типичног развоја; AS – аритметичка средина; SD – стандардна девијација; Једнофакторска анализа варијансе (ANOVA), Dunnet post hoc test; p – статистичка значајност; ***p<0,001.

Графикон 8 приказује просечне вредности концептуалног стандардизованог скорa ABDS скале између испитиване деце подељене у групе у односу на дијагнозу. Уочена је висока статистички значајна разлика у просечним вредностима концептуалног стандардизованог скорa између група испитаника, при чему су испитаници са СЈП (65,03±15,28) имали значајно веће просечне вредности концептуалног стандардизованог скорa у односу на испитанике са ЛИО (50,76±14,34) (p<0,001) и ПСА (45,70±12,16) (p<0,001) (Графикон 8).

Графикон 8

Просечне вредности концептуалног стандардизованог скорa ABDS скале између група испитаника подељених према дијагнози.

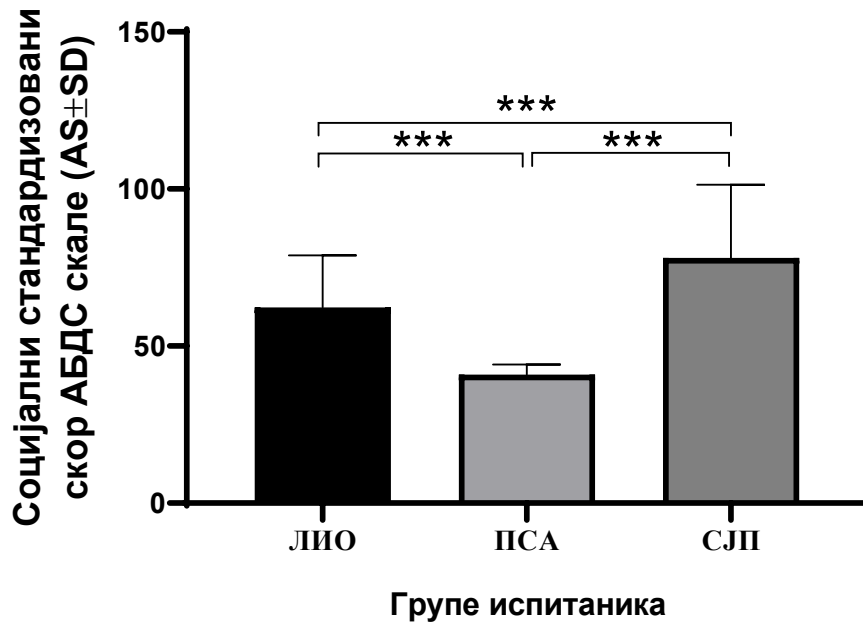

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуалнаоменост; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; ТР – деца типичног развоја; AS – аритметичка средина; SD – стандардна девијација; Једнофакторска анализа варијансе (ANOVA), Tukey post hoc test; p – статистичка значајност; ***p<0,001.

Графикон 9 приказује просечне вредности социјалног стандардизованог скорa ABDS скале између испитиване деце подељене у групе у односу на дијагнозу. Уочена је висока статистички значајна разлика у просечним вредностима концептуалног стандардизованог скорa између група испитаника, при чему су испитаници са СЈП (78,06±23,27) имали значајно веће просечне вредности социјалног стандардизованог скорa у односу на испитанике са ЛИО (62,27±16,59) (p<0,001) и ПСА (40,93±3,19) (p<0,001). Такође, уочено је да је просечна вредност социјалног стандардизованог скорa била високо статистички значајно већа код групе испитаника са ЛИО у односу на групу са ПСА (p<0,001)(Графикон 9).

Графикон 9

Просечне вредности социјалног стандардизованог скорa ABDS скале између група испитаника подељених према дијагнози.

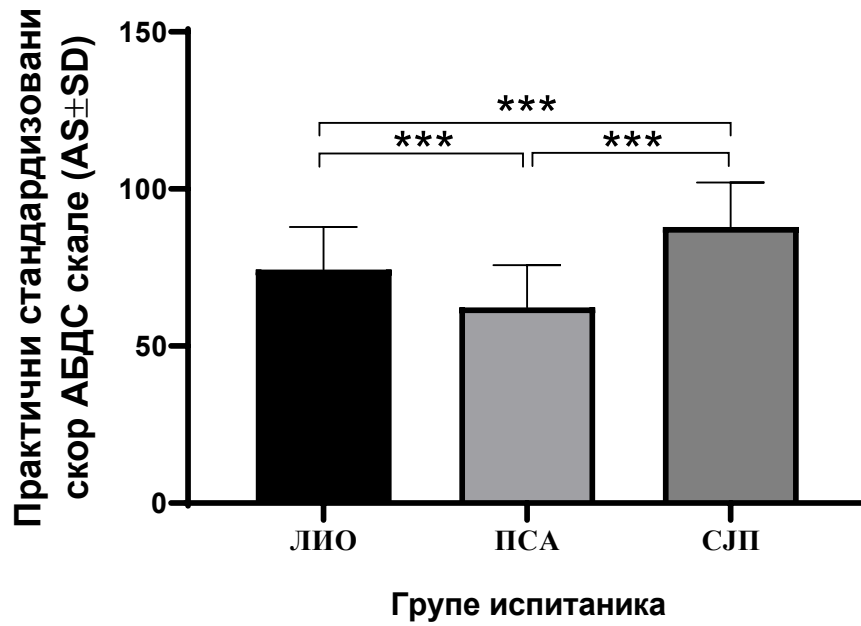

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; ТР – деца типичног развоја; AS – аритметичка средина; SD – стандардна девијација; Једнофакторска анализа варијансе (ANOVA), Tukey post hoc test; p – статистичка значајност; ***p<0,001.

Графикон 10 приказује просечне вредности практичног стандардизованог скорa ABDS скале између испитиване деце подељене у групе у односу на дијагнозу. Уочена је висока статистички значајна разлика у просечним вредностима практичног стандардизованог скорa између група испитаника, при чему су испитаници са СЈП (87,94±14,13) имали значајно веће просечне вредности практичног стандардизованог скорa у односу на испитанике са ЛИО (74,36±13,50) (p<0,001) и ПСА (62,33±13,46) (p<0,001). Такође, уочено је да је просечна вредност практичног стандардизованог скорa била високо статистички значајно већа код групе испитаника са ЛИО у односу на групу са ПСА (p<0,001) (Графикон 10).

Графикон 10

Просечне вредности практичног стандардизованог скорa ABDS скале између група испитаника подељених према дијагнози.

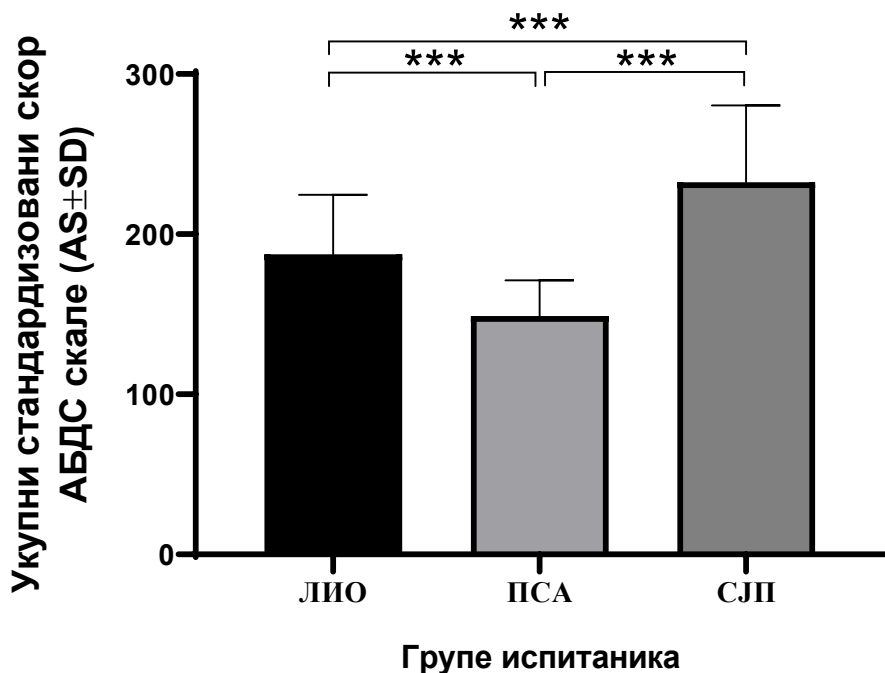

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; ТР – деца типичног развоја; AS – аритметичка средина; SD – стандардна девијација; Једнофакторска анализа варијансе (ANOVA), Tukey post hoc test; p – статистичка значајност; ***p<0,001.

Графикон 11 приказује просечне вредности укупног адаптивног стандардизованог скорa ABDS скале између испитиване деце подељене у групе у односу на дијагнозу. Уочена је висока статистички значајна разлика у просечним вредностима укупног адаптивног стандардизованог скорa између група испитаника, при чему су испитаници са СЈП (232,45±47,94) имали значајно веће просечне вредности укупног адаптивног стандардизованог скорa у односу на испитанике са ЛИО (187,39±37,26) (p<0,001) и ПСА (148,97±22,22) (p<0,001). Такође, уочено је да је просечна вредност укупног адаптивног стандардизованог скорa била високо статистички значајно већа код групе испитаника са ЛИО у односу на групу са ПСА (p<0,001) (Графикон 11).

Графикон 11

Просечне вредности укупног адаптивног стандардизованог скорa ABDS скале између група испитаника подељених према дијагнози.

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; ТР – деца типичног развоја; AS – аритметичка средина; SD – стандардна девијација; Једнофакторска анализа варијансе (ANOVA), Tukey post hoc test; p – статистичка значајност; ***p<0,001.

4.1. Узрасне разлике

С обзиром на то да су ЛИО и ПСА групу чинила деца претежно основношколског узраста узорак у тим клиничким групама је подељен на две узрасне категорије, предшколски и рани основношколски узраст (≤ 9 година) и каснији основношколски узраст (≥ 10 година). Поређена су постигнућа у домену адаптивних вештина између узрасних категорија две наведене клиничке групе и групе ТР деце.

С обзиром да су СЈП групу чинила деца млађег узраста, узорак је подељен на две узрасне групе, децу предшколског узраста (≤ 6 година) и децу раног основношколског узраста (≥ 7 година). И у овом случају поређена су постигнућа у домену адаптивних вештина између две узрасне групе код деце са СЈП и ТР деце.

С обзиром на различит узраст четири посматране групе, у сврху поређења узрасних разлика коришћени су стандардизовани скорови појединачних домена скале за процену адаптивних вештина, као и укупан стандардизован скор.

Табела 10

Узрасне разлике у постигнућима адаптивних вештина код ТР деце

	Узраст	Min	Max	AS	SD	F	p
Концептуални домен	≤ 9	66	121	95,25	12,440	<i>Welch</i> 6,142	0,015
	≥ 10	84	110	100,39	7,068		
Социјални домен	≤ 9	70	115	101,89	9,101	<i>Welch</i> 6,142	0,015
	≥ 10	86	110	102,89	4,933		
Практични домен	≤ 9	74	122	105,62	8,674	0,760	0,386
	≥ 10	81	122	107,17	7,439		
Укупан скор	≤ 9	70	113	100,87	8,819	<i>Welch</i> 3,741	0,056
	≥ 10	87	109	103,72	5,057		

Статистички значајне вредности су обележене (болд).

Анализа развојног тренда је показала да се код ТР деце каснијег основношколског узраста значајно побољшавају адаптивне вештине у концептуалном ($p \leq 0,05$) и социјалном домену ($p \leq 0,05$). Иако средње вредности указују на то да се код ТР деце побољшавају и постигнућа у практичном домену, као и на плану укупног скорa адаптивних вештина, уочена разлика није статистички значајна. Детаљни статистички показатељи се налазе у Табели 10.

Табела 11

Узрасне разлике у постигнућима адаптивних вештина код деце са ЛИО

	узрас	Min	Max	AS	SD	F	P
Концептуални домен	≤ 9	40	84	45,55	13,018	2,266	0,142
	≥ 10	40	82	53,36	14,536		
Социјални домен	≤ 9	40	84	52,91	15,142	6,090	0,019
	≥ 10	40	93	66,95	15,539		
Практични домен	≤ 9	40	91	71,27	16,038	0,861	0,361
	≥ 10	45	99	75,91	12,161		
Укупан скор	≤ 9	36	82	51,00	13,520	4,118	0,051
	≥ 10	34	81	61,05	13,351		

Статистички значајне вредности су обележене (болд).

Анализа развојног тренда показала је да се код ЛИО деце на каснијем основношколском узрасту значајно побољшавају адаптивне вештине у социјалном домену ($p \leq 0,05$). Разлика уочена на плану укупног скорa адаптивних вештина се налази на граници статистичке значајности ($p = 0,051$). Код оваквих налаза велика је вероватноћа да би се повећањем узорка статистичка значајност показала већом. Сходно томе, могли бисмо предвидети да се код деце са ЛИО значајно побољшава и укупан скор адаптивних вештина на каснијем основношколском узрасту. Иако средње вредности указују на то да се код деце са ЛИО побољшавају и постигнућа у концептуалном и практичном домену, уочена разлика није статистички значајна. Детаљни статистички показатељи се налазе у Табели 11.

Табела 12

Узрасне разлике у постигнућима адаптивних вештина код деце са ПСА

	Узраст	Min	Max	AS	SD	F	P
Концептуални домен	≤ 9	40	71	44,40	9,598	0,335	0,568
	≥ 10	40	82	47,00	14,526		
Социјални домен	≤ 9	40	53	41,07	3,390	0,051	0,824
	≥ 10	40	52	40,80	3,098		
Практични домен	≤ 9	40	83	65,27	10,498	<i>Welch</i> 1,445	0,241
	≥ 10	40	84	59,40	15,720		
Укупан скор	≤ 9	32	58	44,07	6,330	0,239	0,629
	≥ 10	32	65	42,53	10,378		

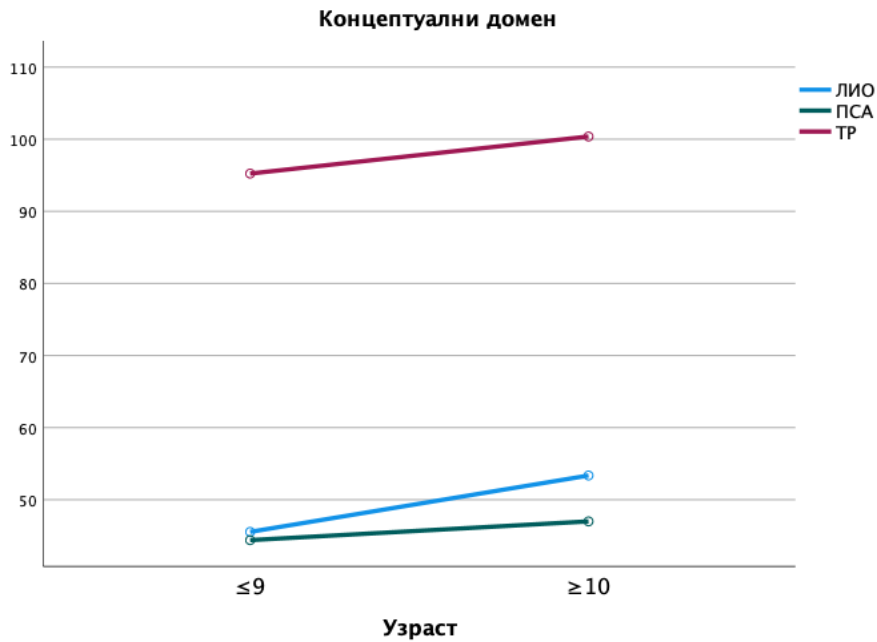
Статистички значајне вредности су обележене (болд).

Анализа развојног тренда адаптивних вештина код деце са ПСА показала је другачији образац од оног уоченог код ТР деце и деце са ЛИО. Наиме, код деце са ПСА није уочена статистички значајна разлика у постигнућима на плану адаптивних вештина између деце каснијег основношколског узраста и млађе деце. Штавише, средње вредности указују на лошија постигнућа у социјалном и практичном домену, као и на плану укупног скорa адаптивних вештина код деце старије узрасне групе. Наведено указује на тенденцију погоршања адаптивних вештина у наведеним доменима, међутим, уочена разлика није статистички значајна (Табела 12).

У графиконима 12, 13, 14 и 15 дат је упоредни развојни тренд ТР деце, деце са ЛИО и деце са ПСА, како на плану појединачних домена, тако и на плану укупног скорa адаптивних вештина.

Графикон 12

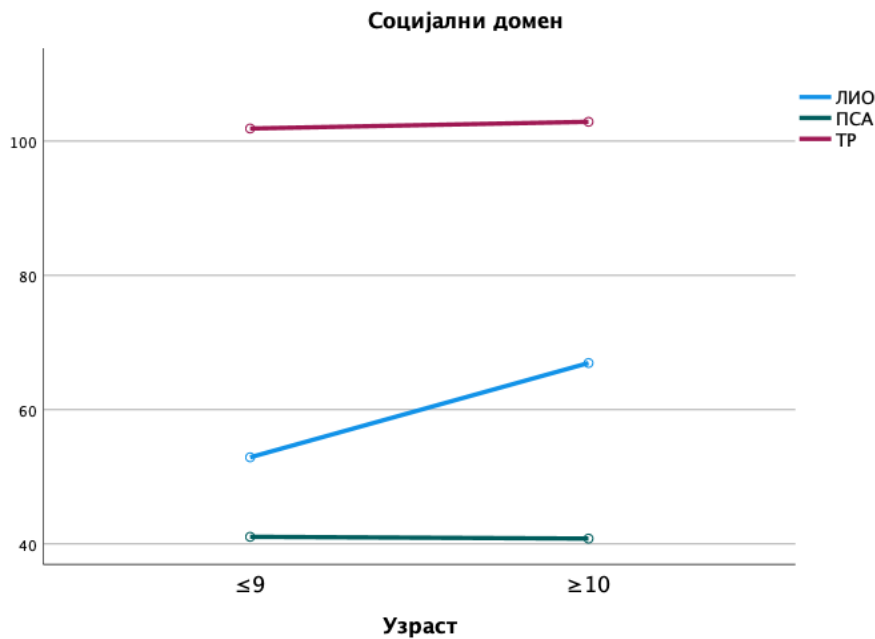
Упоредни развојни тренд ТР, ЛИО и ПСА деце у концептуалном домену

Графикон 12 приказује упоредни развојни тренд у концептуалном домену адаптивних вештина. На основу претходних анализа значајно побољшање у овом домену на каснијем основношколском узрасту уочено је једино код ТР деце (Табела 10). Иако није статистички значајно, на основу графичког приказа и средњих вредности (Табела 11 и 12) може се уочити да деца са ЛИО и са ПСА показују тенденцију побољшања адаптивних вештина у овом домену, са том разликом што деца са ЛИО нешто више напредују у поређењу са децом са ПСА.

Графикон 13

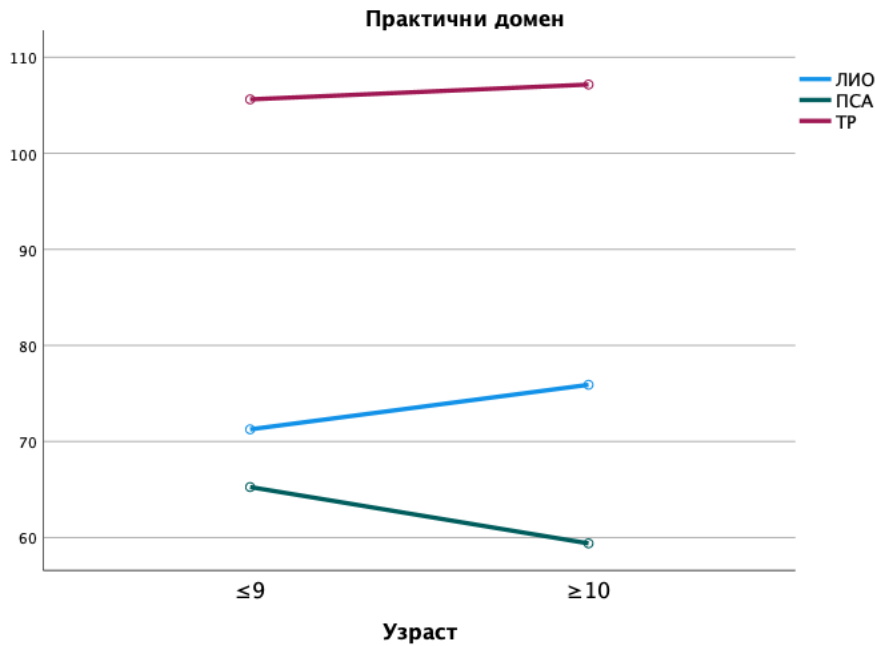
Упоредни развојни тренд ТР, ЛИО и ПСА деце у социјалном домену

Графикон 13 приказује упоредни развојни тренд у социјалном домену адаптивних вештина. На основу претходних анализа значајно побољшање у овом домену на каснијем основношколском узрасту уочено је код ТР деце и деце са ЛИО (Табеле 10 и 11). Иако су деца са ЛИО лошија у односу на ТР децу, она испољавају сличан развојни тренд као и ТР деца. Са друге стране, код деце са ПСА није уочено значајно побољшање адаптивних вештина у социјалном домену на каснијем основношколском узрасту (Табела 12). Штавише, средње вредности указују на тенденцију погоршања код деце са ПСА. Сходно наведеном, може се рећи да деца са ПСА у социјалном домену адаптивних вештина испољавају другачији развојни тренд у поређењу са ТР децом и децом са ЛИО.

Графикон 14

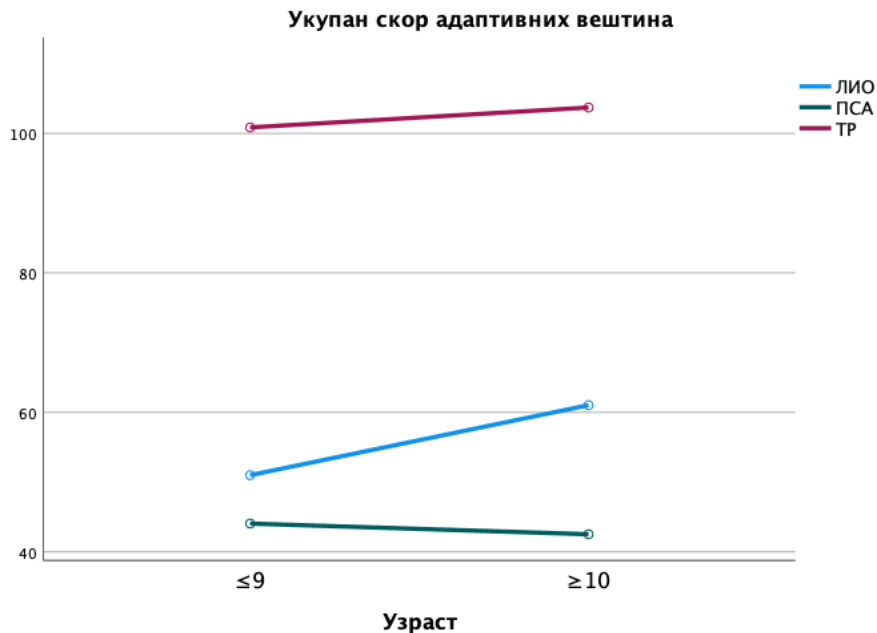
Упоредни развојни тренд ТР, ЛИО и ПСА деце у практичном домену

Графикон 14 приказује упоредни развојни тренд у практичном домену адаптивних вештина. Претходне анализе су показале да ниједна групе деце (ТР, ЛИО и ПСА) није показала статистички значајно побољшање на каснијем основношколском узрасту у практичном домену адаптивних вештина. Међутим, графички приказ и средње вредности (Табеле 10 и 11) указују на тенденцију побољшања адаптивних вештина у овом домену код ТР деце и деце са ЛИО, где чак деца са ЛИО више напредују. Са друге стране, графички приказ развојног тренда и средње вредности (Табела 12) указују на тенденцију погоршања адаптивних вештина у практичном домену код деце са ПСА. Као и у случају социјалног домена адаптивних вештина, и овде деца са ПСА испољавају другачији развојни тренд у поређењу са ТР децом и децом са ЛИО.

Графикон 15

Упоредни развојни тренд ТР, ЛИО и ПСА деце на плану укупног сора адаптивних вештина

Графикон 15 приказује упоредни развојни тренд на плану укупног сора адаптивних вештина. Претходним анализама значајно побољшање на каснијем основношколском узрасту у домену укупног сора адаптивних вештина уочено је једино код деце са ЛИО, и то на граници статистичке значајности (Табела 11). Графички приказ и средње вредности (Табела 10) указује на развојну тенденцију побољшања укупног сора адаптивних вештина и код ТР деце, иако побољшање није статистички значајно. Међутим, код деце са ПСА може се уочити извештан пад у домену укупног сора адаптивних вештина, иако није статистички значајан. На основу претходног, и у овом случају може се рећи да деца са ПСА испољавају другачији развојни тренд у поређењу са ТР децом и децом са ЛИО.

У случају деце са СЈП анализирани су разлике између деце предшколског и школског узраста, и упоредна анализа са постигнућима истих узрасних група ТР деце.

Табела 13

Узрасне разлике у постигнућима адаптивних вештина код ТР деце

	Узраст	Min	Max	AS	SD	F	P
Концептуални домен	≤ 6	66	121	90,36	13,883	<i>Welch</i> 10,768	0,003
	≥ 7	73	110	100,05	8,019		
Социјални домен	≤ 6	70	112	101,64	11,947	<i>Welch</i> 0,134	0,717
	≥ 7	86	115	102,55	5,255		
Практични домен	≤ 6	74	122	103,04	10,979	<i>Welch</i> 3,631	0,066
	≥ 7	81	122	107,50	6,486		
Укупан скор	≤ 6	70	113	98,00	10,844	<i>Welch</i> 6,097	0,020
	≥ 7	87	113	103,59	5,239		

Статистички значајне вредности су обележене (болд).

Анализа развојног тренда је показала да се код ТР деце на раном основношколском узрасту значајно побољшавају адаптивне вештине у концептуалном ($p \leq 0,05$) домену и на укупном скору адаптивних вештина ($p \leq 0,05$), у поређењу са ТР децом предшколског узраста. Иако средње вредности указују на то да се код ТР деце побољшавају и постигнућа у социјалном и практичном домену, уочена разлика није статистички значајна. Детаљни статистички показатељи се налазе у Табели 13.

Табела 14

Узрасне разлике у постигнућима адаптивних вештина код деце са СЈП

	Узраст	Min	Max	AS	SD	F	P
Концептуални домен	≤ 6	40	73	55,27	11,019	8,752	0,006
	≥ 7	40	92	70,40	14,809		
Социјални домен	≤ 6	40	85	59,27	19,915	17,070	<0,001
	≥ 7	40	107	88,40	18,155		
Практични домен	≤ 6	65	97	81,73	11,411	3,571	0,069
	≥ 7	66	120	91,35	14,572		
Укупан скор	≤ 6	43	77	61,09	13,494	13,926	<0,001
	≥ 7	48	107	82,05	15,679		

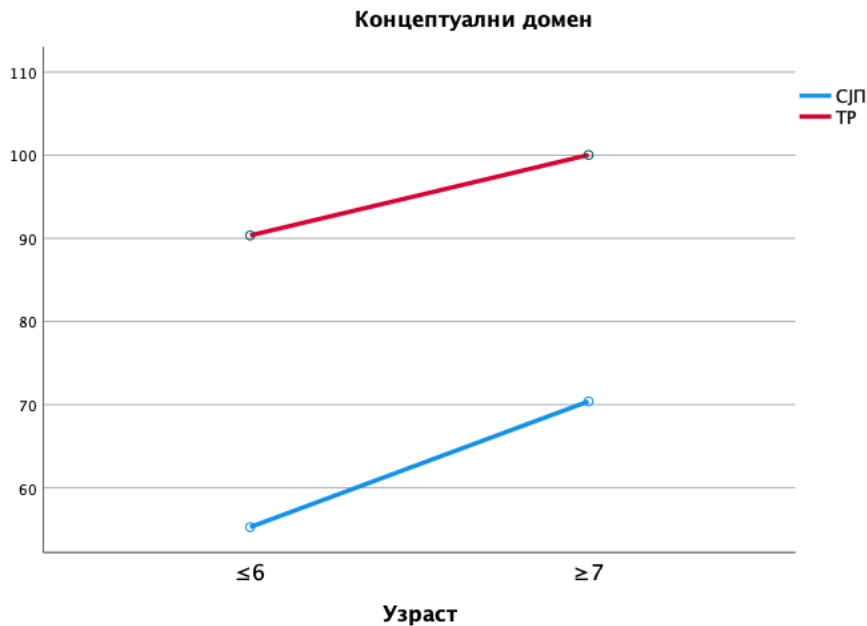
Статистички значајне вредности су обележене (болд).

Анализа развојног тренда је показала да деца са СЈП на раном основношколском узрасту показују значајно побољшање у скоро свим доменима адаптивних вештина, у поређењу са децом са СЈП предшколског узраста. Наиме, деца са СЈП ранешколског узраста значајно побољшавају адаптивне вештине у концептуалном ($p \leq 0,05$), социјалном ($p < 0,001$) и у домену укупног скорa адаптивних вештина ($p < 0,001$). Иако средње вредности указују на то да се код деце са СЈП побољшавају и постигнућа у практичном домену, уочена разлика није статистички значајна. Детаљни статистички показатељи се налазе у Табели 14.

У графиконима 16, 17, 18 и 19 дат је упоредни развојни тренд ТР деце и деце са СЈП, како на плану појединачних домена, тако и на плану укупног скорa адаптивних вештина.

Графикон 16

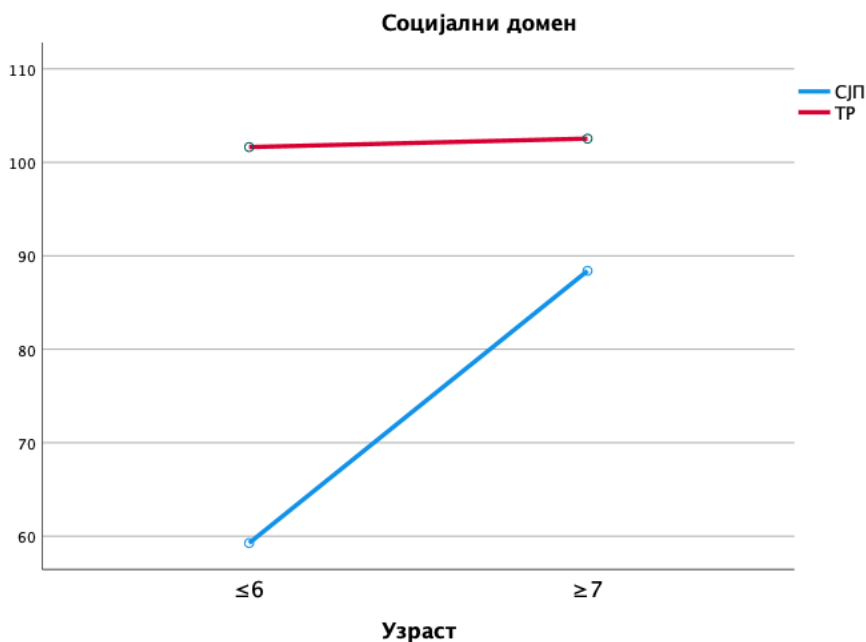
Упоредни развојни тренд ТР и СЈП деце у концептуалном домену

Графикон 16 приказује упоредни развојни тренд код ТР деце и деце са СЈП у концептуалном домену адаптивних вештина. На основу претходних анализа значајно побољшање у овом домену на раном основношколском узрасту уочено је и код ТР деце и код деце са СЈП, у поређењу са децом предшколског узраста (Табела 13 и 14). Штавише, већа статистичка значајност уочена код деце са СЈП указује на то да ова деца напредују у већој мери него ТР деца (Табела 14), што се може видети и на графичком приказу. Иако деца са СЈП касне, може се рећи да испољавају сличан развојни образац као и ТР деца на посматраним узрастима.

Графикон 17

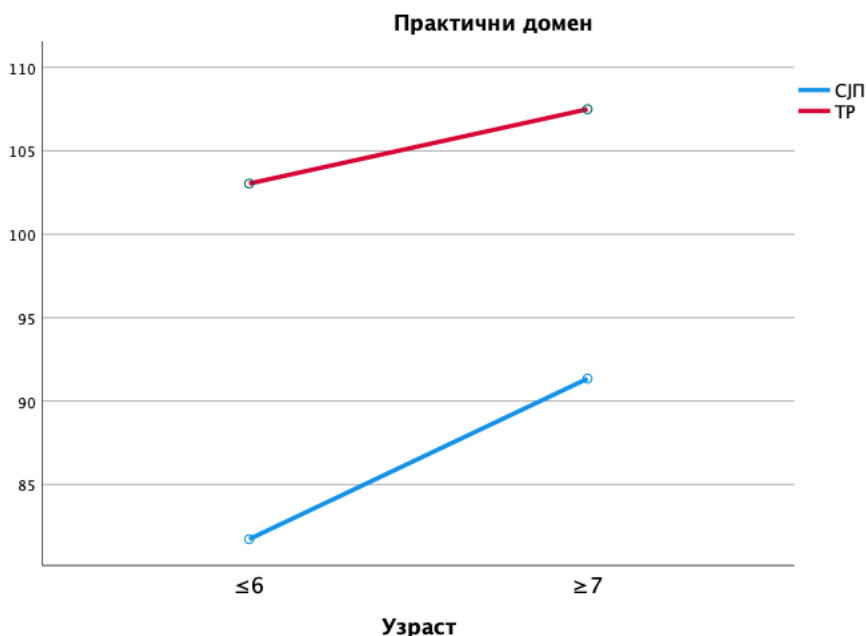
Упоредни развојни тренд ТР и СЈП деце у социјалном домену

Графикон 17 приказује упоредни развојни тренд код ТР деце и деце са СЈП у социјалном домену адаптивних вештина. На основу претходних анализа значајно побољшање у овом домену на раном основношколском узрасту уочено је код деце са СЈП, у поређењу са децом предшколског узраста (Табела 14). Са друге стране, графички приказ и средње вредности (Табела 13) показују да и ТР деца имају тенденцију побољшања адаптивних вештина у овом домену, иако оно није статистички значајно на посматраним узрастима. С обзиром на наведено, може се рећи да деца са СЈП испољавају сличан развојни тренд као и ТР деца, са уоченим значајним побољшањем адаптивних вештина у социјалном домену на раном основношколском узрасту.

Графикон 18

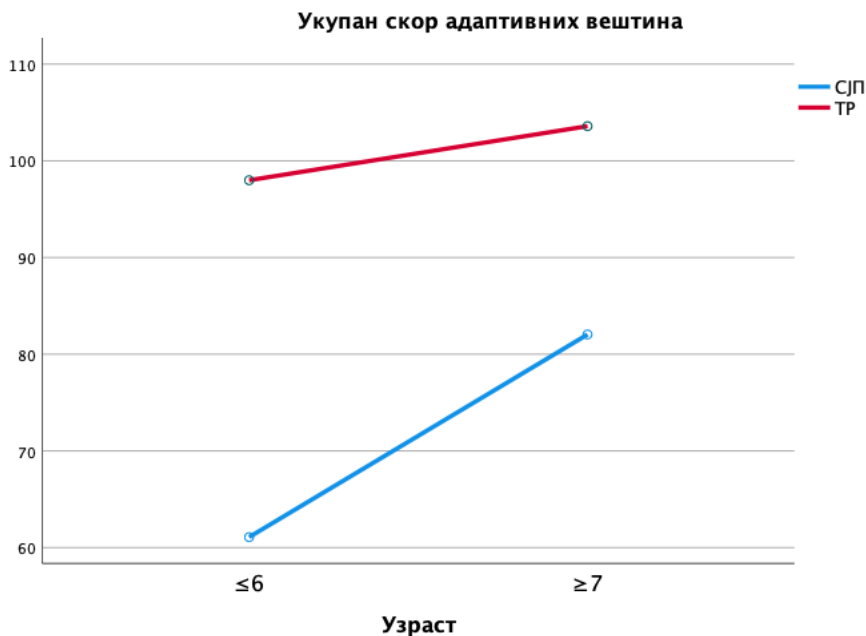
Упоредни развојни тренд ТР и СЈП деце у практичном домену

Графикон 18 приказује упоредни развојни тренд код ТР деце и деце са СЈП у практичном домену адаптивних вештина. На основу претходних анализа значајно побољшање у овом домену на раном основношколском узрасту није утврђено ни код ТР деце ни код деце са СЈП, у поређењу са децом предшколског узраста (Табела 13 и 14). Са друге стране, графички приказ и средње вредности (Табела 13 и 14) показују да обе групе, и ТР деца и СЈП имају тенденцију побољшања адаптивних вештина у овом домену, иако оно није статистички значајно на посматраним узрастима. Штавише, средње вредности и графички приказ указују на тенденцију већег побољшања код деце са СЈП. С обзиром на наведено, може се рећи да деца са СЈП испољавају сличан развојни тренд као и ТР деца.

Графикон 19

Упоредни развојни тренд ТР и СЈП деце на плану укупног скорa адаптивних вештина

Графикон 19 приказује упоредни развојни тренд код ТР деце и деце са СЈП у домену укупног скорa адаптивних вештина. На основу претходних анализа значајно побољшање на плану укупног скорa адаптивних вештина на раном основношколском узрасту уочено је и код ТР деце и код деце са СЈП, у поређењу са децом предшколског узраста (Табела 13 и 14). Штавише, већа статистичка значајност уочена код деце са СЈП указује на то да ова деца напредују у већој мери него ТР деца (Табела 14), што се може видети и на графичком приказу. Иако деца са СЈП касне, може се рећи да испољавају сличан развојни образац као и ТР деца на посматраним узрастима, са значајнијим побољшањем укупног скорa адаптивних вештина на раном основношколском узрасту.

4.2. Разлике у адаптивним вештинама у односу на социодемографске факторе

Следећим поступцима испитане су разлике у нивоу адаптивних вештина у односу на социодемографске чиниоце на узорку у целини.

4.2.1. Разлике у адаптивним вештинама у односу на пол

Применом једнофакторске анализе варијансе испитане су разлике у постигнућима адаптивних вештина у односу на пол.

Табела 15

Разлике у адаптивним вештинама у односу на пол

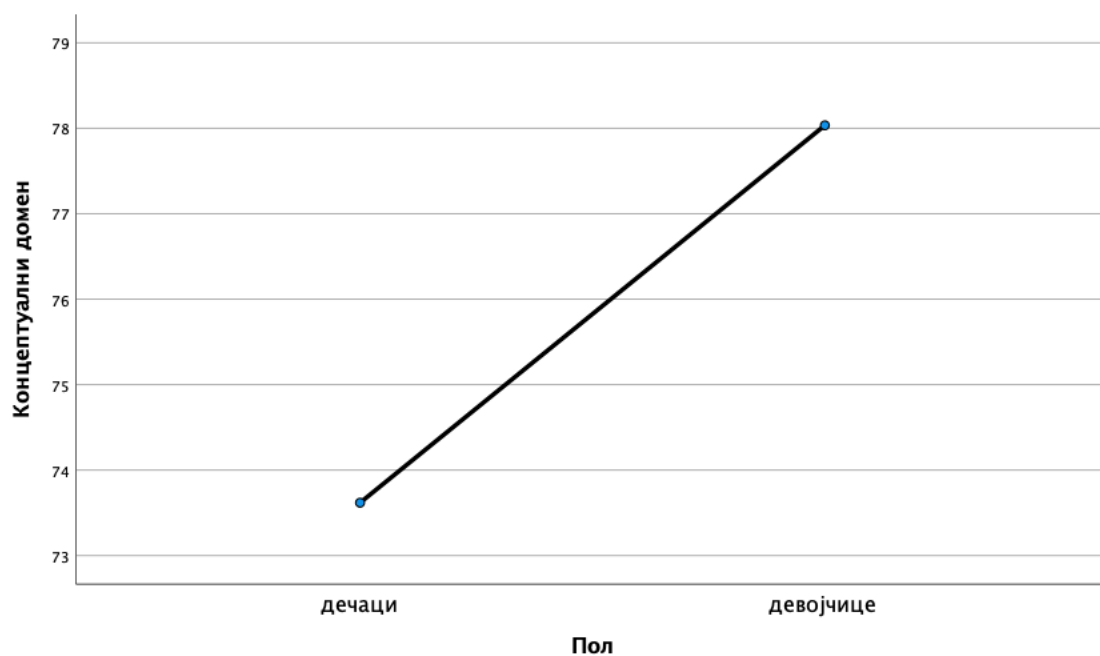
	Пол	Min	Max	AS	SD	F	p
Концептуални домен	дечаџи	40	110	73,62	25,715	1,154	0,284
	девојџице	40	121	78,04	25,847		
Соџијални домен	дечаџи	40	115	79,96	26,610	0,509	0,477
	девојџице	40	112	83,02	27,388		
Праџтиџни домен	дечаџи	40	120	89,26	20,554	0,828	0,364
	девојџице	40	122	92,26	20,907		
Укупан скор	дечаџи	32	113	78,56	25,931	0,849	0,358
	девојџице	32	113	82,40	26,512		

Поређењем у односу на пол нису утврђене разлике у скоровима адаптивних вештина између дечаџа и девојџица. Иако средње вредности указују на то да девојџице имају боља постигнућа, како на плану појединачних домена тако и на плану укупног сора адаптивних вештина, уочена разлика није статистички значајна (Табела 15).

Обрасци постигнућа у појединачним доменима и на плану укупног сора адаптивних вештина у односу на пол дати су у Графиконима 20, 21, 22 и 23.

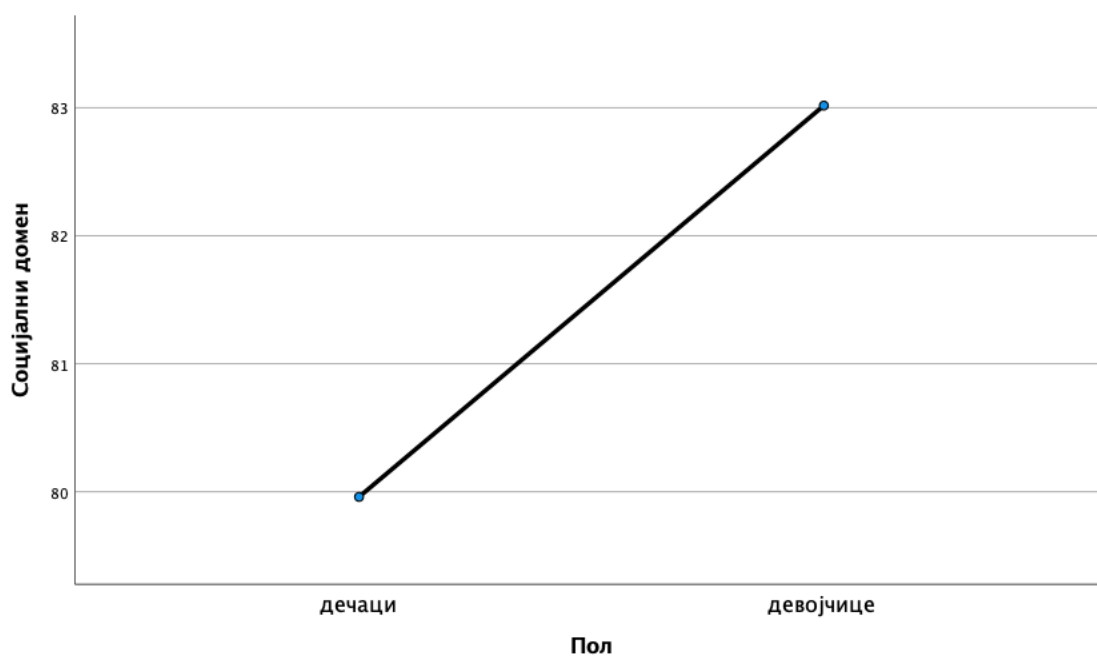
Графикон 20

Образац постигнућа у концептуалном домену у односу на пол

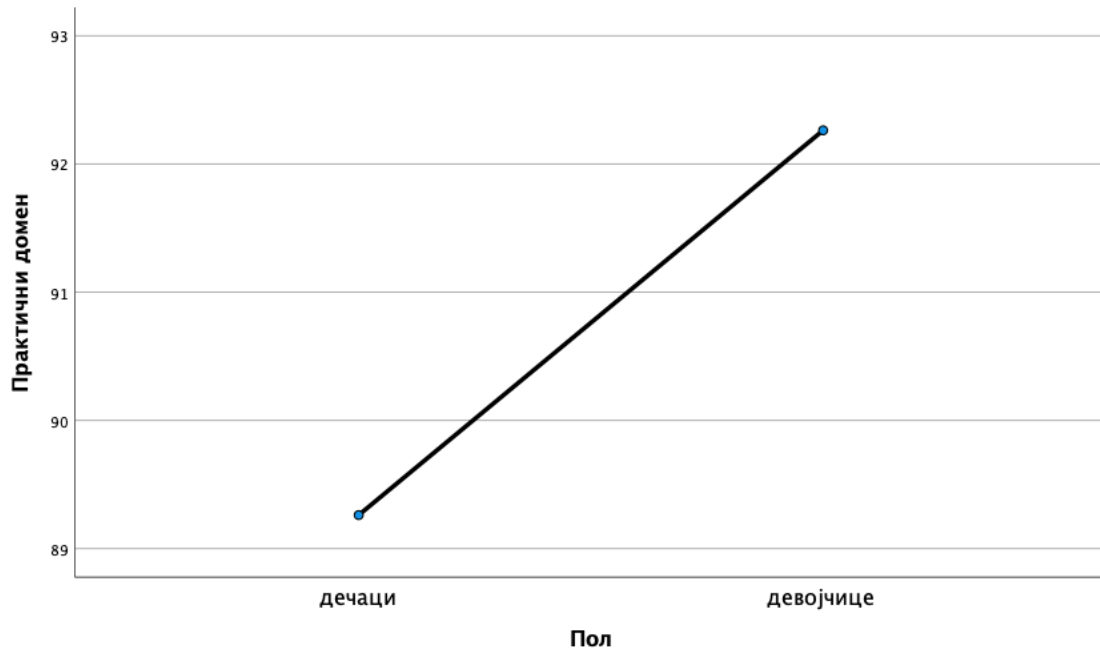
Графикон 21

Образац постигнућа у социјалном домену у односу на пол

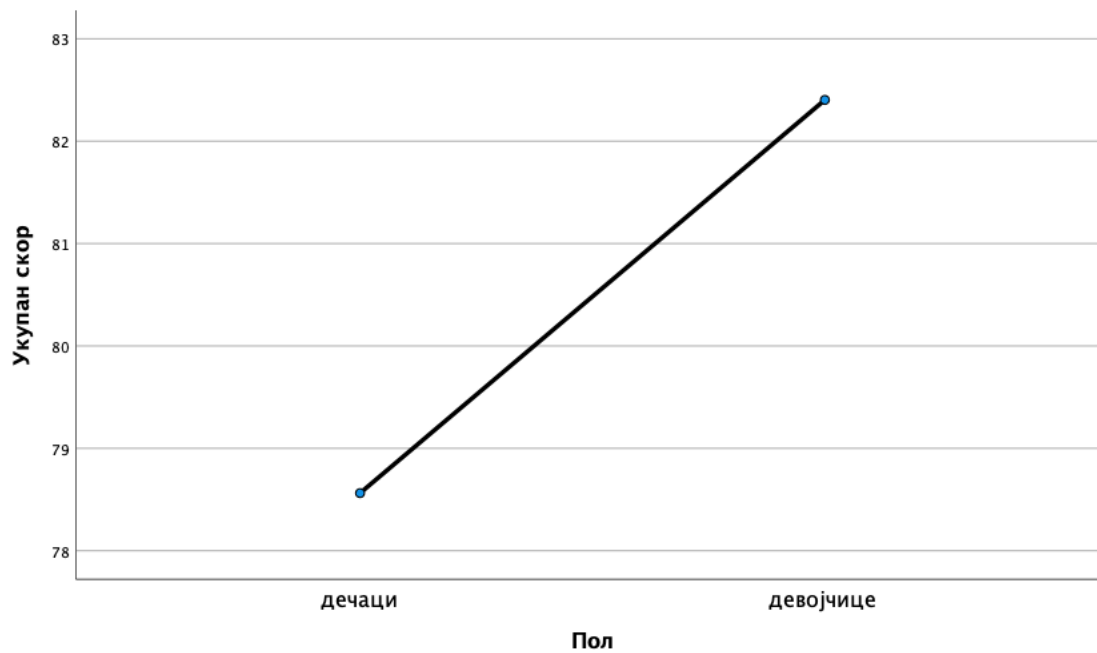
Графикон 22

Образац постигнућа у практичном домену у односу на пол

Графикон 23

Образац постигнућа укупног скорa адаптивних вештина у односу на пол

4.2.2. Разлике у адаптивним вештинама у односу на образовање родитеља

Следећим поступком испитане су разлике у постигнућима деце у односу на ниво образовања родитеља. образовање оца и мајке дефинисано је кроз четири категорије: основно, занатско, средње и, као посебна категорија, више и високо образовање.

У Табели 16 дати су декриптивни показатељи постигнућа деце у односу на ниво образовања оца.

Табела 16

Дескриптивни показатељи скорова појединачних домена и укупног скорa адаптивних вештина у односу на ниво образовања оца

	Ниво образовања	Min	Max	AS	SD
Концептуални домен	Основно	40	84	55,07	15,122
	Занат	40	108	65,21	27,785
	Средње	40	121	74,81	25,565
	Више и високо	40	110	83,53	24,209
Социјални домен	Основно	40	101	64,86	21,565
	Занат	40	108	66,71	26,108
	Средње	40	115	81,36	27,435
	Више и високо	40	110	88,55	23,915
Практични домен	Основно	40	91	72,29	14,783
	Занат	40	113	78,21	23,169
	Средње	40	122	91,36	20,481
	Више и високо	40	120	95,95	18,300
Укупан скор	Основно	32	82	59,57	16,275
	Занат	32	107	66,36	28,065
	Средње	32	113	80,45	26,215
	Више и високо	32	109	87,67	23,615

Применом *post-hoc Scheffe* поступка испитане су разлике у постигнућима адаптивних вештина у односу на образовање оца.

Табела 17

Разлике упојединачним доменима и укупном скору адаптивних вештина у односу на ниво образовања оца

Ниво образовања		Разлика AS	St. Err.	p	
Концептуални домен	Основно	Занат	-10,143	9.340	0,758
		Средње	-19,737	7.056	0,053
		Више и високо	-28,456*	7.398	0,003
	Занат	Средње	-9,594	7.056	0,605
		Више и високо	-18,313	7.398	0,110
		Средње	Више и високо	-8,719	4.156
Социјални домен	Основно	Занат	-1,857	9,795	0,998
		Средње	-16,506	7,400	0,178
		Више и високо	-23,688*	7,758	0,028
	Занат	Средње	-14,649	7,400	0,274
		Више и високо	-21,831	7,758	0,051
		Средње	Више и високо	-7,182	4,358
Практични домен	Основно	Занат	-5,929	7,442	0,888
		Средње	-19,078*	5,622	0,011
		Више и високо	-23,660*	5,894	0,001
	Занат	Средње	-13,149	5,622	0,145
		Више и високо	-17,731*	5,894	0,031
		Средње	Више и високо	-4,582	3,311
Укупан скор	Основно	Занат	-6,786	9,445	0,915
		Средње	-20,883*	7,135	0,039
		Више и високо	-28,101*	7,480	0,003
	Занат	Средње	-14,097	7,135	0,276
		Више и високо	-21,316*	7,480	0,047
		Средње	Више и високо	-7,218	4,202

Статистички значајне вредности су обележене (болд).

Поређењем нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на ниво образовања оца уочен је следећи образац. У оквиру концептуалног домена, деца чији очеви имају више и високо образовање имају статистички боља постигнућа него деца чији очеви имају само основно образовање ($p < 0,01$).

Као и у оквиру концептуалног домена, и у социјалном домену утврђен је исти образац. Специфично, деца чији очеви имају више и високо образовање имају статистички боља постигнућа у социјалном домену у поређењу са децом чији очеви имају само основно образовање ($p < 0,05$).

У практичном домену утврђене су додатне разлике. Наиме, поред утврђених статистички бољих постигнућа деце чији очеви имају више и високо образовање у односу на децу чији очеви имају само основно образовање ($p < 0,01$), и деца чији очеви имају средње образовање имају боља постигнућа у практичном домену у односу на децу чији очеви имају само основно образовање ($p < 0,05$). Додатно, деца чији очеви имају више и високо образовање имају статистички значајно боља постигнућа у практичном домену адаптивних вештина од деце чији очеви имају занатско образовање ($p < 0,05$).

На плану укупног скорa адаптивних вештина уочен је исти образац као и на плану практичног домена. Наиме, утврђена су статистички боља постигнућа деце чији очеви имају више и високо образовање у односу на децу чији очеви имају основно ($p < 0,01$) и занатско образовање ($p < 0,05$). Такође, и на плану укупног скорa адаптивних вештина деца чији очеви имају средње образовање имају боља постигнућа од деце чији очеви имају само основно образовање ($p < 0,05$).

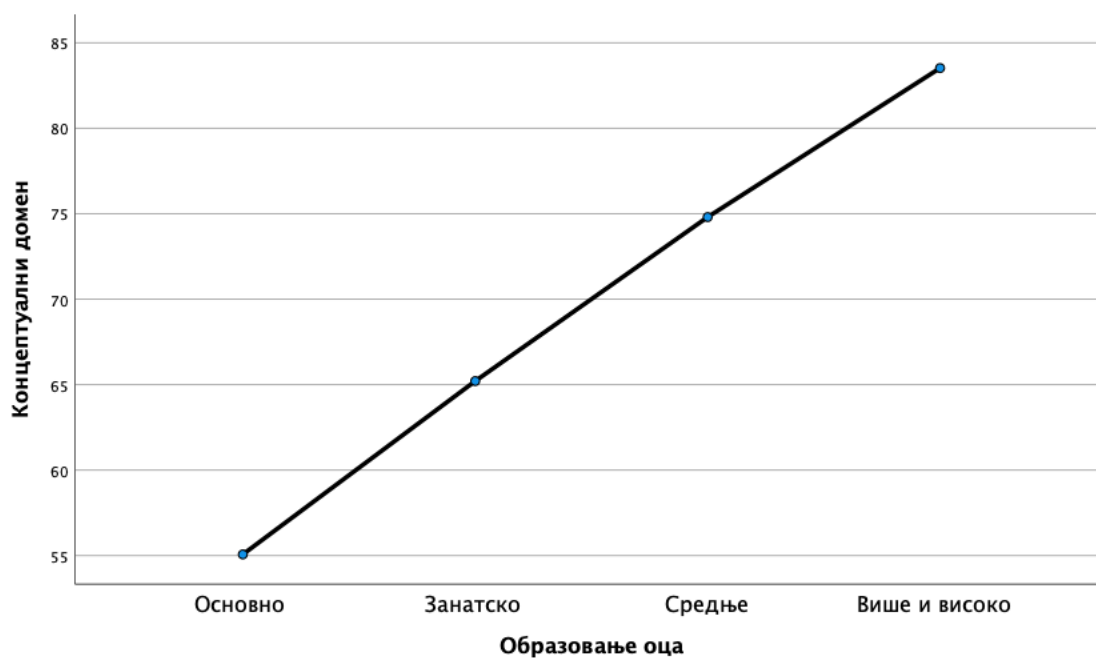
Уочени образац постигнућа показује да веће разлике у нивоу образовања оца имају утицај на постигнућа у концептуалном и социјалном домену адаптивних вештина, док на постигнућа у практичном домену и укупном скору адаптивних вештина утичу и мање разлике у нивоу образовања оца (Табела 17).

Дескриптивни показатељи указују на то да су постигнућа деце у појединачним доменима и у укупном скору адаптивних вештина боља линеарно са повећањем нивоа образовања оца (Табела 16 и Графикони 24, 25, 26 и 27), иако разлика није статистички значајна између свих појединачних нивоа образовања.

Обрасци постигнућа у појединачним доменима и на плану укупног скорa адаптивних вештина у односу на образовање оца дати су у Графиконима 24, 25, 26 и 27.

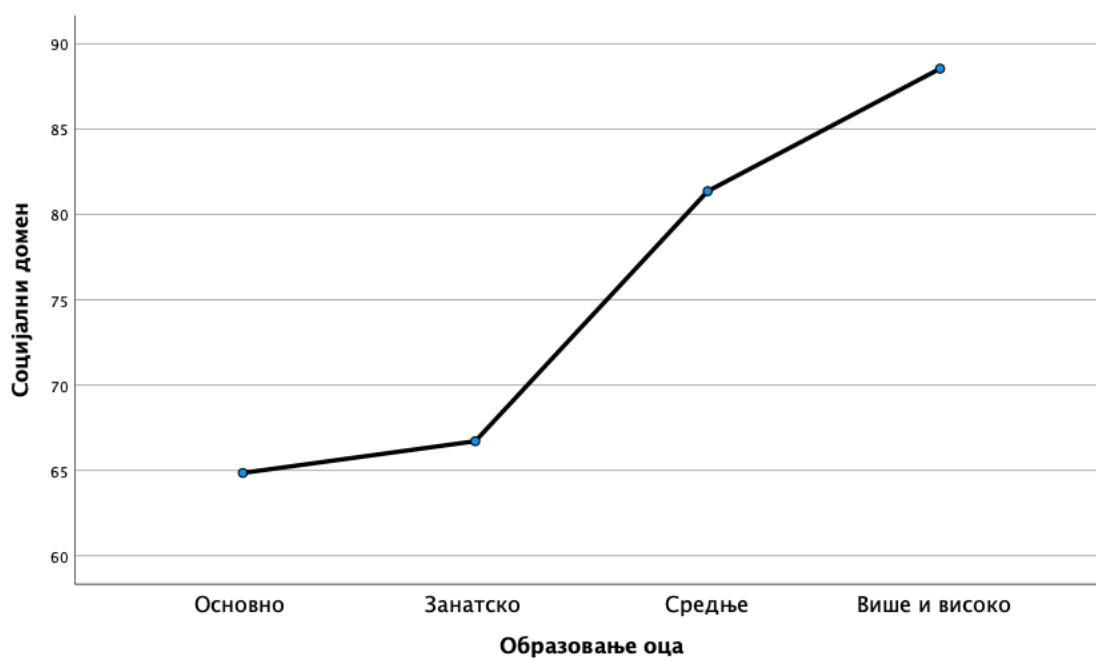
Графикон 24

Образац постигнућа у концептуалном домену у односу на образовање оца

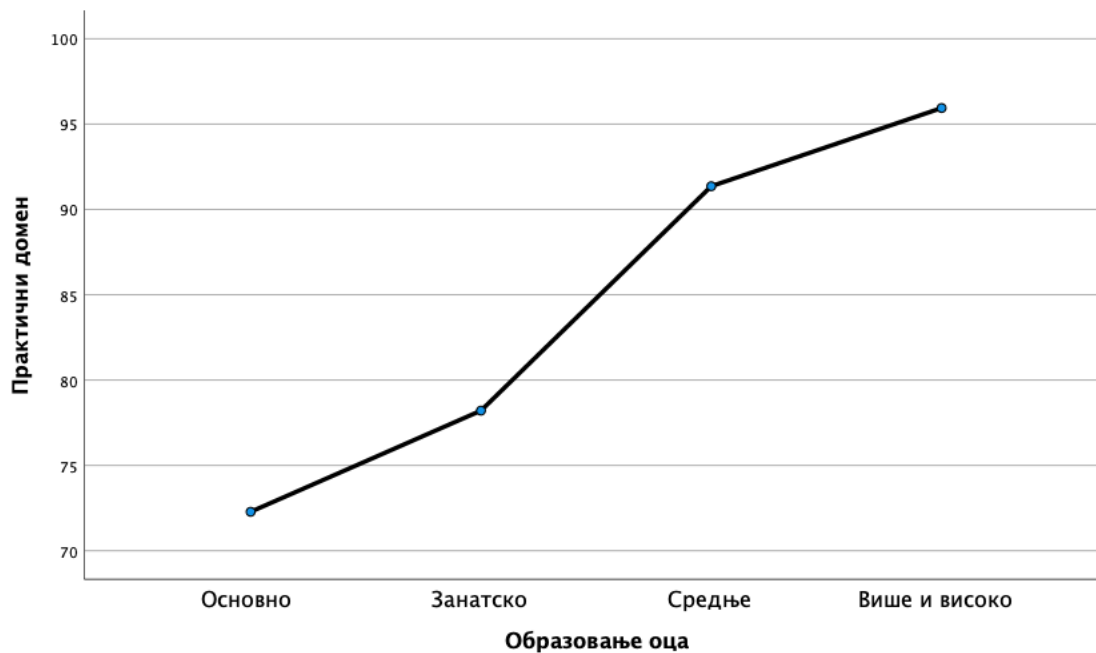
Графикон 25

Образац постигнућа у социјалном домену у односу на образовање оца

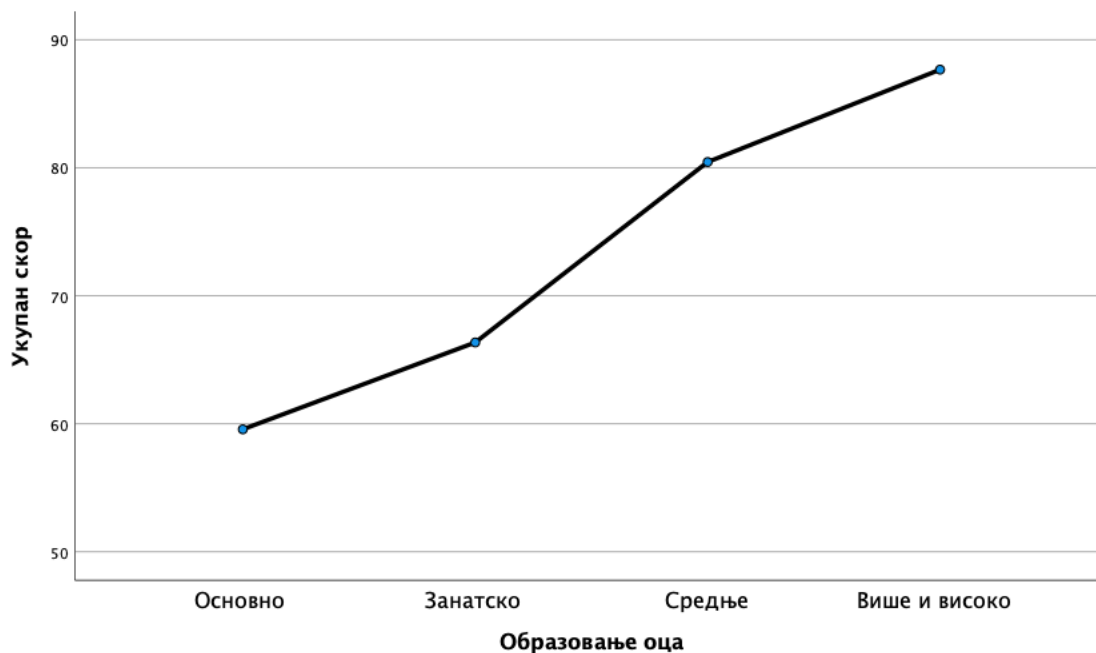
Графикон 26

Образац постигнућа у практичном домену у односу на образовање оца

Графикон 27

Образац постигнућа укупног скора адаптивних вештина у односу на образовање оца

Следећим поступком испитане су разлике у постигнућима деце у односу на ниво образовања мајке. Као и у случају образовања оца, образовање мајке означено је кроз четири категорије: основно, занатско, средње и, као посебна категорија, више и високо образовање.

У Табели 18 дати су декриптивни показатељи постигнућа деце у односу на ниво образовања мајке.

Табела 18

Дескриптивни показатељи скорова појединачних домена и укупног скороадаптивних вештина у односу на ниво образовања мајке

	Ниво образовања	Min	Max	AS	SD
Концептуални домен	Основно	40	94	65,00	17,303
	Занат	40	56	43,71	6,343
	Средње	40	121	74,34	25,516
	Више и високо	40	110	82,64	25,855
Социјални домен	Основно	40	107	75,36	22,900
	Занат	40	70	48,71	11,557
	Средње	40	112	81,12	26,258
	Више и високо	40	115	85,93	27,557
Практични домен	Основно	40	110	77,36	13,932
	Занат	40	76	63,71	11,701
	Средње	40	122	92,33	18,741
	Више и високо	40	120	92,68	23,109
Укупан скор	Основно	36	102	70,14	19,066
	Занат	32	55	46,00	7,832
	Средње	32	113	80,42	25,112
	Више и високо	32	109	85,13	27,554

Применом *post-hoc Scheffe* поступка испитане су разлике у постигнућима адаптивних вештина у односу на образовање мајке.

Табела 19

Разлике у појединачним доменима и укупном скору адаптивних вештина у односу на ниво образовања мајке

		Ниво образовања	Разлика AS	St. Err.	p
Концептуални домен	Основно	Занат	21,286	11,437	0,329
		Средње	-9,340	7,026	0,623
		Више и високо	-17,643	7,382	0,131
	Занат	Средње	-30,625*	9,642	0,020
		Више и високо	-38,929*	9,905	0,002
		Средње	Више и високо	-8,303	4,082
Социјални домен	Основно	Занат	26,643	12,074	0,186
		Средње	-5,765	7,417	0,895
		Више и високо	-10,571	7,794	0,607
	Занат	Средње	-32,408*	10,179	0,020
		Више и високо	-37,214*	10,457	0,007
		Средње	Више и високо	-4,806	4,309
Практични домен	Основно	Занат	13,643	9,128	0,527
		Средње	-14,973	5,607	0,072
		Више и високо	-15,321	5,892	0,084
	Занат	Средње	-28,616*	7,695	0,004
		Више и високо	-28,964*	7,905	0,005
		Средње	Више и високо	-0,348	3,257
Укупан скор	Основно	Занат	24,143	11,634	0,234
		Средње	-10,282	7,147	0,559
		Више и високо	-14,982	7,510	0,267
	Занат	Средње	-34,425*	9,808	0,008
		Више и високо	-39,125*	10,075	0,002
		Средње	Више и високо	-4,700	4,152

Статистички значајне вредности су обележене (болд).

Поређењем нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на ниво образовања мајке уочен је конзистентан образац. У оквиру свих појединачних домена (концептуалног, социјалног и практичног) и на плану укупног скорa адаптивних вештина, деца чије мајке имају више и високо образовање имају статистички боља постигнућа у односу на децу чије мајке имају занатско образовање ($p < 0,01$). Додатно, деца чије мајке имају средње образовање имају статистички боља постигнућа од деце чије мајке имају занатско образовање, у оквиру концептуалног ($p < 0,05$), социјалног ($p < 0,05$) и практичног домена ($p < 0,01$), као и на плану укупног скорa адаптивних вештина ($p < 0,01$).

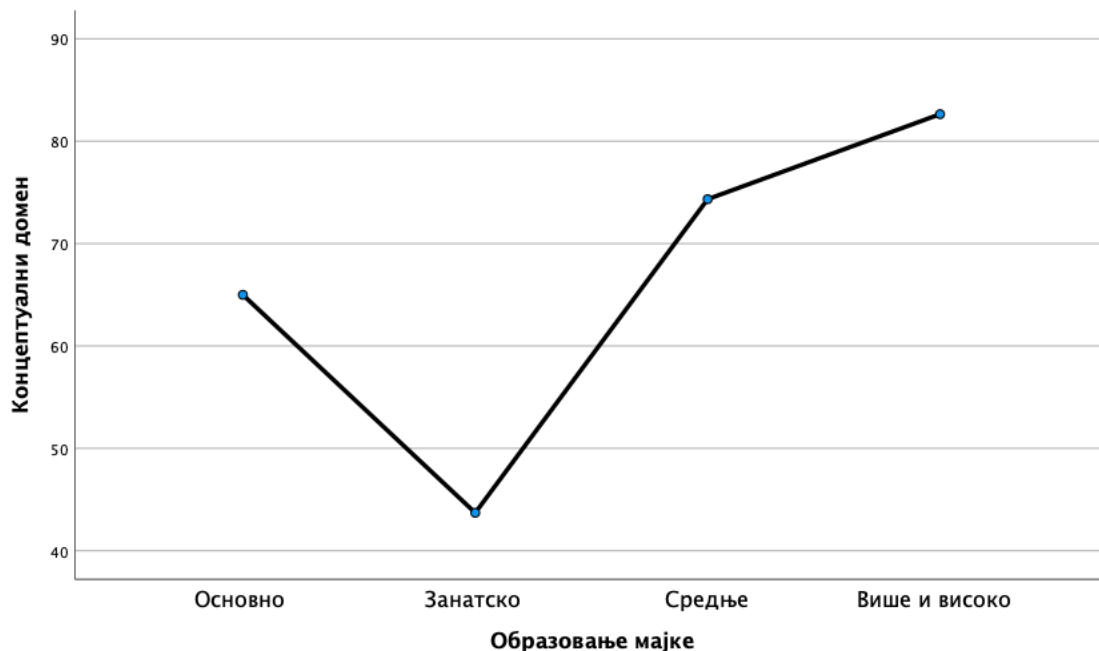
Уочени образац постигнућа показује конзистентан образац утицаја нивоа образовања мајке на постигнућа деце у оквиру адаптивних вештина. За разлику од нивоа образовања оца где је уочено да мање разлике у нивоу образовања утичу на постигнућа деце само у практичном домену и укупном скору адаптивних вештина, мање разлике у нивоу образовања мајке утичу на постигнућа деце у свим појединачним доменима (концептуалном, социјалном и практичном) и на плану укупног скорa адаптивних вештина (Табела 19).

Интересантан је уочен образац средњих вредности у односу на ниво образовања мајке, који је другачији него у случају нивоа образовања оца. Наиме, деца чије мајке имају занатско образовање имају најлошија постигнућа у свим појединачним доменима, као и на плану укупног скорa адаптивних вештина (Табела 18 и Графикони 28, 29, 30 и 31).

Обрасци постигнућа у појединачним доменима и на плану укупног скорa адаптивних вештина у односу на образовање мајке дати су у Графиконима 28, 29, 30 и 31.

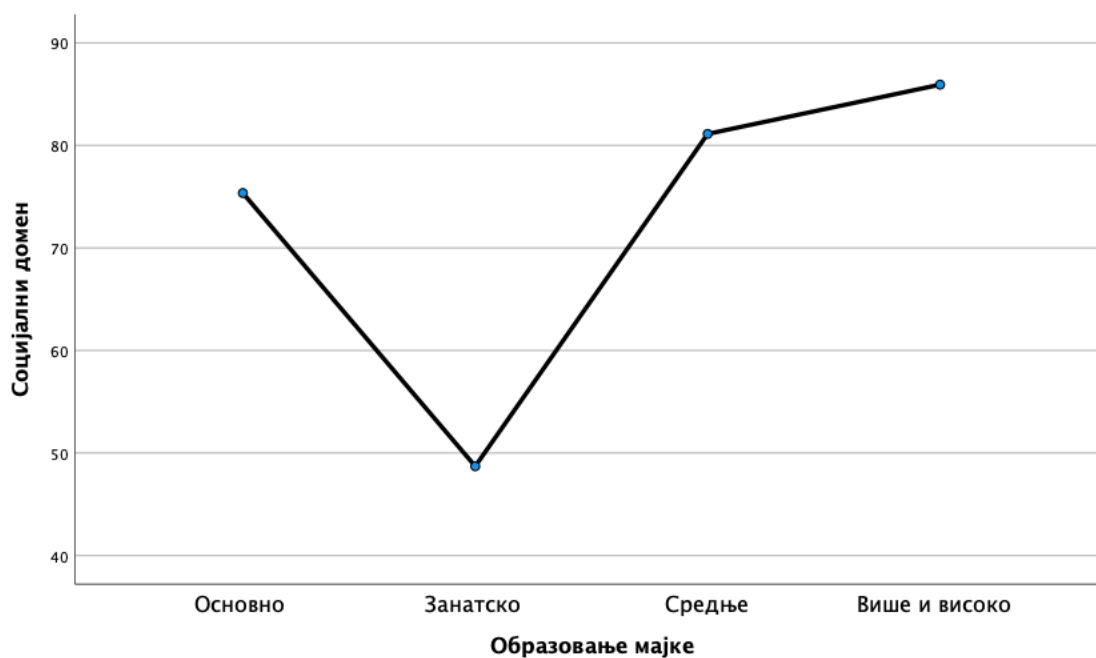
Графикон 28

Образац постигнућа у концептуалном домену у односу на образовање мајке

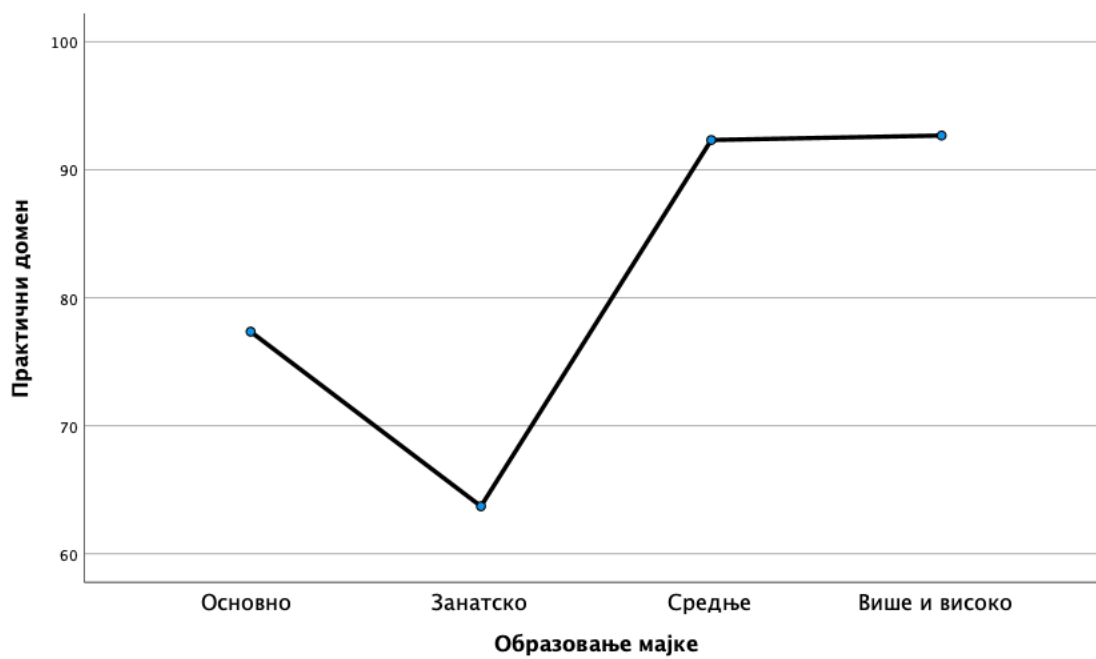
Графикон 29

Образац постигнућа у социјалном домену у односу на образовање мајке

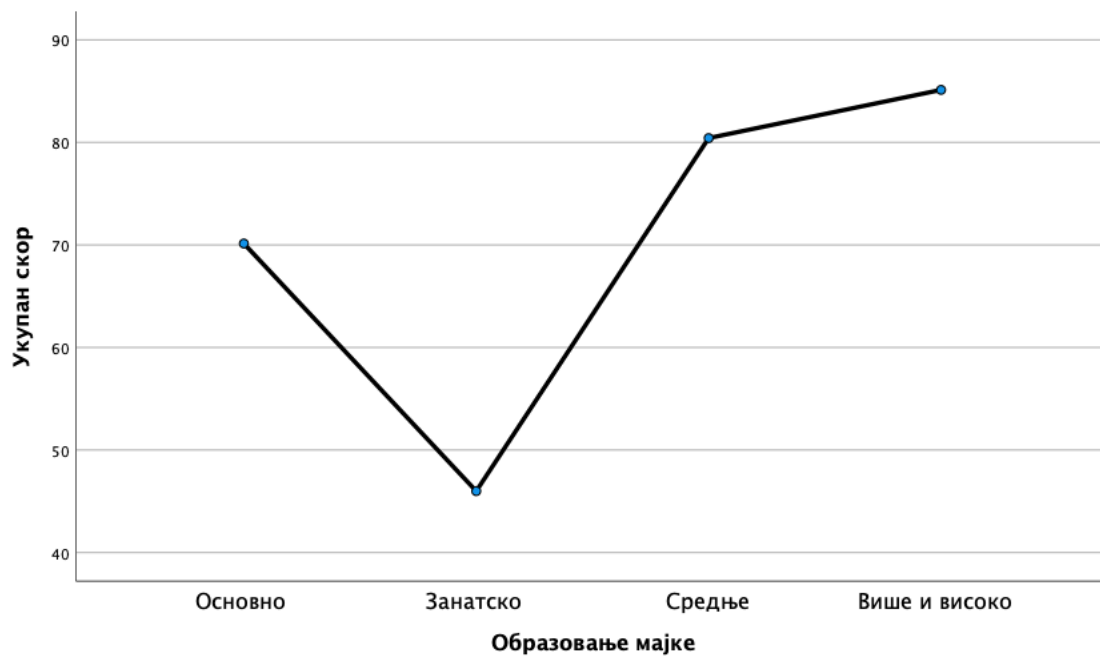
Графикон 30

Образац постигнућа у практичном домену у односу на образовање мајке

Графикон 31

Образац постигнућа укупног сора адаптивних вештина у односу на образовање мајке

4.2.3. Разлике у адаптивним вештинама у односу на радни статус родитеља

Применом ANOVA методе испитане су и разлике у постигнућима адаптивних вештина у односу на радни статус родитеља, мајке и оца.

Табела 20

Разлике у адаптивним вештинама у односу на радни статус мајке

	Радни статус	Min	Max	AS	SD	F	p
Концептуални домен	Запослена	40	121	79,31	25,077	10,564	0,001
	Незапослена	40	108	66,56	25,190		
Социјални домен	Запослена	40	115	84,32	26,393	5,930	0,016
	Незапослена	40	109	74,26	26,595		
Практични домен	Запослена	40	122	93,79	19,607	11,452	0,001
	Незапослена	40	120	83,18	20,995		
Укупан скор	Запослена	32	113	83,92	25,258	9,485	0,002
	Незапослена	32	109	71,65	26,009		

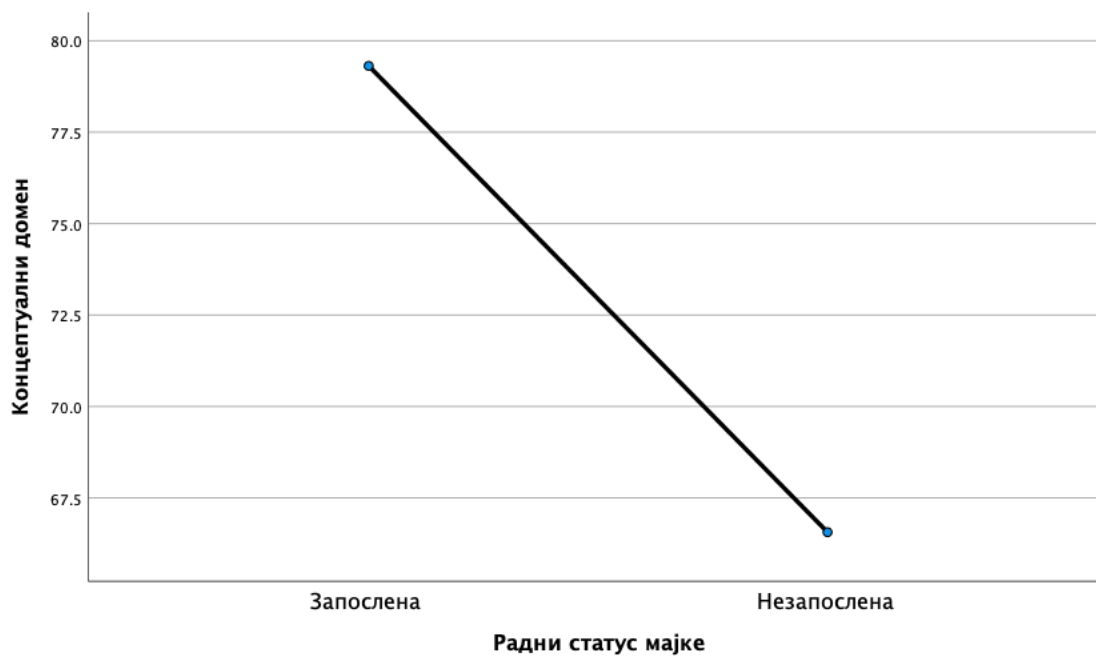
Статистички значајне вредности су обележене (болд).

Поређењем постигнућа у односу на радни статус мајке уочене су статистички значајне разлике у оквиру свих појединачних домена и на плану укупног скорa адаптивних вештина (Табела 20). Деца чије су мајке запослене имају значајно боља постигнућа у концептуалном ($p < 0,01$), социјалном ($p < 0,05$) и практичном домену ($p < 0,001$), као и на плану укупног скорa адаптивних вештина ($p < 0,05$) у односу на децу чије су мајке незапослене.

Обрасци постигнућа у појединачним доменима и на плану укупног скорa адаптивних вештина у односу на радни статус мајке дати су у Графиконима 32, 33, 34 и 35.

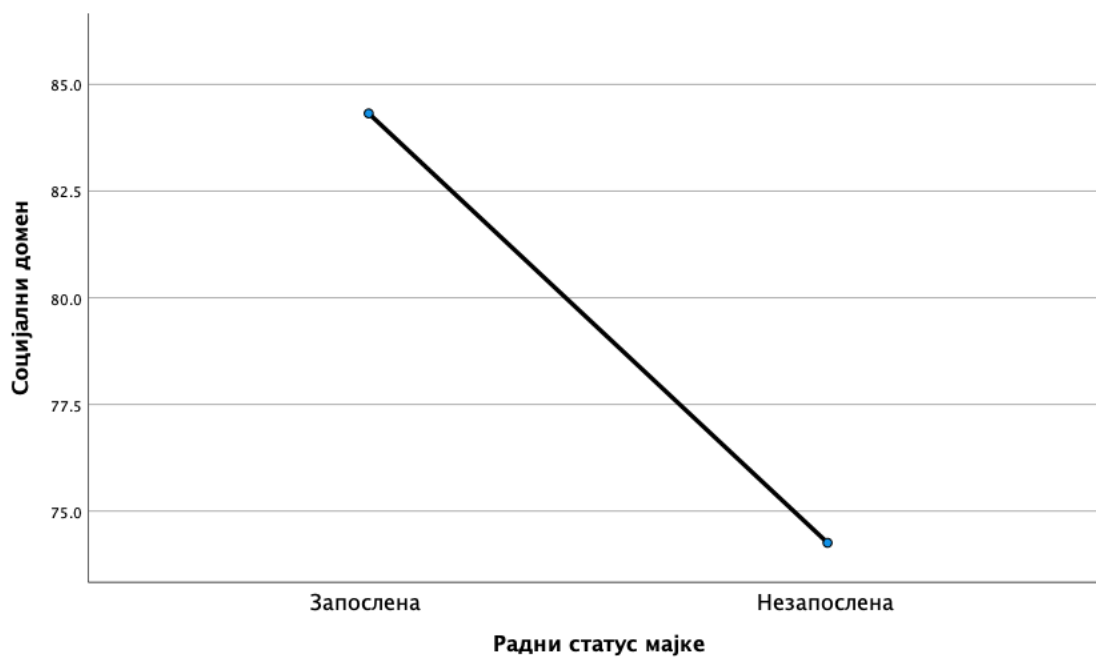
Графикон 32

Образац постигнућа у концептуалном домену у односу на радни статус мајке

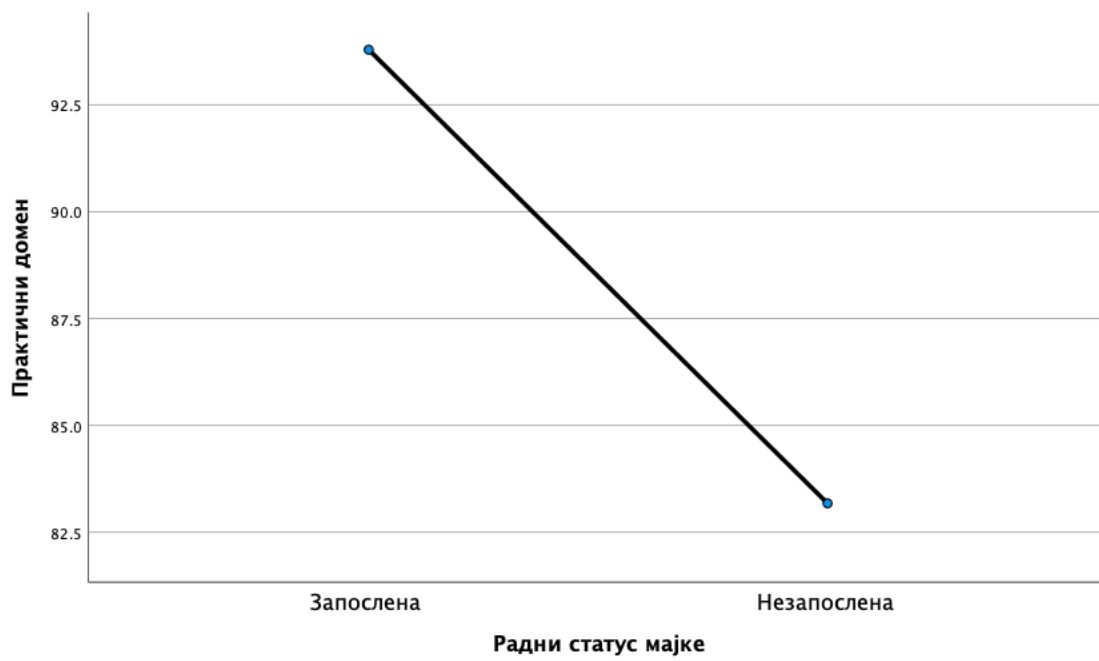
Графикон 33

Образац постигнућа у социјалном домену у односу на радни статус мајке

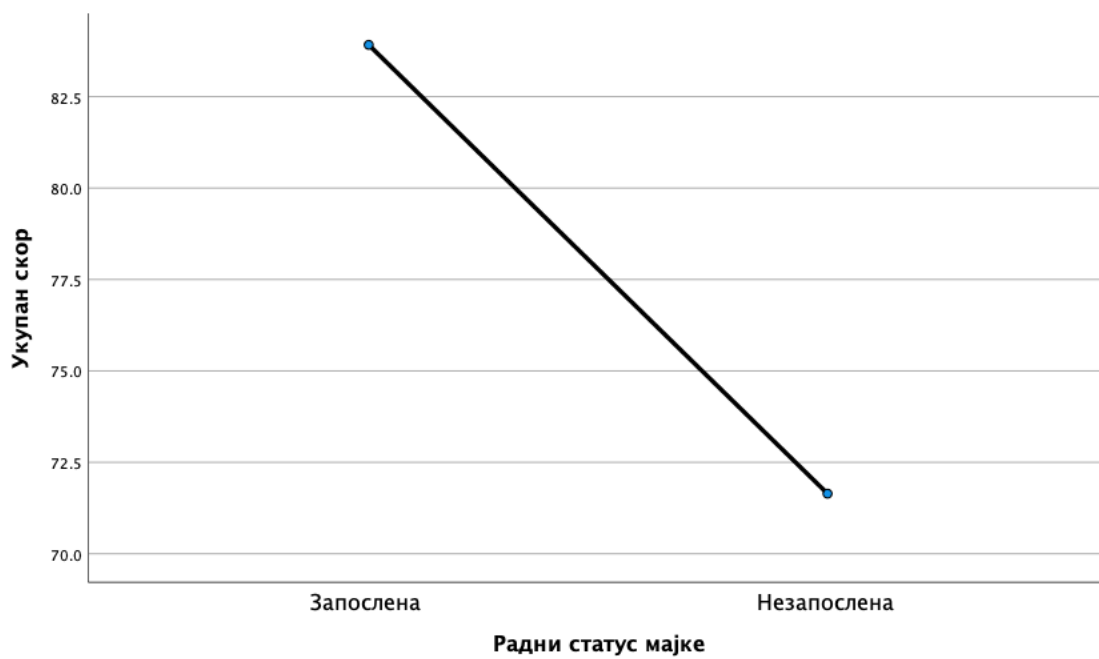
Графикон 34

Образац постигнућа у практичном домену у односу на радни статус мајке

Графикон 35

Образац постигнућа укупног скора адаптивних вештина у односу на радни статус мајке

Поред радног статуса мајке, испитане су разлике у постигнућима адаптивних вештина и у односу на радни статус оца.

Табела 21

Разлике у адаптивним вештинама у односу на радни статус оца

	Радни статус	Min	Max	AS	SD	F	p
Концептуални домен	Запослен	40	121	75,63	25,714	0,973	0,325
	Незапослен	40	108	69,47	26,258		
Социјални домен	Запослен	40	115	81,29	26,934	0,316	0,575
	Незапослен	40	109	77,63	26,260		
Практични домен	Запослен	40	120	90,47	20,750	0,274	0,601
	Незапослен	49	122	87,84	20,194		
Укупан скор	Запослен	32	113	80,24	26,227	0,529	0,468
	Незапослен	36	109	75,63	25,294		

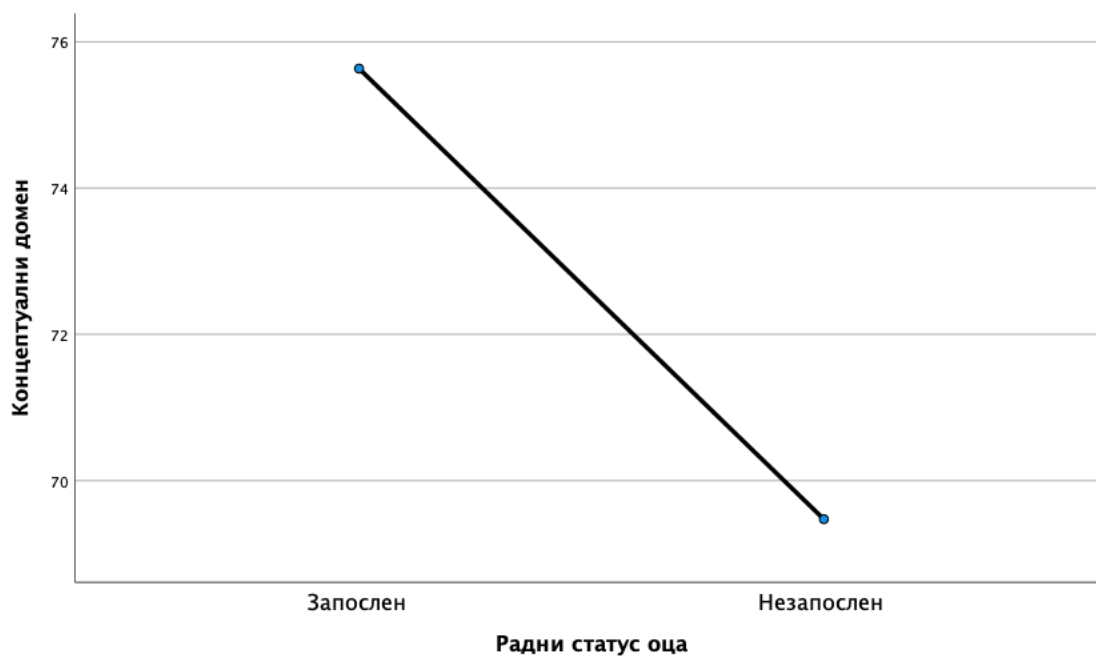
Поређењем постигнућа на плану адаптивних вештина у односу на радни статус оца уочава се супротна ситуација у поређењу са постигнућима у односу на радни статус мајке. Наиме, није утврђена статистички значајна разлика између деце чији су очеви запослени и деце чији су очеви незапослени, како на плану појединачних домена тако и на плану укупног скорa адаптивних вештина (Табела 21).

Међутим, дескриптивни подаци показују да деца чији су очеви запослени имају боља постигнућа у оквиру свих појединачних домена и на плану укупног скорa адаптивних вештина (Табела 21 и Графикони 36, 37, 38 и 39), иако та разлика није статистички значајна .

Обрасци постигнућа у појединачним доменима и на плану укупног скорa адаптивних вештина у односу на радни статус оца дати су у Графиконима 36, 37, 38 и 39.

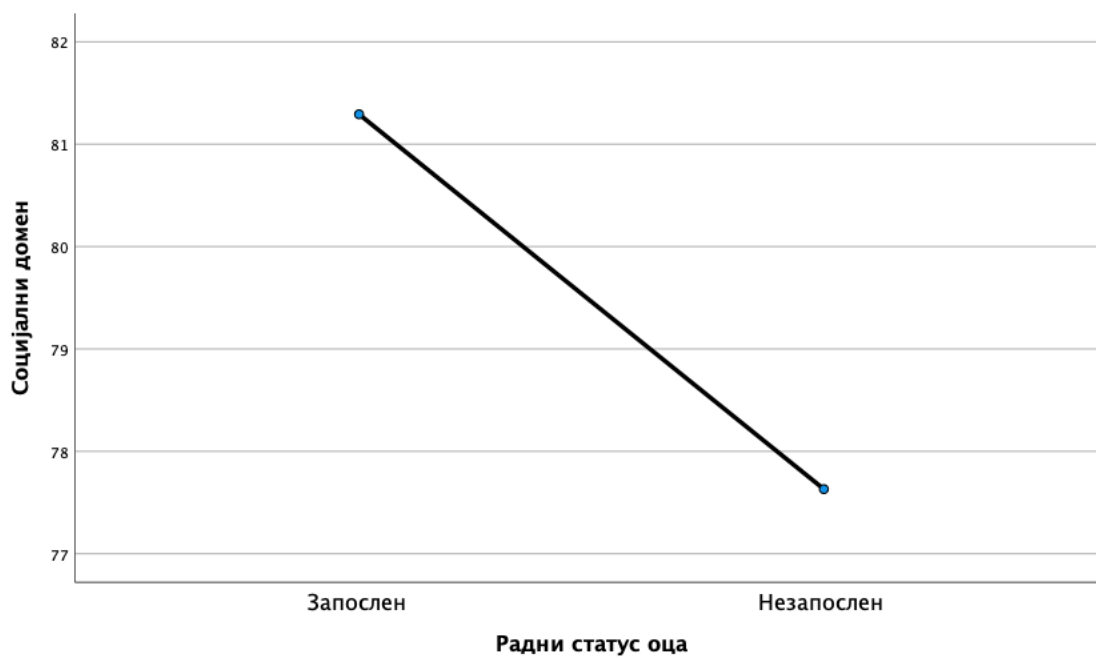
Графикон 36

Образац постигнућа у концептуалном домену у односу на радни статус оца

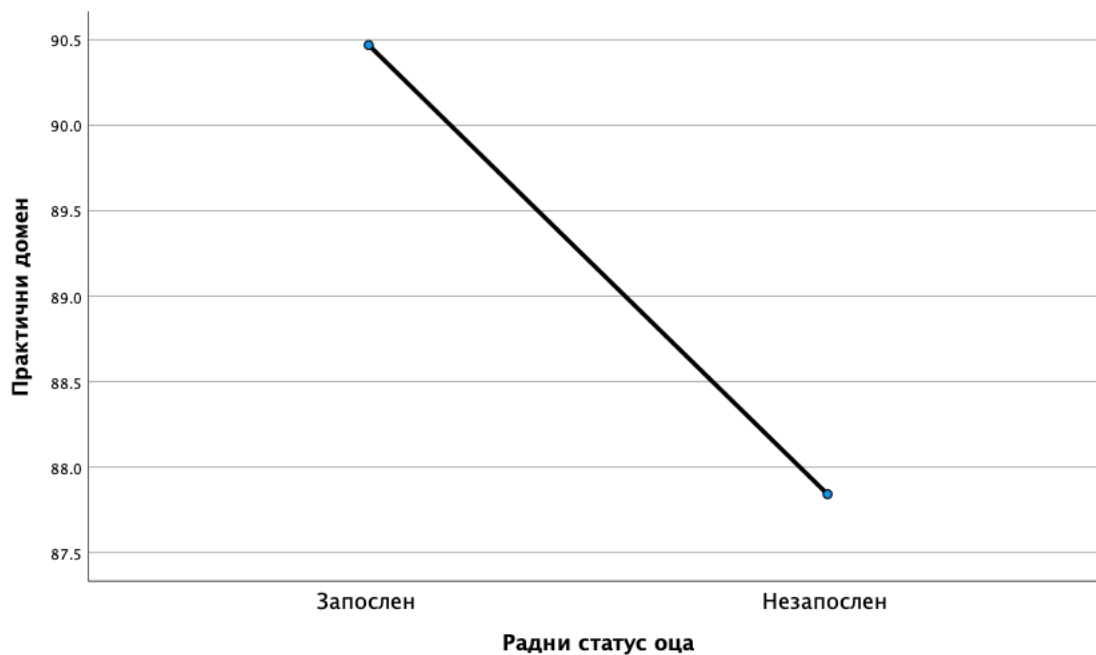
Графикон 37

Образац постигнућа у социјалном домену у односу на радни статус оца

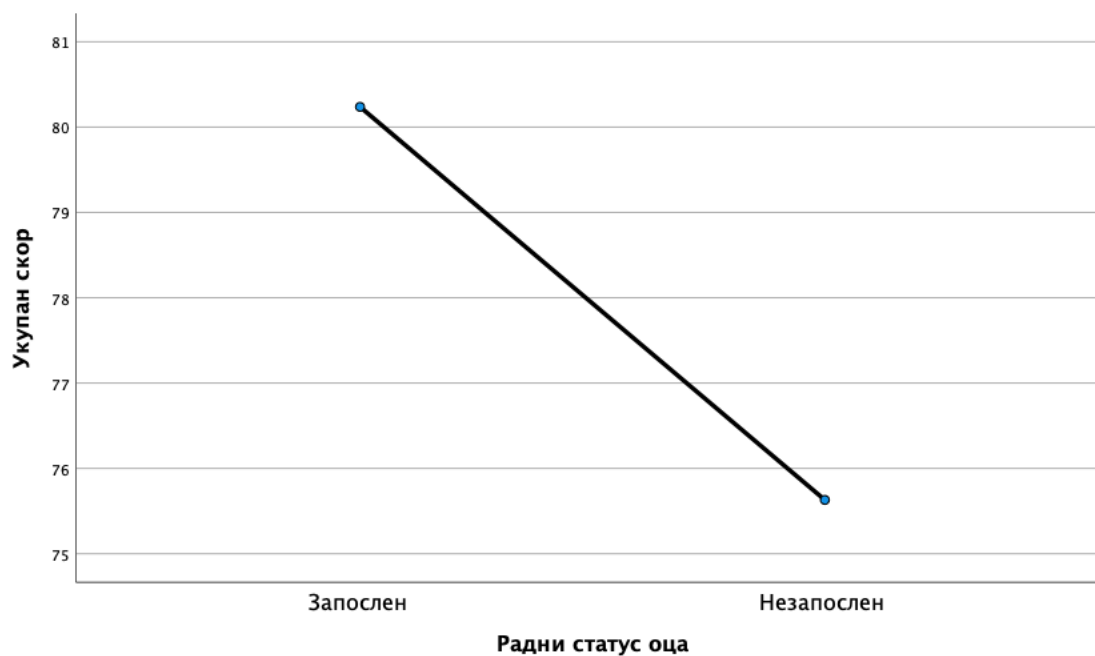
Графикон 38

Образац постигнућа у практичном домену у односу на радни статус оца

Графикон 39

Образац постигнућа укупног скора адаптивних вештина у односу на радни статус оца

4.2.4. Разлике у адаптивним вештинама у односу на приходе породице

Следећим поступком испитане су разлике у постигнућима деце у односу на приходе породице у којој дете живи. Приходи породице означени су кроз пет категорија: веома добри, добри, осредњи, лоши и веома лоши. У Табели 22 дати су декриптивни показатељи постигнућа деце у односу на приходе породице.

Табела 22

Дескриптивни показатељи скорова појединачних домена и укупног скорa адаптивних вештина у односу на приходе породице

	Приходи породице	Min	Max	AS	SD
Концептуални домен	веома добри	40	102	83,75	21,338
	добри	40	106	76,61	23,843
	осредњи	40	121	76,52	27,143
	лоши	40	107	66,50	23,806
	веома лоши	40	82	55,14	20,029
Социјални домен	веома добри	40	109	95,33	25,900
	добри	40	115	83,98	27,687
	осредњи	40	112	80,49	26,643
	лоши	40	106	71,05	25,293
	веома лоши	40	107	73,86	21,744
Практични домен	веома добри	63	122	107,25	20,851
	добри	40	120	92,02	22,599
	осредњи	40	115	90,86	18,589
	лоши	40	109	78,23	19,859
	веома лоши	49	91	77,86	14,147
Укупан скор	веома добри	41	109	94,92	25,130
	добри	32	108	81,93	26,456
	осредњи	32	113	80,38	25,832
	лоши	32	107	68,45	24,680
	веома лоши	36	102	67,00	20,331

Применом *post-hoc Scheffe* поступка испитане су разлике у постигнућима адаптивних вештина у односу на приходе породице.

Табела 23

Разлике упојединачним доменима и укупном скору адаптивних вештина у односу на приходе породице

Приходи породице		Разлика AS	St. Err.	p		
Концептуални домен	Веома добар	Добар	7,136	8,286	0,946	
		Осредњи	7,230	7,781	0,929	
		Лош	17,250	9,131	0,470	
		Веома лош	28,607	12,100	0,237	
	Добар	Осредњи	0,093	4,617	1,000	
		Лош	10,114	6,643	0,678	
		Веома лош	21,471	10,353	0,370	
		Лош	10,020	6,002	0,595	
	Осредњи	Веома лош	21,378	9,954	0,333	
		Лош	11,357	11,041	0,900	
		Социјални домен	Добар	11,356	8,646	0,786
			Осредњи	14,844	8,120	0,504
Веома добар	24,288		9,528	0,170		
Веома лош	21,476		12,627	0,577		
Добар	Осредњи	3,487	4,818	0,971		
	Лош	12,932	6,933	0,483		
	Веома лош	10,120	10,804	0,927		
	Лош	9,444	6,264	0,686		
Осредњи	Веома лош	6,633	10,387	0,982		
	Лош	Веома лош	-2,812	11,521	1,000	
	Практични домен	Добар	15,227	6,446	0,238	
		Осредњи	16,393	6,054	0,124	
Веома добар		Лош	29,023	7,104	0,003	
Веома лош		29,393	9,414	0,049		
Добар		Осредњи	1,166	3,592	0,999	
		Лош	13,795	5,169	0,135	
		Веома лош	14,166	8,055	0,544	
		Лош	12,630	4,670	0,125	
Осредњи		Веома лош	13,000	7,744	0,590	
		Лош	Веома лош	0,370	8,590	1,000
		Укупан скор	Добар	12,985	8,351	0,660
			Осредњи	14,539	7,842	0,490
Веома добар	Лош		26,462	9,202	0,087	
Веома лош	27,917		12,195	0,268		
Добар	Осредњи		1,554	4,653	0,998	
	Лош		13,477	6,696	0,402	
	Веома лош		14,932	10,434	0,727	
	Лош		11,923	6,050	0,425	
Осредњи	Веома лош		13,378	10,032	0,776	
	Лош		Веома лош	1,455	11,128	1,000

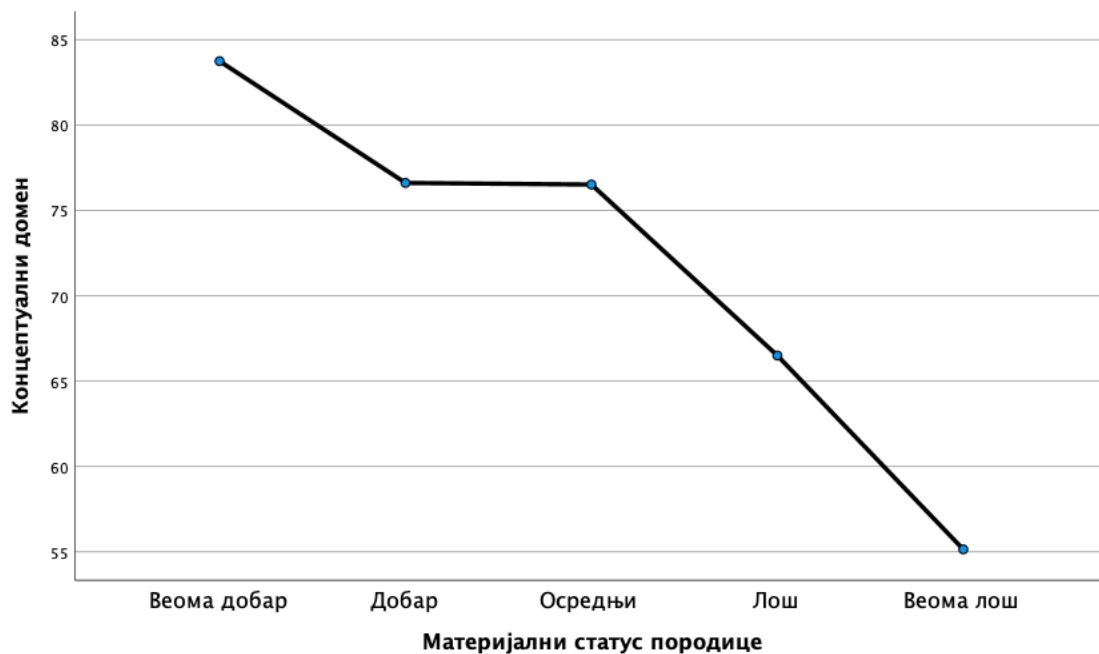
Поређењем нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на приходе породице уочен је специфичан образац. Наиме, у оквиру концептуалног домена, социјалног домена и укупног сора адаптивних вештина нису уочене статистички значајне разлике између деце која живе у породицама са веома добрим, добрим, осредњим, лошим и веома лошим приходима. Међутим, у концептуалном домену и на плану укупног сора адаптивних вештина постоји доследан образац средњих вредности. Специфично, средње вредности у овим доменима показују тенденцију раста у складу са побољшањем прихода породице. Једино се у социјалном домену уочава неспецифичан образац, где су средње вредности ниже код деце из породица са лошим приходима у односу на децу која су из породица са веома лошим приходима (Табела 23 и Графיקони 40, 41, 42 и 43).

Једина статистички значајна разлика утврђена је у практичном домену. Специфично, постигнућа у практичном домену значајно су боља код деце која живе у породици са веома добрим приходима, у односу на децу која живе у породици са лошим ($p < 0,01$) и веома лошим приходима ($p < 0,05$) (Табела 23). Такође, и у практичном домену се испољава доследан образац средњих вредности постигнућа деце. То јест, у овом домену деца имају боља постигнућа како се побољшавају приходи породице (Табела 22 и Графיקони 40, 41, 42 и 43).

Обрасци постигнућа у појединачним доменима и на плану укупног сора адаптивних вештина у односу на приходе породице дати су у Графиконима 40, 41, 42 и 43.

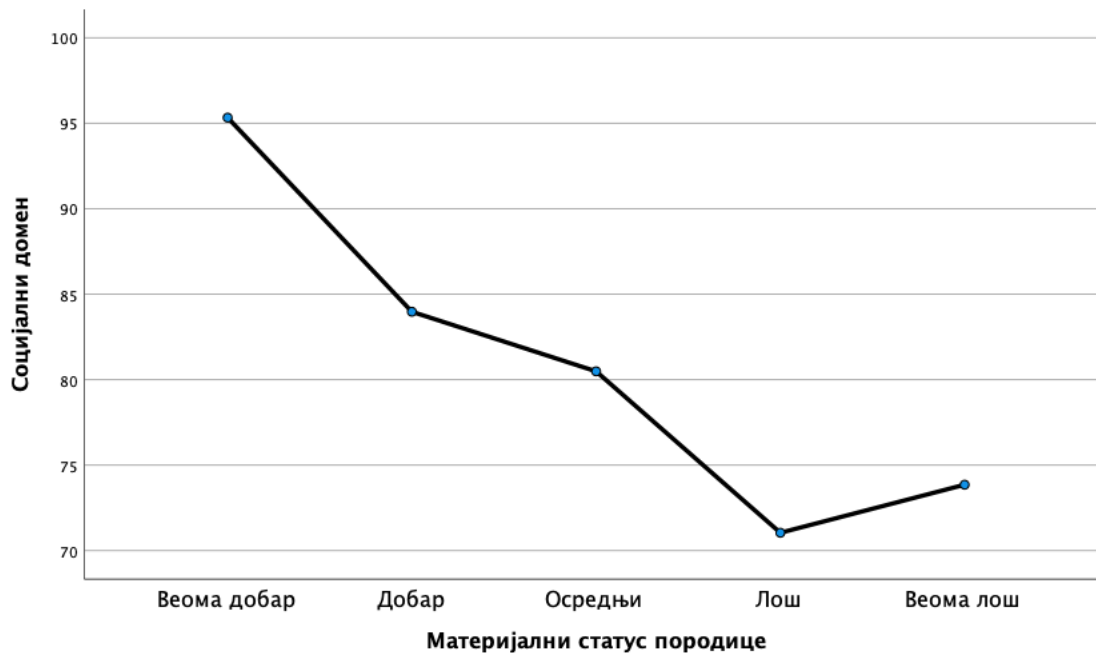
Графикон 40

Образац постигнућа у концептуалном домену у односу на приходе породице

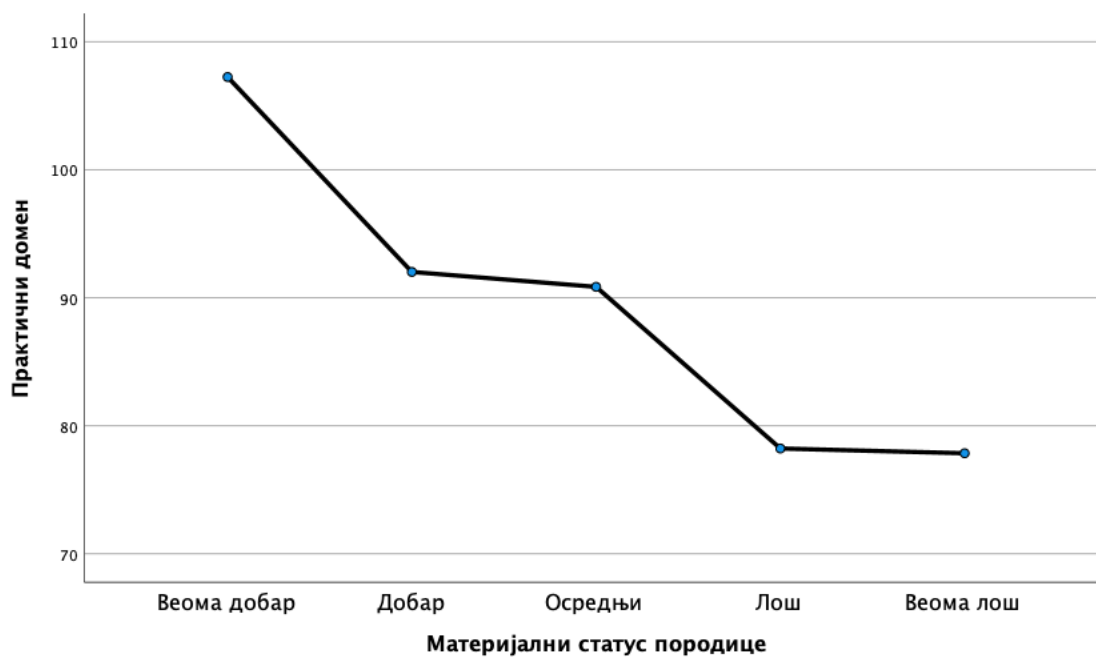
Графикон 41

Образац постигнућа у социјалном у односу на приходе породице

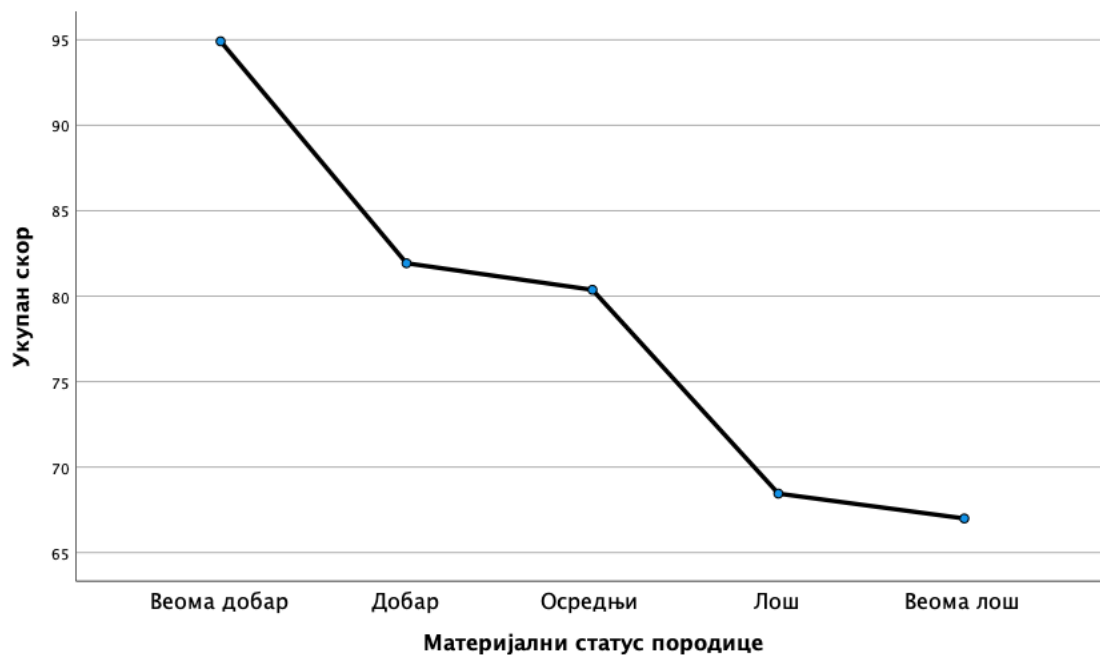
Графикон 42

Образац постигнућа у практичном домену у односу на приходе породице

Графикон 43

Образац постигнућа укупног сора адаптивних вештина у односу на приходе породице

4.2.5. Разлике у адаптивним вештинама у односу на брачни статус родитеља

Брачни статус родитеља у нашем истраживању дефинисан је кроз живот испитаника са једним (разведени) или живот са оба родитеља (брачна заједница).

Табела 24

Разлике у адаптивним вештинама у односу на брачни статус родитеља

	Живот са родитељима	Min	Max	AS	SD	F	p
Концептуални домен	оба родитеља	40	110	76,34	25,686	5,005	0,027
	један родитељ	40	121	61,82	23,346		
Социјални домен	оба родитеља	40	115	82,06	2,751	3,314	0,070
	један родитељ	40	112	69,71	25,558		
Практични домен	оба родитеља	40	122	91,69	20,525	9,747	0,002
	један родитељ	40	109	75,65	16,136		
Укупан скор	оба родитеља	32	113	81,17	26,005	5,332	0,022
	један родитељ	32	113	66,00	23,543		

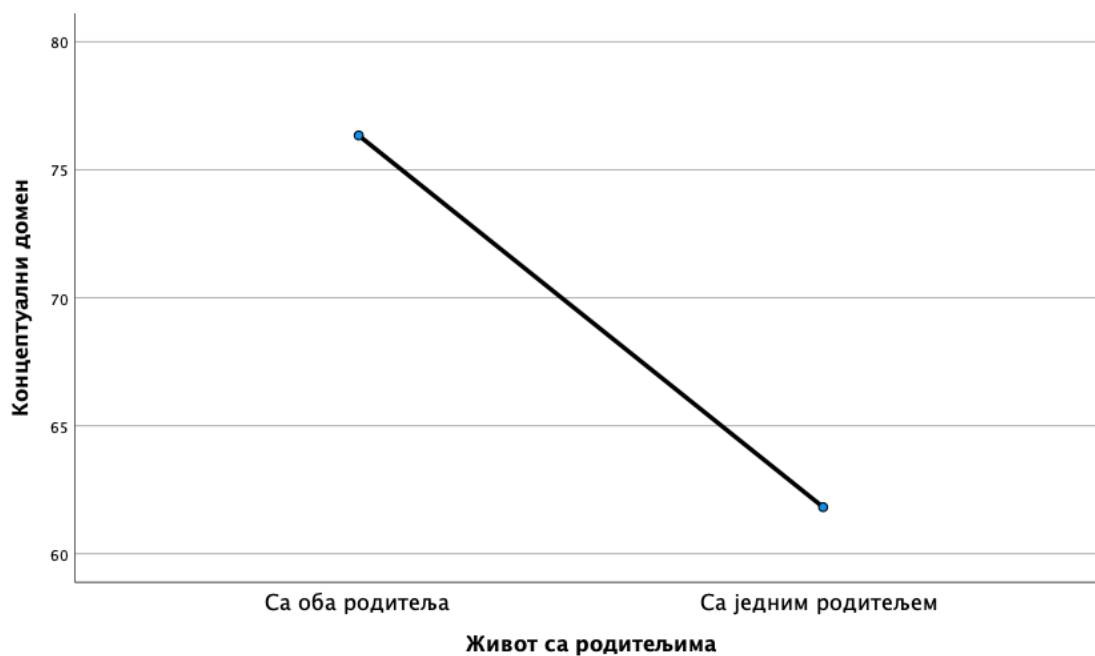
Статистички значајне вредности су обележене (болд).

Поређењем адаптивних вештина у односу на брачни статус родитеља утврђене су статистички значајне разлике на плану концептуалног и практичног домена, као и на плану укупног скорa адаптивних вештина. Деца која живе са оба родитеља, односно чији родитељи живе у брачној заједници, имају статистички значајно боља постигнућа на плану концептуалног домена ($p < 0,05$), практичног домена ($p < 0,01$) и укупног скорa адаптивних вештина ($p < 0,05$), у поређењу са децом која живе са једним родитељем. Средње вредности постигнућа у социјалном домену такође указују на то да деца која живе са оба родитеља имају боља постигнућа у поређењу са децом чији су родитељи разведени, међутим, та разлика није статистички значајна (Табела 24).

Обрасци постигнућа у појединачним доменима и на плану укупног скорa адаптивних вештина у односу на брачни статус родитеља дати су у Графиконима 44, 45, 46 и 47.

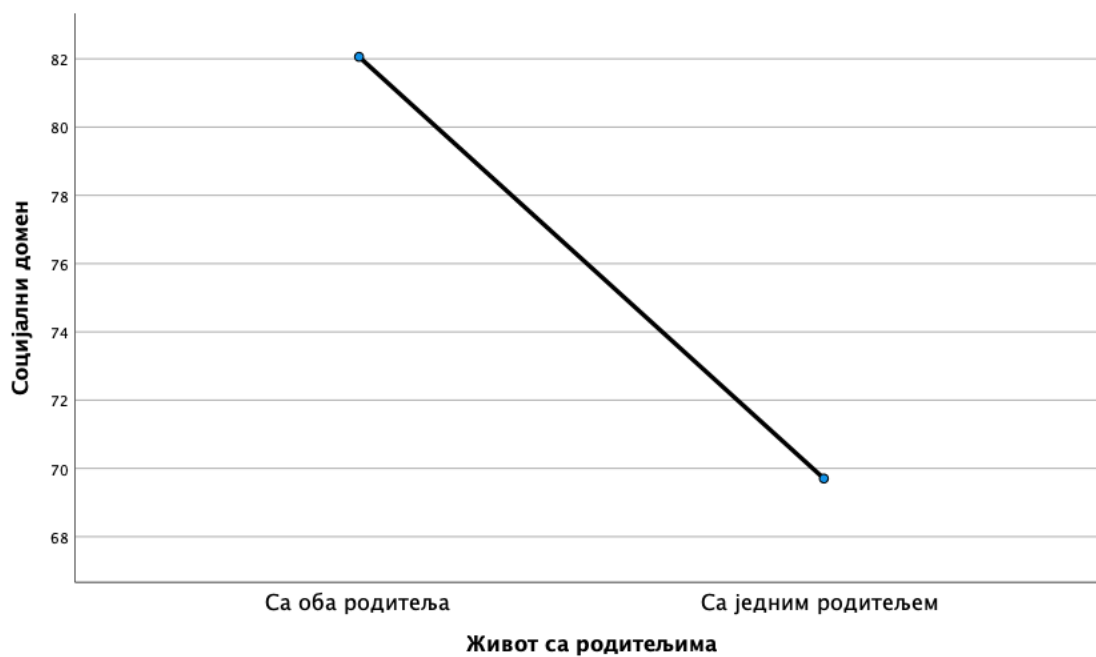
Графикон 44

Образац постигнућа у концептуалном домену у односу на брачни статус родитеља

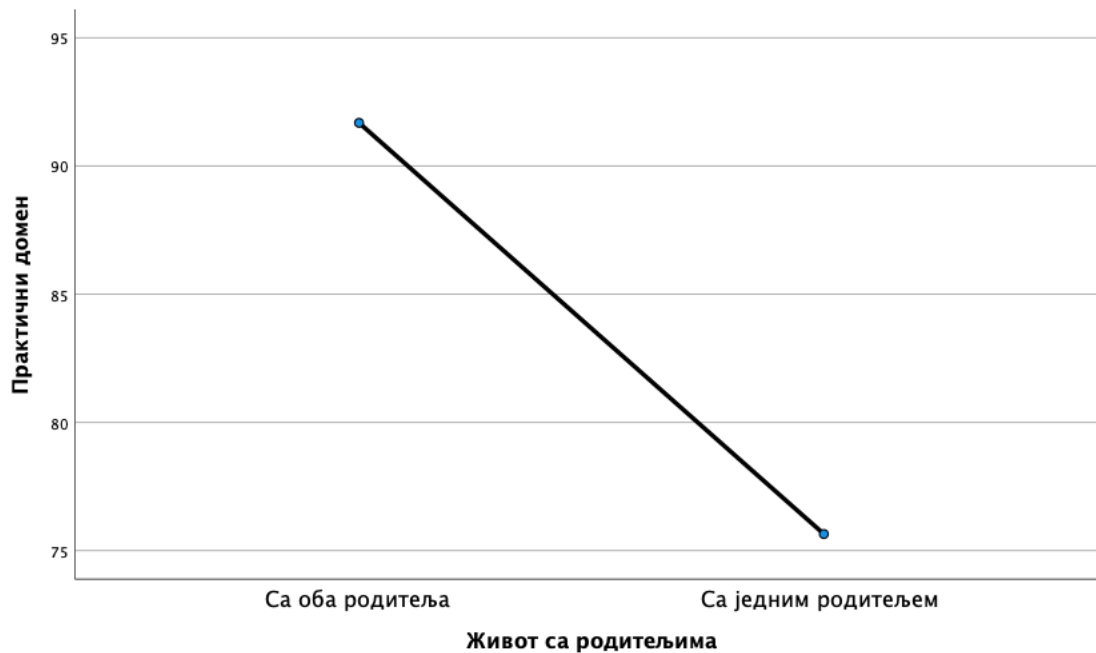
Графикон 45

Образац постигнућа у социјалном домену у односу на брачни статус родитеља

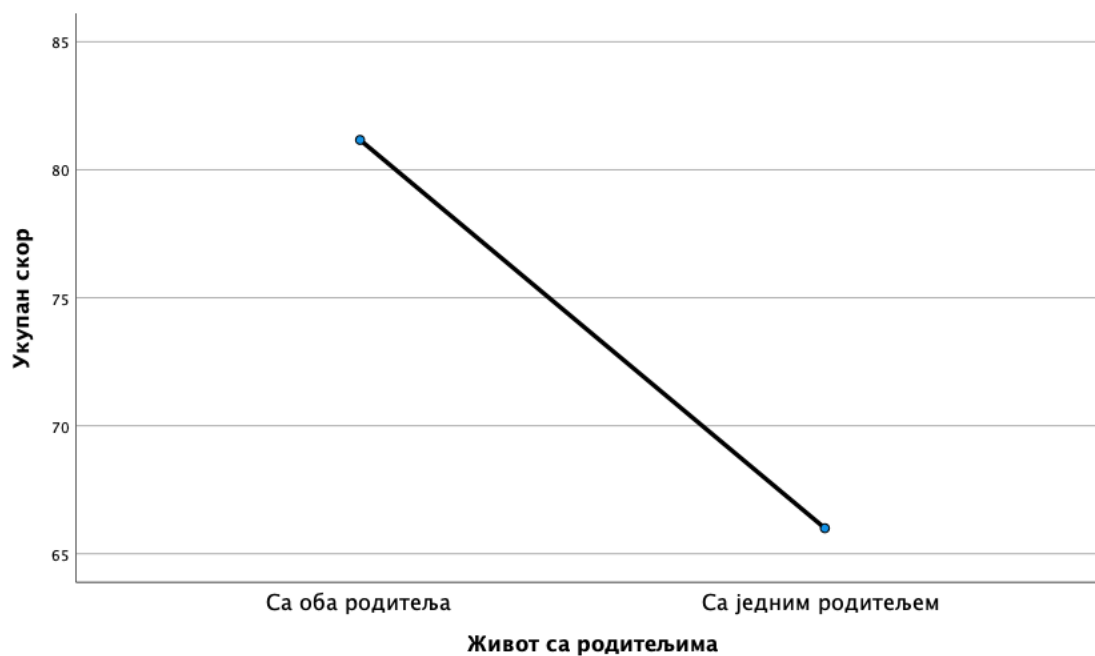
Графикон 46

Образац постигнућа у практичном домену у односу на брачни статус родитеља

Графикон 47

Образац постигнућа укупног скора адаптивних вештина у односу на брачни статус родитеља

4.2.6. Разлике у адаптивним вештинама у односу на број браће и сестара

Следећим поступком испитане су разлике у постигнућима деце у односу на број деце у породици, односно број браће и сестара испитаника. Број браће и сестара означен је кроз три категорије: нема, има једно и, као посебна категорија, има двоје или више од двоје браће и сестара.

У Табели 25 дати су декриптивни показатељи постигнућа деце у односу на број деце у породици.

Табела 25

Дескриптивни показатељи скорова појединачних домена и укупног скороадаптивних вештина у односу на број браће и сестара

Број браће и сестара		Min	Max	AS	SD
Концептуални домен	Нема	40	106	62,77	23,354
	Има једно	40	121	78,28	26,051
	Има двоје или више од двоје	40	109	72,10	24,382
Социјални домен	Нема	40	115	74,14	28,751
	Има једно	40	112	82,97	27,012
	Има двоје или више од двоје	40	112	78,62	25,032
Практични домен	Нема	40	120	83,14	21,647
	Има једно	40	122	92,29	20,835
	Има двоје или више од двоје	40	117	87,95	18,963
Укупан скор	Нема	32	108	69,82	26,235
	Има једно	32	113	82,47	26,373
	Има двоје или више од двоје	32	113	77,29	24,277

Применом *post-hoc Scheffe* поступка испитане су разлике у постигнућима адаптивних вештина у односу на број браће и сестара.

Табела 26

Разлике у појединачним доменима и укупном скору адаптивних вештина у односу на број браће и сестара

Број браће и сестара		Разлика AS	St. Err.	p	
Концептуални домен	Нема	Има једно	-15,505*	5,889	0,033
		Има двоје или више од двоје	-9,323	6,679	0,379
	Има једно	Има двоје или више од двоје	6,182	4,555	0,400
		Има једно	Има двоје или више од двоје	-8,838	6,216
Социјални домен	Нема	Има једно	-8,838	6,216	0,366
		Има двоје или више од двоје	-4,483	7,050	0,817
	Има једно	Има двоје или више од двоје	4,356	4,808	0,664
		Има једно	Има двоје или више од двоје	-9,158	4,763
Практични домен	Нема	Има једно	-9,158	4,763	0,160
		Има двоје или више од двоје	-4,816	5,401	0,673
	Има једно	Има двоје или више од двоје	4,342	3,683	0,501
		Има једно	Има двоје или више од двоје	-12,652	6,009
Укупан скор	Нема	Има једно	-12,652	6,009	0,112
		Има двоје или више од двоје	-7,468	6,815	0,550
	Има једно	Има двоје или више од двоје	5,185	4,647	0,538
		Има једно	Има двоје или више од двоје	5,185	4,647

Статистички значајне вредности су обележене (болд).

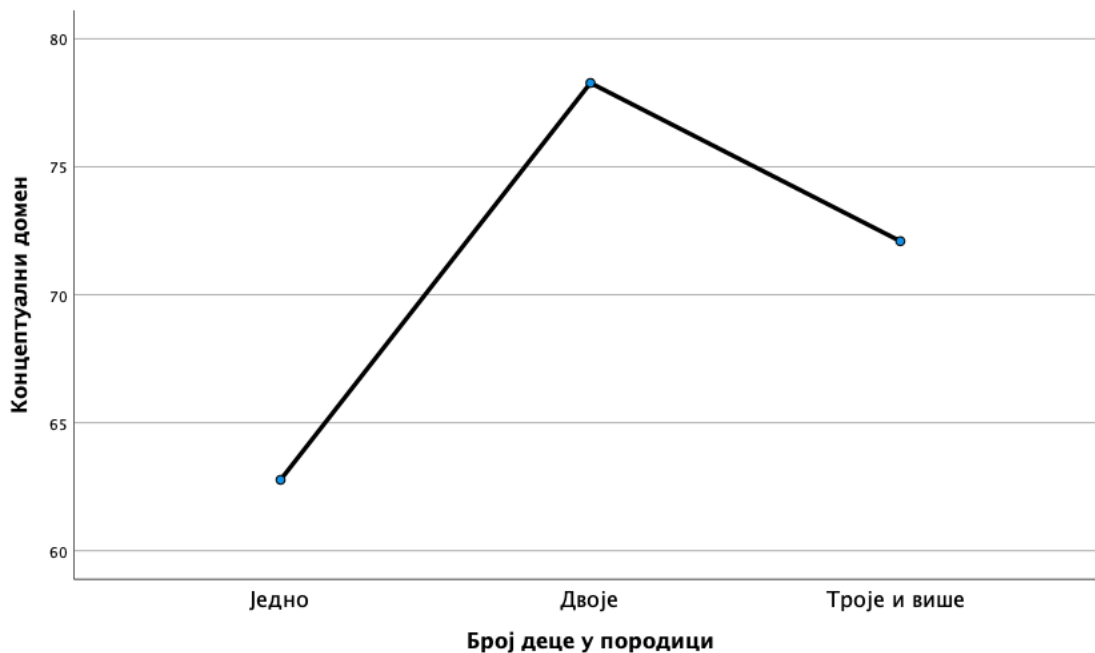
Поређењем нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на број браће и сестара нису утврђене статистички значајне разлике између појединачних категорија у социјалном домену, практичном домену и на плану укупног скорa адаптивних вештина. Међутим, уочена је статистички значајна разлика у постигнућима у концептуалном домену. Специфично, деца која имају једног брата или сестру имају боља постигнућа у концептуалном домену адаптивних вештина у односу на децу која су јединци ($p < 0,05$), док се не разликују значајно од деце која имају више од једног брата или сестру (Табела 26). Такође, у концептуалном домену није утврђена значајна разлика у постигнућима између деце која су јединци и деце која имају више од једног брата или сестру (Табела 27).

Међутим, дескриптивни подаци (средње вредности) указују на то да деца која имају једног брата или сестру имају најбоља постигнућа у свим појединачним доменима и на плану укупног скорa адаптивних вештина, док су деца која су јединци најлошија у свим доменима (Табела 26 и Графикони 48, 49, 50 и 51).

Обрасци постигнућа у појединачним доменима и на плану укупног скорa адаптивних вештина у односу на број браће и сестара дати су у Графиконима 48, 49, 50 и 51.

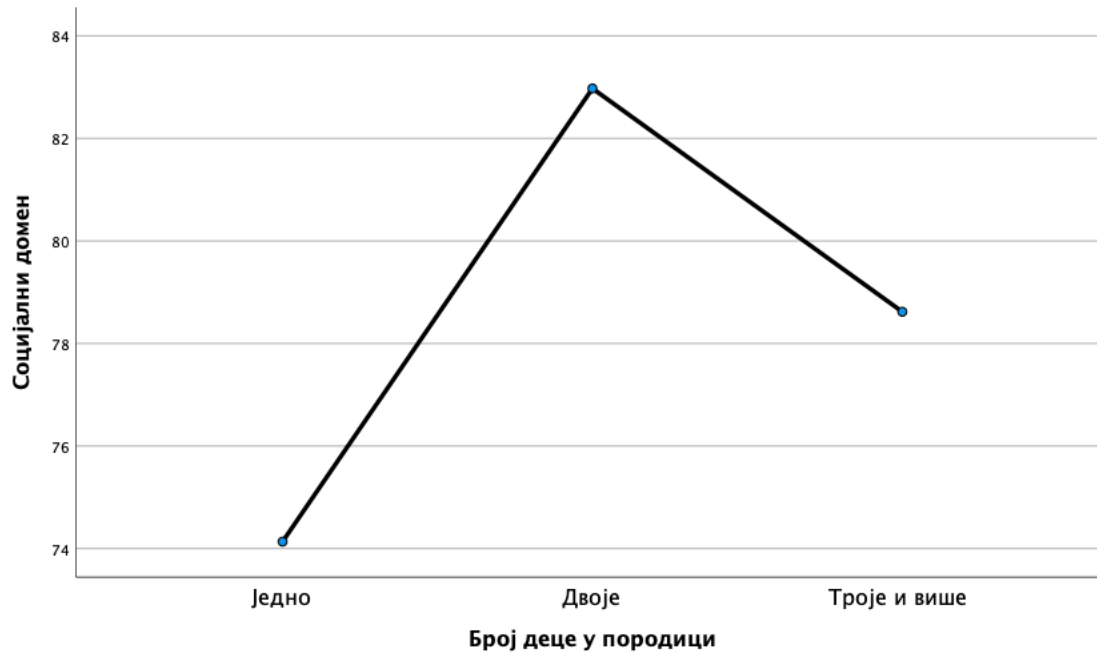
Графикон 48

Образац постигнућа у концептуалном домену у односу на број браће и сестара

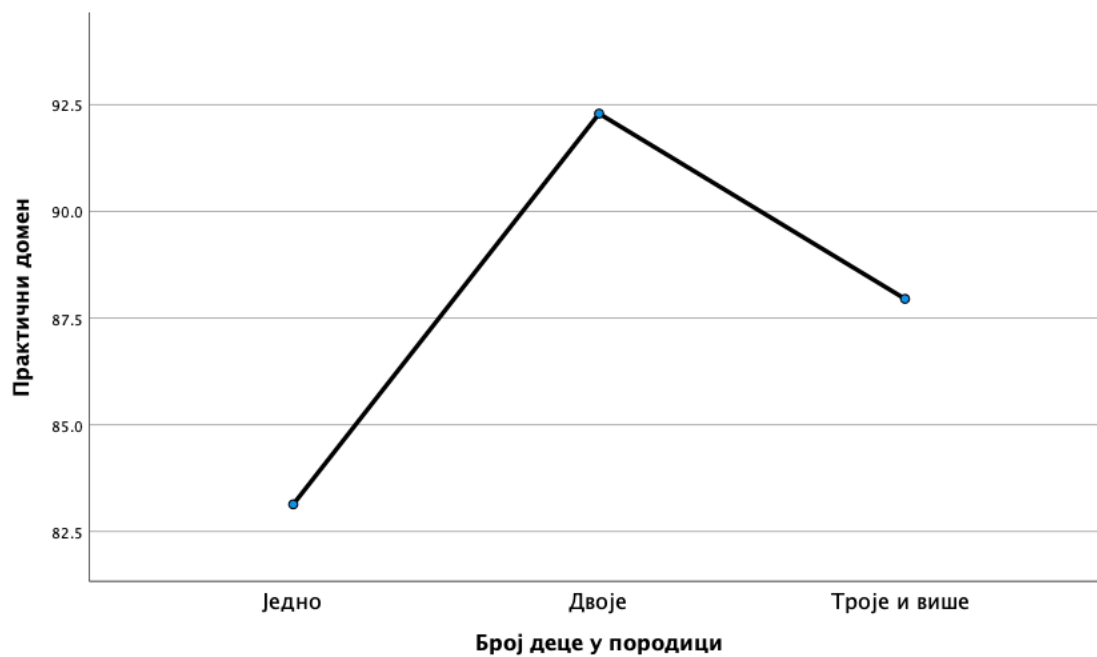
Графикон 49

Образац постигнућа у социјалном домену у односу на број браће и сестара

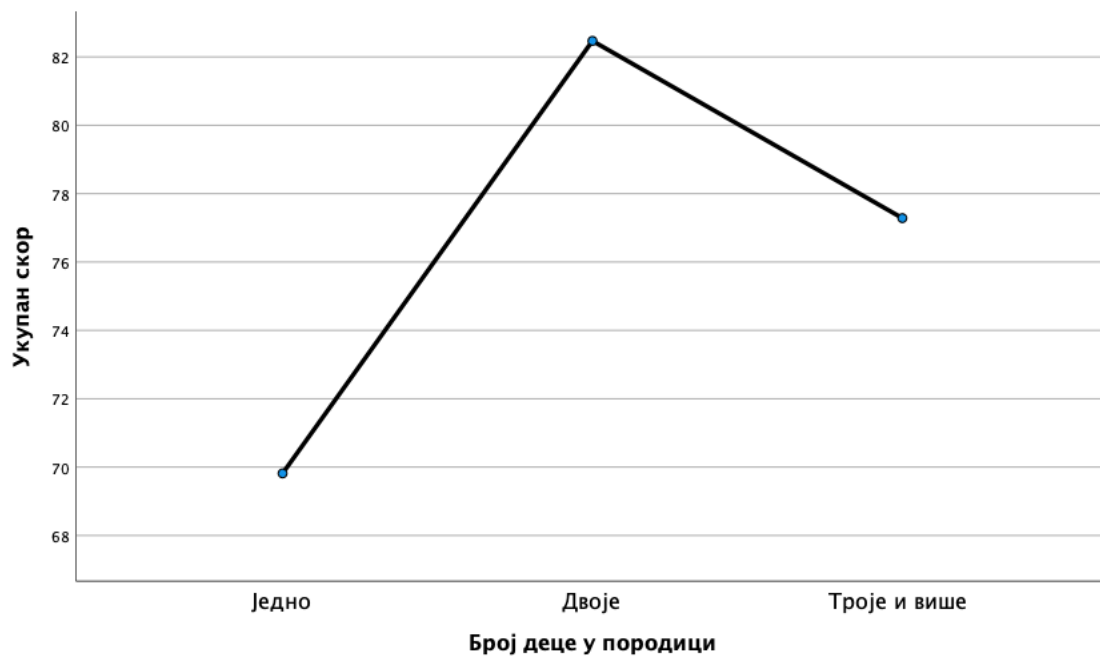
Графикон 50

Образац постигнућа у практичном домену у односу на број браће и сестара

Графикон 51

Образац постигнућа укупног скора адаптивних вештина у односу на број браће и сестара

4.2.7. Разлике у адаптивним вештинама у односу на средина становања (урбана/рурална)

Применом једнофакторске анализе варијансе испитане су разлике у постигнућима на плану адаптивних вештина у односу на средину у којој дете живи.

Табела 27

Разлике у адаптивним вештинама у односу на средину становања

	Средина	Min	Max	AS	SD	F	p
Концептуални домен	Урбана	40	121	76,87	25,253	6,606	0,011
	Рурална	40	108	62,58	26,228		
Социјални домен	Урбана	40	115	82,12	26,963	2,476	0,117
	Рурална	40	107	72,92	24,893		
Практични домен	Урбана	40	122	90,81	20,931	1,052	0,306
	Рурална	52	120	86,17	18,614		
Укупан скор	Урбана	32	113	81,14	26,086	3,460	0,064
	Рурална	37	107	70,58	24,805		

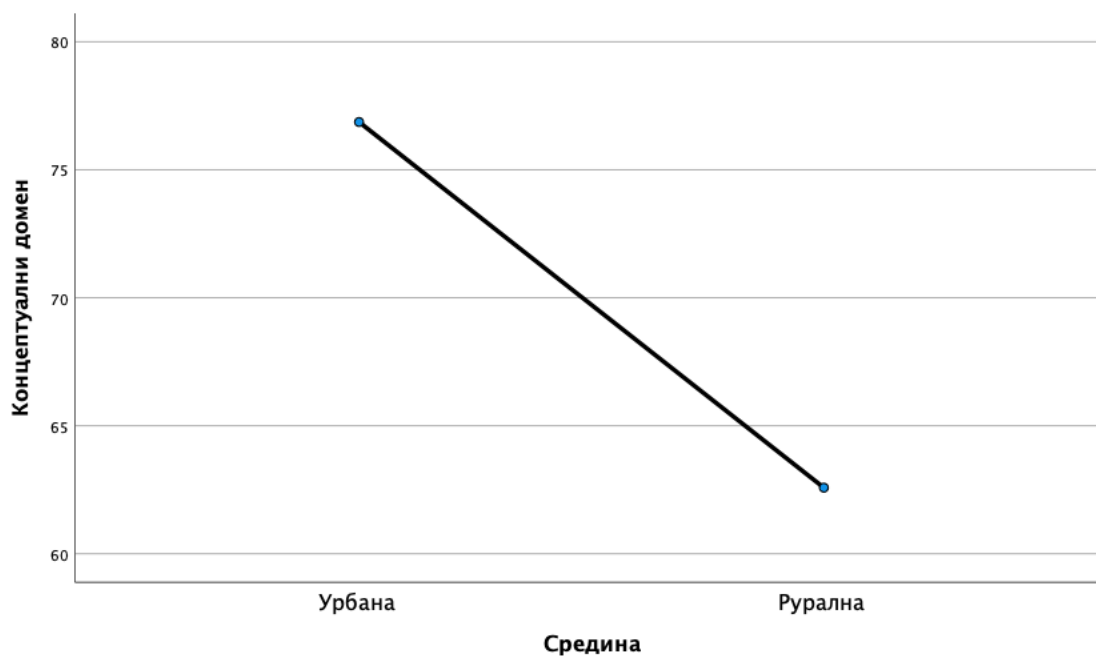
Статистички значајне вредности су обележене (болд).

Поређењем постигнућа деце на плану адаптивних вештина у односу на средину становања уочава се да деца која живе у урбаним срединама имају боља постигнућа у оквиру појединачних домена и на плану укупног скорa адаптивних вештина, у поређењу са децом која живе у руралној средини. Међутим, уочена разлика је статистички значајна једино у оквиру концептуалног домена адаптивних вештина ($p < 0,05$) (Табела 27).

Обрасци постигнућа у појединачним доменима и на плану укупног скорa адаптивних вештина у односу на средину у којој дете живи дати су у Графиконима 56, 57, 58 и 59.

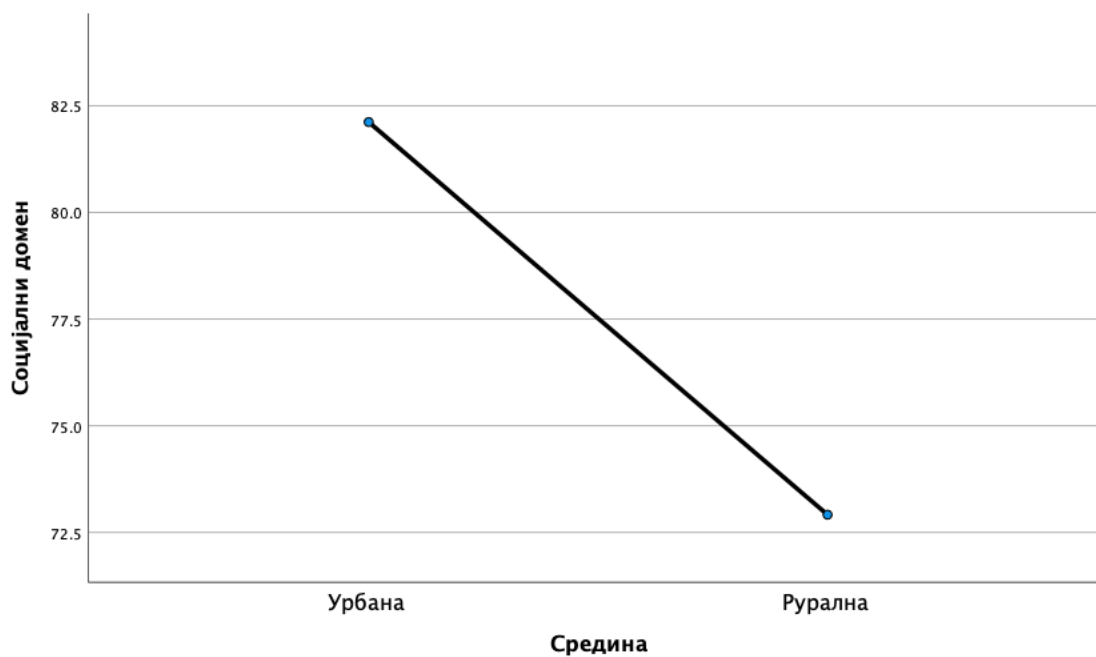
Графикон 56

Образац постигнућа у концептуалном домену у односу на средину у којој дете живи

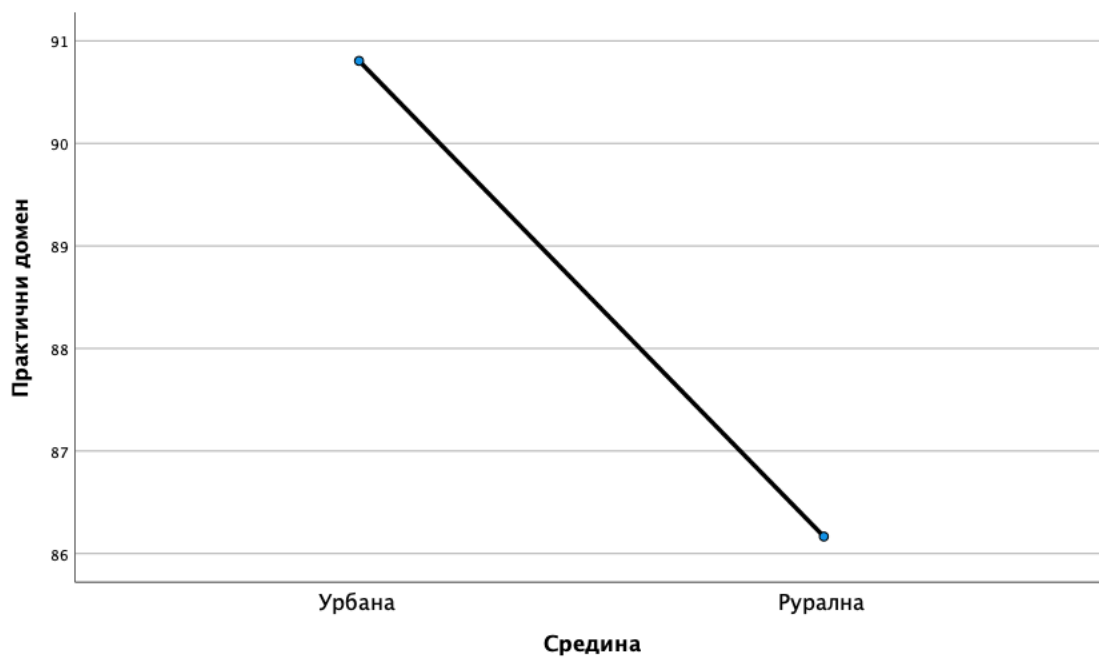
Графикон 57

Образац постигнућа у социјалном домену у односу на средину у којој дете живи

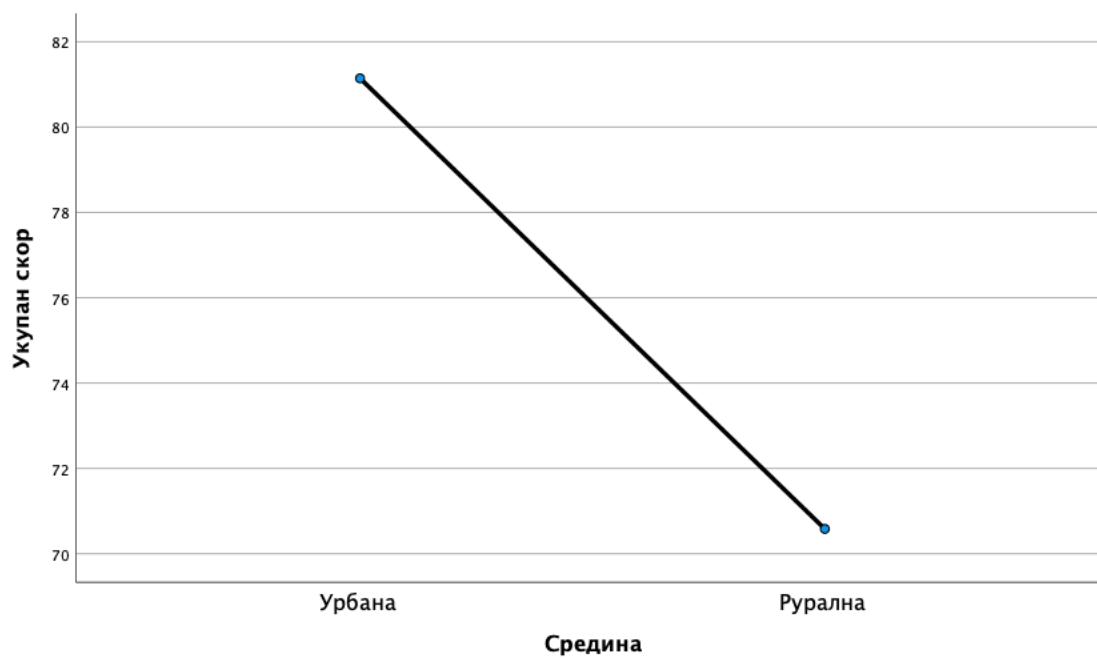
Графикон 58

Образац постигнућа у практичном домену у односу на средину у којој дете живи

Графикон 59

Образац постигнућа укупног скорa адаптивних вештина у односу на средину у којој дете живи

4.3. Разлике у предикцији укупног адаптивног скорa ABDS скале на основу постигнућа у појединачним доменима код ТР деце и деце са СЈП, ПСА и ЛИО

Следећим поступком испитали смо да ли постоје разлике у предикцији укупног адаптивног скорa ABDS скале на основу постигнућа у појединачним доменима (концептуалном, социјалном и практичном) код ТР деце и деце са СЈП, ПСА и ЛИО.

Корелационе анализе су показале да постоји јака, позитивна и високо статистички значајна ($p < 0,001$) повезаност између свих параметара ABDS скале, концептуалног, социјалног и практичног домена, као и укупног адаптивног скорa унутар ЛИО групе испитаника (Табела 28).

Табела 28

Корелација између домена (концептуалног, социјалног и практичног) и укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар ЛИО групе испитаника.

	Концептуални скор ABDS скале	Социјални скор ABDS скале	Практични скор ABDS скале	Укупан адаптивни скор ABDS скале
Концептуални скор ABDS скале				
Социјални скор ABDS скале	0,634***			
Практични скор ABDS скале	0,386*	0,612***		
Укупан адаптивни скор ABDS скале	0,807***	0,911***	0,783***	

Пирсонов коефицијент корелације (r) је коришћен, r вредности су приказане у табели; * $p < 0,050$; *** $p < 0,001$.

Корелационе анализе су показале да постоји јака, позитивна и значајна повезаност између укупног адаптивног скорa ABDS скале са концептуалним ($r=0,795$; $p < 0,001$), социјалним ($r=0,418$; $p < 0,050$) и практичним скором ($r=0,832$; $p < 0,001$) унутар ПСА групе испитаника, док значајна корелација између домена унутар ове групе испитаника је уочена (Табела 29).

Табела 29

Корелација између домена (концептуалног, социјалног и практичног) и укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар ПСА групе испитаника.

	Концептуални скор ABDS скале	Социјални скор ABDS скале	Практични скор ABDS скале	Укупан адаптивни скор ABDS скале
Концептуални скор ABDS скале				
Социјални скор ABDS скале	0,240			
Практични скор ABDS скале	0,351	0,236		
Укупан адаптивни скор ABDS скале	0,795***	0,418*	0,832***	

Пирсонов коефицијент корелације (r) је коришћен, r вредности су приказане у табели; *p < 0,050; ***p < 0,001.

Пирсонов коефицијент корелације је показао да постоји јака, позитивна и високо статистички значајна (p<0,001) повезаност између свих параметара ABDS скале, концептуалног, социјалног и практичног домена, као и укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар СЈП групе испитаника (Табела 30).

Табела 30

Корелација између домена (концептуалног, социјалног и практичног) и укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар СЈП групе испитаника.

	Концептуални скор ABDS скале	Социјални скор ABDS скале	Практични скор ABDS скале	Укупан адаптивни скор ABDS скале
Концептуални скор ABDS скале				
Социјални скор ABDS скале	0,597***			
Практични скор ABDS скале	0,541***	0,761***		
Укупан адаптивни скор ABDS скале	0,801***	0,937***	0,827***	

Пирсонов коефицијент корелације (r) је коришћен, r вредности су приказане у табели; ** p < 0,010.

Пирсонов коефицијент корелације је показао да постоји јака, позитивна и високо статистички значајна ($p < 0,001$) повезаност између укупног адаптивног скорa ABDS скале са концептуалним ($r = 0,747$; $p < 0,001$), социјалним ($r = 0,723$; $p < 0,001$) и практичним ($r = 0,778$; $p < 0,001$) доменом унутар TP групе испитаника. Такође, уочена је позитивна статистички значајна корелација између концептуалног и практичног домена ($r = 0,309$; $p < 0,050$), као и између практичног и социјалног ($r = 0,549$; $p < 0,001$), док статистички значајна корелација између социјалног и концептуалног домена није уочена (Табела 31).

Табела 31

Корелација између домена (концептуалног, социјалног и практичног) и укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар TP групе испитаника.

	Концептуални скор ABDS скале	Социјални скор ABDS скале	Практични скор ABDS скале	Укупан адаптивни скор ABDS скале
Концептуални скор ABDS скале				
Социјални скор ABDS скале	0,210			
Практични скор ABDS скале	0,309*	0,549***		
Укупан адаптивни скор ABDS скале	0,747***	0,723***	0,778***	

Пирсонов коефицијент корелације (r) је коришћен, r вредности су приказане у табели; ** $p < 0,010$.

Вишеструка стандардна линеарна регресиона анализа је показала да унутар ЛИО групе деце, домени као модел објашњавају 98,5% варијансе променљивости укупног адаптивног скорa ABDS скале ($r^2_{\text{pril}} = 0,985$), при чему социјални домен има више вредности стандардизованог коефицијента β , па се може сматрати да овај домен најбоље предвиђа укупан адаптивни скор ABDS скале унутар групе испитаника са ЛИО ($\beta = 0,445$; $p < 0,001$).

Унутар групе испитаника са ПСА, сва три домена ABDS скале представљају високо статистички значајне ($p < 0,001$) предикторе укупног адаптивног скорa ABDS скале. Ови домени као модел објашњавају 100% ($r^2_{\text{pril}} = 1,000$) варијансе променљивости укупног адаптивног скорa ABDS скале, при чему практични домен најбоље предвиђа укупан адаптивни скор ABDS скале унутар групе испитаника са ПСА ($\beta = 0,606$; $p < 0,001$).

Унутар групе испитаника са СЈП концептуални, социјални и практични домен високо су статистички значајни ($p < 0,001$) предиктори укупног адаптивног скорa ABDS скале. Ови домени заједно као модел објашњавају око 98,3% варијансе променљивости укупног адаптивног скорa ABDS скале ($r^2_{\text{pril}} = 0,983$), а најзначајнији појединачни допринос у моделу даје социјални домен ($\beta = 0,578$; $p < 0,001$), што значи да социјални домен у односу на концептуални и практични најбоље предвиђа укупан адаптивни скор ABDS скале.

У групи ТР деце, домени као модел објашњавају 98,6% варијансе променљивости укупног адаптивног скорa ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,986$), при чему концептуални домен има веће вредности стандардизованог коефицијента β па се може сматрати да овај домен најбоље предвиђа укупан адаптивни скор ABDS скале унутар ТР групе испитаника ($\beta=0,543$; $p<0,001$) (Табела 32).

Табела 32

Концептуални, социјални и практични домен као предиктори укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар група испитаника са ЛИО, ПСА, СЈП и ТР групе.

Групе испитаника	Предиктори	B	SE	β	R^2_{pril}	p
ЛИО	Концептуални домен	1,000	0,023	0,385	0,985	<0,001
	Социјални домен	1,000	0,092	0,445		<0,001
	Практични домен	1,000	0,089	0,362		<0,001
ПСА	Концептуални домен	1,000	0,000	0,548	1,000	<0,001
	Социјални домен	1,000	0,000	0,144		<0,001
	Практични домен	1,000	0,000	0,606		<0,001
СЈП	Концептуални домен	1,093	0,093	0,348	0,983	<0,001
	Социјални домен	1,191	0,079	0,578		<0,001
	Практични домен	0,673	0,125	0,198		<0,001
ТР	Концептуални домен	1,013	0,013	0,543	0,996	<0,001
	Социјални домен	1,033	0,021	0,392		<0,001
	Практични домен	0,976	0,020	0,395		<0,001

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуалнаоменост; ПСА – поремећај из спектра аутизма, СЈП – специфични језички поремећај; ТР – деца типичног развоја; B – нестандардизовани коефицијент регресије; SE – стандардна грешка; β – стандардизовани коефицијент регресије; p – статистичка значајност. Највише вредности β су болдоване

4.4. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на испитиване домене ABDS скале и укупан адаптивни скор унутар различитих група испитаника

Следећим поступцима испитиван је предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен, као и укупан адаптивни скор постигнут на ABDS скали унутар различитих група испитаника.

4.4.1. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на концептуални домен ABDS скале унутар различитих група испитаника

Током анализе предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на концептуални домен ABDS скале унутар СЈП групе испитаника, регресиони модел је показао да ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика не представља статистички значајан предиктор концептуалног домена у овој групи испитаника. Унутар групе испитаника са СЈП социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 17,1% варијансе променљивости концептуалног домена ABDS скале ($r^2_{\text{прил}}=0,171$) (Табела 33).

Табела 33

Социо-демографске карактеристике као предиктори концептуалног домена ABDS скале унутар СЈП групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори концептуалног домена ABDS скале	B	SE	β	$R^2_{\text{прил}}$	p
	Пол	16,315	8,623	0,493		0,072
	Образовни ниво оца	1,716	5,998	0,101		0,778
СЈП	Образовни ниво мајке	1,387	6,808	0,079	0,171	0,840
	Радни статус оца	-8,663	9,596	-0,212		0,376
	Радни статус мајке	6,339	8,696	0,197		0,474
	Приходи породице	1,656	7,281	0,102		0,822
	Брачни статус родитеља	-15,610	12,003	-0,348		0,207
	Број браће и сестара	1,596	5,085	0,065		0,757

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; СЈП – специфични језички поремећај; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R^2 – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Унутар групе испитаника са ПСА социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 10,6% варијансе променљивости концептуалног домена ABDS скале ($r^2_{\text{прил}}=0,106$). Унутар ПСА групе испитаника, само једна од испитиваних социо-демографских карактеристика се показала као статистички значајан предиктор концептуалног домена ABDS скале, а то је радни статус мајке ($\beta=-0,557$; $p=0,019$), док се остале социо-демографске карактеристике нису показале као статистички значајни предиктори концептуалног домена код испитаника са ПСА (Табела 34).

Табела 34

Социо-демографске карактеристике као предиктори концептуалног домена ABDS скале унутар ПСА групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори концептуалног домена ABDS скале	B	SE	β	$R^2_{\text{прил}}$	p
	Пол	-1,192	6,216	-0,042		0,850
	Образовни ниво оца	4,226	4,290	0,266		0,336
ПСА	Образовни ниво мајке	-3,757	4,856	-0,183	0,106	0,448
	Радни статус оца	-4,016	10,447	-0,084		0,705
	Радни статус мајке	-13,360	5,278	-0,557		0,019
	Приходи породице	8,941	5,172	0,514		0,099
	Брачни статус родитеља	-2,075	8,206	-0,052		0,803
	Број браће и сестара	2,215	5,158	0,089		0,672

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ПСА – поремећај из спектра аутизма; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R^2 – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Током анализе предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на концептуални домен ABDS скале унутар ЛИО групе испитаника, регресиони модел је показао да су радни статус мајке, радни статус оца, приходи породице и пол статистички значајни предиктори концептуалног домена у овој групи испитаника, док се остале карактеристике попут образовног нивоа оца и мајке, брачног статуса родитеља и броја браће и сестара, нису показале као статистички значајни предиктори концептуалног домена. Унутар групе испитаника са ЛИО социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 52,3% варијансе променљивости

концептуалног домена ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,523$), при чему радни статус мајке има највише вредности стандардизованог коефицијента β , па се може сматрати да ова социо-демографска карактеристика најбоље предвиђа концептуални домен ABDS скале унутар групе испитаника са ЛИО ($\beta=0,558$; $p=0,015$), а затим следе радни статус оца ($\beta=-0,447$; $p=0,027$), приходи породице ($\beta=-0,217$; $p<0,001$) и пол ($\beta=-0,142$; $p=0,011$) (Табела 35).

Табела 35

Социо-демографске карактеристике као предиктори концептуалног домена ABDS скале унутар ЛИО групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори концептуалног домена ABDS скале	B	SE	β	R^2_{pril}	p
ЛИО	Пол	-4,249	3,933	-0,142	0,523	0,011
	Образовни ниво оца	-0,029	2,964	-0,002		0,291
	Образовни ниво мајке	-6,645	2,815	-0,479		0,992
	Радни статус оца	-17,593	6,741	-0,447		0,027
	Радни статус мајке	16,133	3,991	0,558		0,015
	Приходи породице	-3,441	3,835	-0,217		<0,001
	Брачни статус родитеља	2,445	5,395	0,077		0,379
	Број браће и сестара	7,032	3,126	0,396		0,654

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R^2 – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Током анализе предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на концептуални домен ABDS скале унутар TP групе испитаника, регресиони модел је показао да су се приходи породице и брачни статус родитеља издвојили као статистички значајни предиктори концептуалног домена у овој групи испитаника, док се остале карактеристике попут пола, образовног нивоа оца и мајке, радног статуса оца и мајке и броја браће и сестара, нису показале као статистички значајни предиктори концептуалног домена код испитаника TP. Унутар групе испитаника са TP социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 16,2% варијансе променљивости концептуалног домена ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,162$), при чему су се приходи у породици издвојили као најбољи предиктор који има највише вредности стандардизованог коефицијента β ($\beta=0,383$; $p<0,001$), а затим следи брачни статус родитеља ($\beta=-0,214$; $p=0,034$) (Табела 36).

Табела 36

Социо-демографске карактеристике као предиктори концептуалног домена ABDSкале унутар TP групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори концептуалног домена ABDSкале	B	SE	β	R ² pril.	p
TP	Пол	1,911	2,329	0,084	0,162	0,414
	Образовни ниво оца	2,977	2,346	0,165		0,208
	Образовни ниво мајке	1,131	2,498	0,058		0,652
	Радни статус оца	1,622	4,097	0,040		0,693
	Радни статус мајке	-0,144	2,721	-0,005		0,958
	Приходи породице	5,757	1,580	0,383		<0,001
	Брачни статус родитеља	-21,947	10,186	-0,214		0,034
	Број браће и сестара	3,804	2,245	0,174		0,094

ABDS– дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; TP – деца типичног развоја B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

4.4.2. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на социјални домен ABDS скале унутар различитих група испитаника

Унутар групе испитаника са СЈП социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 2,1% варијансе променљивости социјалног домена ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=-0,021$), Унутар СЈП групе испитаника, ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика није се показала као статистички значајан предиктор социјалног домена ABDS скале. Иако је стандардизовани коефицијент β за радни статус мајке имао највишу вредност ($\beta=0,362$) у односу на остале испитиване карактеристике, радни статус мајке испитаника није се показао као статистички значајан предиктор социјалног домена (Табела 37).

Табела 37

Социо-демографске карактеристике као предиктори социјалног домена ABDS скале унутар СЈП групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори стандардизованог социјалног домена ABDS скале	B	SE	β	R ² pril.	p
СЈП	Пол	-5,549	14,273	-0,110		0,701
	Образовни ниво оца	0,361	9,928	0,014		0,971
	Образовни ниво мајке	-8,353	11,268	-0,312	0,021	0,466
	Радни статус оца	-25,578	15,883	-0,411		0,122
	Радни статус мајке	17,746	14,394	0,362		0,231
	Приходи породице	-6,492	12,052	-0,264		0,596
	Брачни статус родитеља	-14,219	19,868	-0,208		0,482
	Број браће и сестара	-1,025	8,416	-0,027		0,904

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; СЈП – специфични језички поремећај; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Током анализе предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на социјални домен ABDS скале унутар ПСА групе испитаника, регресиони модел је показао да су се пол испитаника и број браће и сестара издвојили као статистички значајни предиктори социјалног домена у овој групи испитаника, док се остале карактеристике попут образовног нивоа оца и мајке, радног статуса оца и мајке, прихода у породицији, брачног статуса родитеља нису показале као статистички значајни предиктори социјалног домена код испитаника ПСА. Унутар групе испитаника са ПСА социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 53,2% варијансе променљивости социјалног домена ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,532$), при чему се пол испитаника издвојио као најбољи предиктор и има највише вредности стандардизованог коефицијента β ($\beta=0,451$; $p=0,010$), а следи га број браће или сестара ($\beta=-0,442$; $p<0,080$) (Табела 38).

Табела 38

Социо-демографске карактеристике као предиктори социјалног домена ABDS скале унутар ПСА групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори социјалног домена ABDS скале	B	SE	β	R ² pril.	p
ПСА	Пол	3,345	1,180	0,451		0,010
	Образовни ниво оца	1,136	0,815	0,272		0,178
	Образовни ниво мајке	-0,236	0,922	-0,044	0,532	0,800
	Радни статус оца	3,545	1,984	0,282		0,088
	Радни статус мајке	0,960	1,002	0,153		0,349
	Приходи породице	1,168	0,982	0,256		0,248
	Брачни статус родитеља	-2,636	1,558	-0,252		0,106
	Број браће и сестара	-2,880	0,980	-0,442		0,008

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ПСА – поремећај из спектра аутизма; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Унутар групе испитаника са ЛИО, социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 1% варијансе променљивости социјалног домена ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=-0,010$). Ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика није се показала као статистички значајан предиктор социјалног домена ABDS скале. Иако је стандардизовани коефицијент β за образовни ниво мајке имао највишу вредност ($\beta=-0,318$) у односу на остале испитиване карактеристике, није се показао као статистички значајан предиктор социјалног домена унутар ЛИО групе испитаника (Табела 39).

Табела 39

Социо-демографске карактеристике као предиктори социјалног домена ABDS скале унутар ЛИО групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори социјалног домена ABDS скале	B	SE	β	R ² прил.	p
ЛИО	Пол	-0,464	6,622	-0,013		0,945
	Образовни ниво оца	3,354	4,989	0,188		0,508
	Образовни ниво мајке	-5,106	4,739	-0,318	-0,010	0,292
	Радни статус оца	-3,572	11,348	-0,078		0,756
	Радни статус мајке	8,898	6,719	0,266		0,198
	Приходи породице	0,053	6,457	0,003		0,993
	Брачни статус родитеља	4,603	9,083	0,125		0,617
	Број браће и сестара	5,838	5,262	0,273		0,278

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Унутар групе испитаника са TP социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 2,8% варијансе променљивости социјалног домена ABDS скале ($r^2_{\text{прил}}=-0,028$). Унутар TP групе испитаника, ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика није се показала као статистички значајан предиктор социјалног домена ABDS скале. Иако стандардизовани коефицијент β за образовни ниво оца има највишу вредност ($\beta=0,156$) у односу на остале испитиване карактеристике, ипак се није показао као статистички значајан предиктор социјалног домена (Табела 40).

Табела 40

Социо-демографске карактеристике као предиктори стандардизованог социјалног домена ABDS скале унутар TP групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори стандардизованог социјалног домена ABDS скале	B	SE	β	R ² прил.	p
TP	Пол	1,308	1,824	0,081		0,475
	Образовни ниво оца	1,983	1,837	0,156		0,284
	Образовни ниво мајке	-0,924	1,957	-0,067	-0,028	0,638
	Радни статус оца	-0,441	3,209	-0,016		0,891
	Радни статус мајке	-0,041	2,131	-0,002		0,985
	Приходи породице	-1,101	1,237	-0,104		0,376
	Брачни статус родитеља	-9,624	7,978	-0,133		0,231
	Број браће и сестара	-0,873	1,759	-0,056		0,621

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; TP – деца типичног развоја B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

4.4.3. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на практични домен ABDS скале унутар различитих група испитаника

Унутар групе испитаника са СЈП социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 9,5% варијансе променљивости практичног домена ABDS скале ($r^2_{\text{прил}}=-0,095$), Унутар СЈП групе испитаника, ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика није се показала као статистички значајан предиктор практичног домена ABDS скале. Иако је стандардизовани коефицијент β за приходе породице имао највишу вредност ($\beta=-0,356$) у односу на остале испитиване карактеристике, приходи породице испитаника се нису показали као статистички значајан предиктор практичног домена (Табела 41).

Табела 41

Социо-демографске карактеристике као предиктори практичног домена ABDS скале унутар СЈП групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори практичног домена ABDS скале	B	SE	β	R ² pril.	p
	Пол	-0,775	9,169	-0,025		0,933
	Образовни ниво оца	2,669	6,377	0,170		0,680
СЈП	Образовни ниво мајке	-1,263	7,238	-0,078	-0,095	0,863
	Радни статус оца	-7,389	10,203	-0,195		0,477
	Радни статус мајке	6,124	9,246	0,206		0,515
	Приходи породице	-5,316	7,742	-0,356		0,499
	Брачни статус родитеља	-5,910	12,762	-0,142		0,648
	Број браће и сестара	1,782	5,406	0,078		0,745

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; СЈП – специфични језички поремећај; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Унутар групе испитаника са ПСА социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 10,5% варијансе променљивости практичног домена ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,105$). Образовни ниво мајке испитаника издвојио се као једини статистички значајан предиктор који има највише вредности стандардизованог коефицијента ($\beta=-0,572$; $p=0,025$), за разлику од осталих социо-демографских карактеристика које се нису показале као статистички значајни предиктори практичног домена ABDS скале у групи испитаника са ПСА (Табела 42).

Табела 42

Социо-демографске карактеристике као предиктори практичног домена ABDS скале унутар ПСА групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори практичног домена ABDS скале	B	SE	β	R ² pril.	p
	Пол	10,721	6,885	0,342		0,134
	Образовни ниво оца	6,813	4,751	0,387		0,166
ПСА	Образовни ниво мајке	-13,020	5,378	-0,572	0,105	0,025
	Радни статус оца	-2,341	11,570	-0,044		0,842
	Радни статус мајке	-7,203	5,845	-0,271		0,231
	Приходи породице	-2,121	5,728	-0,110		0,715
	Брачни статус родитеља	12,671	9,088	0,287		0,178
	Број браће и сестара	6,503	5,713	0,237		0,268

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ПСА – поремећај из спектра аутизма; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² - прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Унутар групе испитаника са ЛИО социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 4,1% варијансе променљивости практичног домена ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,041$), Унутар ЛИО групе испитаника, ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика није се показала као статистички значајан предиктор практичног домена ABDS скале. Иако је стандардизовани коефицијент β за број браће и сестара имао највишу вредност ($\beta=0,353$) у односу на остале испитиване социо-демографске карактеристике, није се показао као статистички значајан предиктор практичног домена (Табела 43).

Табела 43

Социо-демографске карактеристике као предиктори практичног домена ABDS скале унутар ЛИО групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори стандардизованог практичног домена ABDS скале	B	SE	β	R^2 прил.	p
	Пол	-7,514	5,472	-0,266		0,182
	Образовни ниво оца	0,824	4,123	0,057		0,843
ЛИО	Образовни ниво мајке	0,218	3,916	0,017	-0,041	0,956
	Радни статус оца	0,805	9,377	0,022		0,932
	Радни статус мајке	3,091	5,552	0,114		0,583
	Приходи породице	0,214	5,335	0,014		0,968
	Брачни статус родитеља	-0,712	7,505	-0,024		0,925
	Број браће и сестара	6,130	4,348	0,353		0,171

ABDS– дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R^2 – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Унутар TP групе испитаника социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 0,01% варијансе променљивости практичног домена ABDS скале (r^2 прил=0,001), при чему су се приходи у породици издвојили као једини статистички значајан предиктор практичног домена ABDS скале (β =-0,262; p =0,025), за разлику од осталих социо-демографских карактеристика које нису статистички значајни показатељи практичног домена ABDS скале у овој групи испитаника (Табела 44).

Табела 44

Социо-демографске карактеристике као предиктори практичног домена ABDS скале унутар TP групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори практичног домена ABDS скале	B	SE	β	R ² pril.	p
TP	Пол	1,007	1,919	0,058		0,601
	Образовни ниво оца	-0,762	1,933	-0,056		0,695
	Образовни ниво мајке	-1,775	2,059	-0,121	0,001	0,391
	Радни статус оца	2,387	3,377	0,079		0,482
	Радни статус мајке	-0,085	2,243	-0,004		0,970
	Приходи породице	-2,972	1,302	-0,262		0,025
	Брачни статус родитеља	3,407	8,395	0,044		0,686
	Број браће и сестара	0,712	1,851	0,043		0,701

ABDS - дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; TP - деца типичног развоја B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R²- прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

4.4.4. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на укупан адаптивни скор ABDS скале унутар различитих група испитаника

Унутар групе испитаника са СЈП социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 3,8% варијансе променљивости укупног стандардизованог скорa ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=-0,038$). Ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика није се показала као статистички значајан предиктор укупног адаптивног скорa ABDS скале. Иако је стандардизовани коефицијент β за радни статус оца имао највишу вредност ($\beta=-0,357$) у односу на остале испитиване карактеристике, радни статус оца се није показао као статистички значајан предиктор укупног адаптивног скорa ABDS скале (Табела 45).

Табела 45

Социо-демографске карактеристике као предиктори укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар СЈП групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори укупног адаптивног скорa ABDS скале	B	SE	β	R ² прил.	p
	Пол	13,992	29,157	0,135		0,636
	Образовни ниво оца	9,432	20,281	0,177		0,646
СЈП	Образовни ниво мајке	-16,887	23,018	-0,306	0,038	0,471
	Радни статус оца	-45,836	32,446	-0,357		0,172
	Радни статус мајке	28,866	29,405	0,286		0,337
	Приходи породице	-10,654	24,620	-0,210		0,669
	Брачни статус родитеља	-45,589	40,586	-0,324		0,273
	Број браће и сестара	2,639	17,192	0,034		0,879

ABDS - дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; СЈП – специфични језички поремећај; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² - прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Унутар групе испитаника са ПСА социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 8,5% варијансе променљивости укупног стандардизованог скорa ABDS скале ($r^2_{\text{прил}}=-0,085$). Ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика није се показала као статистички значајан предиктор укупног адаптивног скорa ABDS скале. Иако је стандардизовани коефицијент β за образовни ниво мајке имао највишу вредност ($\beta=-0,453$) у односу на остале испитиване карактеристике, није се показао као статистички значајан предиктор укупног адаптивног скорa ABDS скале (Табела 46).

Табела 46

Социо-демографске карактеристике као предиктори укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар ПСА групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори укупног адаптивног скорa АБДС скале	B	SE	β	R ² pril.	p
ПСА	Пол	12,874	11,481	0,249	0,085	0,275
	Образовни ниво оца	12,175	7,923	0,419		0,139
	Образовни ниво мајке	-17,013	8,969	-0,453		0,072
	Радни статус оца	-2,812	19,295	-0,032		0,886
	Радни статус мајке	-19,603	9,747	-0,448		0,057
	Приходи породице	7,988	9,552	0,251		0,412
	Брачни статус родитеља	7,961	15,155	0,109		0,605
	Број браће и сестара	5,838	9,527	0,129		0,547

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ПСА – поремећај из спектра аутизма; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Унутар групе испитаника са ЛИО социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 40,8% варијансе променљивости укупног адаптивног скорa ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,408$). Радни статус мајке издвојио се као једини статистички значајан предиктор укупног адаптивног скорa ABDS скале ($\beta=0,374$; $p=0,046$), за разлику од осталих социо-демографских карактеристика које се нису показале као статистички значајни показатељи (Табела 47).

Табела 47

Социо-демографске карактеристике као предиктори укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар ЛИО групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори укупног адаптивног скорa ABDS скале	B	SE	β	R ² прил.	p
ЛИО	Пол	-12,227	13,147	-0,157	0,408	0,362
	Образовни ниво оца	4,149	9,905	0,103		0,679
	Образовни ниво мајке	-11,533	9,409	-0,320		0,232
	Радни статус оца	-20,360	22,531	-0,199		0,375
	Радни статус мајке	28,121	13,340	0,374		0,046
	Приходи породице	-3,174	12,820	-0,077		0,807
	Брачни статус родитеља	6,337	18,033	0,077		0,728
	Број браће и сестара	19,270	10,447	0,402		0,077

ABDS – дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; ЛИО – лака интелектуална ометеност; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

Унутар TP групе испитаника социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 3,7% варијансе променљивости укупног адаптивног скорa ABDS скале ($r^2_{\text{прил}} = -0,037$), при чему се ниједна социодемографска карактеристика није издвојила као статистички значајан предиктор укупног адаптивног скорa ABDS скале. Иако је стандардизовани коефицијент β за брачни статус родитеља имао највишу вредност ($\beta = -0,146$) у односу на остале испитиване карактеристике, брачни статус родитеља испитаника се није показао као статистички значајан предиктор укупног адаптивног скорa ABDS скале (Табела 48).

Табела 48

Социо-демографске карактеристике као предиктори укупног адаптивног скорa ABDS скале унутар TP групе испитаника

Групе испитаника	Предиктори укупног стандардизованог скорa ABDS скале	B	SE	β	R ² прил.	p
TP	Пол	4,472	4,831	0,105		0,357
	Образовни ниво оца	3,833	4,865	0,114		0,433
	Образовни ниво мајке	-1,696	5,182	-0,047	-0,037	0,744
	Радни статус оца	3,477	8,498	0,047		0,684
	Радни статус мајке	-0,247	5,644	-0,005		0,965
	Приходи породице	1,768	3,276	0,063		0,591
	Брачни статус родитеља	-27,948	21,127	-0,146		0,190
	Број браће и сестара	3,732	4,657	0,091		0,425

ABDS - дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; TP - деца типичног развоја B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² - прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

4.5. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на испитиване домене ABDS скале и укупан адаптивни скор на целом узорку испитаника

Следећим поступцима испитиван је предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен, као и укупан адаптивни скор постигнут на ABDS скали на целом узорку испитаника.

4.5.1. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на концептуални домен ABDS скале на целом узорку испитаника

Вишеструка стандардна линеарна регресиона анализа на укупном узорку је показала да од свих социо-демографских карактеристика, дијагноза/тип поремећаја, приходи породице, и број браће и сестара представљају статистички значајне предикторе концептуалног домена ABDS

ске, док све остале карактеристике попут пола, образовног нивоа оца и мајке, радног статуса оца и мајке, и брачног статуса родитеља, не представљају статистички значајне предикторе концептуалног домена. На укупном узорку испитаника социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 69,2% варијансе променљивости концептуалног домена ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,692$), при чему дијагноза има највише вредности стандардизованог коефицијента β ($\beta=0,880$; $p<0,001$), следе је приходи у породици ($\beta=0,145$; $p=0,015$), а затим број браће и сестара ($\beta=0,137$; $p=0,002$) (Табела 49).

Табела 49

Социо-демографске карактеристике као предиктори концептуалног домена ABDS скале на целом узорку испитаника

Предиктори концептуалног домена ABDS скале	B	SE	β	R^2_{pril}	p
Дијагноза	19,322	1,062	0,880	0,692	<0,001
Пол	2,977	2,333	0,054		0,204
Образовни ниво оца	0,546	1,977	0,017		0,783
Образовни ниво мајке	0,550	2,015	0,017		0,785
Радни статус оца	-5,144	3,831	-0,061		0,181
Радни статус мајке	-1,006	2,547	-0,019		0,693
Приходи породице	4,325	1,756	0,145		0,015
Брачни статус родитеља	-6,503	4,131	-0,073	0,117	
Број браће и сестара	6,074	1,951	0,137	0,002	

ABDS– дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R^2 – прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

4.5.2. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на социјални домен ABDS скале на целом узорку испитаника

Регресиона анализа на укупном узорку је показала да од свих социо-демографских карактеристика дијагноза/тип поремећаја представља статистички значајан предиктор социјалног домена ABDS скале, док све остале карактеристике попут пола, образовног нивоа оца и мајке, радног статуса оца и мајке, прихода у породици, брачног статуса родитеља и броја браће и сестара, не представљају статистички значајне предикторе социјалног домена. На укупном узорку испитаника социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 58,9% варијансе

променљивости социјалног домена ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,589$), при чему дијагноза најбоље предвиђа социјални домен ABDS скале ($\beta=0,840$; $p<0,001$) (Табела 50).

Табела 50

Социо-демографске карактеристике као предиктори социјалног домена ABDS скале на целом узорку испитаника

Предиктори социјалног домена ABDS скале	B	SE	β	R^2_{pril}	p
Дијагноза	19,185	1,276	0,840		<0,001
Пол	1,246	2,803	0,022		0,657
Образовни ниво оца	1,679	2,376	0,052		0,481
Образовни ниво мајке	-3,816	2,422	-0,114	0,589	0,117
Радни статус оца	-3,401	4,604	-0,039		0,461
Радни статус мајке	2,158	3,060	0,038		0,482
Приходи породице	1,443	2,111	0,047		0,495
Брачни статус родитеља	-6,999	4,965	-0,076		0,160
Број браће и сестара	4,079	2,345	0,089		0,084

ABDS - дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R^2 - прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

4.5.3. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на практични домен ABDS скале на целом узорку испитаника

Регресиона анализа на укупном узорку је показала да од свих социо-демографских карактеристика дијагноза и број браће и сестара представљају статистички значајане предикторе практичног домена ABDS скале, док све остале карактеристике попут пола, образовног нивоа оца и мајке, радног статуса оца и мајке, прихода у породици и брачног статуса родитеља не представљају статистички значајне предикторе практичног домена. На укупном узорку испитаника социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 56,7% варијансе променљивости практичног домена ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,567$), при чему дијагноза има највише вредности стандардизованог коефицијента β ($\beta=0,756$; $p<0,001$), а затим следе број браће и сестара ($\beta=0,130$; $p=0,014$) (Табела 51).

Табела 51

Социо-демографске карактеристике као предиктори практичног домена ABDS скале на целом узорку испитаника

Предиктори практичног домена ABDS скале	B	SE	β	R ² pril.	p
Дијагноза	13,297	1,009	0,756		<0,001
Пол	1,563	2,217	0,035		0,482
Образовни ниво оца	1,729	1,879	0,069		0,359
Образовни ниво мајке	-2,638	1,916	-0,102	0,567	0,170
Радни статус оца	0,930	3,642	0,014		0,799
Радни статус мајке	-0,262	2,420	-0,006		0,914
Приходи породице	-1,181	1,669	-0,050		0,480
Брачни статус родитеља	-0,332	3,927	-0,005		0,933
Број браће и сестара	4,617	1,855	0,130		0,014

ABDS - дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² - прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност.

4.5.4. Предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на укупан адаптивни скор ABDS скале на целом узорку испитаника

Регресиона анализа на укупном узорку испитаника је показала да од свих социо-демографских карактеристика дијагноза и број браће и сестара представљају статистички значајне предикторе укупног адаптивног скорa ABDS скале, док све остале карактеристике попут пола, образовног нивоa оца и мајке, радног статуса оца и мајке, прихода у породици и брачног статуса родитеља не представљају статистички значајне предикторе укупног адаптивног скорa ABDS скале. На укупном узорку испитаника социо-демографске карактеристике као модел објашњавају 68,3% варијансе променљивости укупног адаптивног скорa ABDS скале ($r^2_{\text{pril}}=0,683$), при чему дијагноза има највише вредности стандардизованог коефицијента β ($\beta=0,878$; $p<0,001$), а затим следе број браће и сестара ($\beta=0,125$; $p=0,006$) (Табела 52).

Табела 52

Социо-демографске карактеристике као предиктори укупног стандардизованог скорa ABDS скале на целом узорку испитаника

Предиктори укупног стандардизованог скорa ABDS скале	B	SE	β	R ² прил.	p
Дијагноза	52,119	2,909	0,878		<0,001
Пол	5,731	6,392	0,038		0,371
Образовни ниво оца	4,602	5,418	0,055		0,397
Образовни ниво мајке	-6,913	5,523	-0,079	0,683	0,212
Радни статус оца	-8,567	10,499	-0,038		0,416
Радни статус мајке	1,238	6,978	0,008		0,859
Приходи породице	5,026	4,813	0,062		0,298
Брачни статус родитеља	-15,513	11,321	-0,065		0,172
Број браће и сестара	14,879	5,347	0,125		0,006

ABDS - дијагностичка скала за процену адаптивног понашања; B - нестандардизовани коефицијент регресије; SE - стандардна грешка; β - стандардизовани коефицијент регресије; R² - прилагођени коефицијент детерминације; p - статистичка значајност

V ДИСКУСИЈА

5. Анализа разлика у нивоу овладаности адаптивним вештинама код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце

Резултати нашег истраживања утврдили су значајне разлике у нивоу овладаности адаптивним вештинама између испитиваних група. Наиме, деца са СЈП, ПСА и ЛИО имала су значајно лошија постигнућа у поређењу са ТР децом, како на нивоу укупног адаптивног скорa, тако и на нивоу појединачних адаптивних домена, концептуалном, социјалном и практичном.

Када су у питању деца са СЈП, наши резултати потврђују неке од резултата истраживања адаптивних вештина код деце са СЈП у Сједињеним америчким државама (Harrison & Oakland, 2003). Наиме, у овом истраживању постигнуће деце са СЈП у свим доменима било је знатно ниже у односу на ТР децу, а укупан адаптивни скор за једну стандардну девијацију испод просека. Са друге стране, резултати студије из Литваније показали су да деца са СЈП имају просечна постигнућа на нивоу укупног скорa адаптивних вештина, у поређењу са нормама (Damberga et al., 2014). Наведени различити резултати могу се објаснити културолошким разликама и разликама у узрасту испитаника. У студији Дамберге и сарадника (Damberga et al., 2014) целокупан узорак чинила су деца са СЈП школског узраста (осам до 13 година), у студији Харисонове и Оукланда (Harrison & Oakland, 2003) деца са СЈП узраста од две и по до шест година, док су у нашем истраживању обухваћена деца са СЈП узраста од шест до 12 година. Наиме, подаци из упоредних студија адаптивних вештина у различитим културолошким контекстима сугеришу да културолошке разлике имају већи утицај на адаптивне вештине код деце на раном узрасту, док се оне смањују како деца sazревају и губе на школском узрасту (Oakland et al., 2013). С обзиром на то да су у нашем узорку заступљена деца са СЈП и предшколског и школског узраста, могућ је делимичан утицај и културолошких разлика на постигнућа у оквиру адаптивних вештина. Поред наведеног, Дамберга и сарадници (Damberga et al., 2014) поредили су постигнућа деце са СЈП у односу на нормe деце из Сједињених америчких држава, док смо ми поредили постигнућа деце са СЈП и ТР деце са истог подручја. Као што је претходно наведено, због могућег утицаја културолошких фактора на нормe, сматрали смо да ће поређење постигнућа у оквиру клиничких популација са постигнућима деце типичног развоја дати реалнију слику о адаптивним вештинама деце са нашег подручја.

У литератури наилазимо на сличне резултате и када говоримо о разликама у адаптивном функционисању између деце са ПСА и ТР деце. Наиме, адаптивне вештине деце са ПСА без ИО значајно су ниже у односу на њихове типично развијене вршњаке истог нивоа интелектуалног функционисања (Carpentieri & Morgan, 1996; Gabriels et al., 2007; Jeremić i sar., 2018; Kenworthy et al., 2010; Mougа et al., 2015; Perry et al., 2009; Pugliese et al., 2016; Tomanik et al., 2007). Код ТР деце, вештине адаптивног понашања пропорционалне су њиховим интелектуалним способностима, али код деце са ПСА, чак и када се овај поремећај не јавља у коморбидитету са ИО, постигнућа у доменима адаптивног понашања налазе се две стандардне девијације испод просека (Lee & Park 2007; Liss et al. 2001; Pugliese et al., 2016). Наведено посебно долази до изражаја у социјалном домену, јер се постојеће разлике у социјалним адаптивним вештинама између деце са ПСА и ТР деце са годинама повећавају (Golya & McInture, 2018; Kanne et al. 2011; Klin et al., 2007). Клини и сарадници (Klin et al., 2007) истичу да код деце са ПСА током времена не долази до губитка социјалних вештина, већ да она никада не досегну ниво њихове развијености који је пропорционалан ономе који достижу деца истог узраста. Прецизније говорећи, деца и адолесценти са ПСА, без обзира на когнитивни ниво функционисања, имају значајно ниже адаптивне вештине у односу на вршњаке типичног развоја и сличног ИQ-а, а ове разлике се додатно повећавају са годинама. У резултатима наше студије добијена су лошија постигнућа деце

са ПСА у односу на ТР децу, на свим испитиваним доменима и укупном адаптивном скору, чиме смо потврдили резултате ранијих истраживања рађених на ову тему.

Боља постигнућа ТР деце у поређењу са децом са ЛИО такође су очекивана и потврђују резултате претходних истраживања. Наиме, ранија истраживања показала су да деца са ЛИО имају значајно лошија постигнућа на плану адаптивних вештина у поређењу са ТР децом истог узраста (Sadrossadat et al., 2010; Santos, 2014; Sartawi et al., 2011). Сама дијагноза ИО се, између осталог, ослања на критеријум значајно ниже овладаности адаптивним вештинама (Oakland & Harrison 2008), у односу на постављене норме типичне популације.

Додатно, резултати наше студије показали су да деца са СЈП имају боља постигнућа од деце са ПСА и ЛИО, како на нивоу укупног скорa адаптивних вештина тако и на нивоу појединачних домена. У литератури су веома ретка истраживања која су се бавила разликама у адаптивном функционисању између деце са СЈП и ПСА. Једно такво истраживање Лукаса и сарадника (Loucas et al., 2008) имало је за циљ, између осталог, да испита разлике у адаптивном понашању код 97 испитаника са СЈП и ПСА, узраста од девет до 14 година. Узорак је подељен на три групе, децу са СЈП и две групе деце са ПСА, са и без језичких дефицита. Резултати ове студије показали су да деца са СЈП имају боља постигнућа на свим појединачним доменима и укупном адаптивном скору у односу на обе групе деце са ПСА, што је потврђено и у резултатима нашег истраживања. Даље, наше резултате можемо делимично упоредити и са резултатима студије Лисове и сарадника (Liss et al., 2001). Целокупан узорак деце узраста од девет година у наведеном истраживању подељен је на четири групе: децу са високофункционалним и нискофункционалним аутизмом, децу са развојним језичким поремећајима и децу са сниженим нивоом интелектуалног функционисања. Резултати ове студије показали су да деца са ПСА без ИО имају значајно већа оштећења у домену социјализације и вештина свакодневног живота, али не и у домену комуникације, у односу на децу са развојним језичким поремећајима (домени комуникације, социјализације и вештина свакодневног живота на VABS скали одговарају концептуалном, социјалном и практичном домену на ABDS скали).

Када су у питању разлике у адаптивном функционисању између деце са ЛИО и СЈП, наши резултати делимично потврђују резултате једине доступне претходне студије која је поредила адаптивне вештине између ове две групе деце. Наиме, и у студији Дамберге и сарадника (Damberga et al., 2014) деца са СЈП имала су значајно боља постигнућа у свим доменима адаптивних вештина. Може се рећи да су добијени резултати очекивани. Иако деца са СЈП могу имати извесне тешкоће на плану усвајања академских вештина, оне су сегмент клиничке дијагнозе ЛИО. Поред тога, очуване интелектуалне способности деце са СЈП омогућују већи развојни капацитет и помажу овој деци да временом, барем у некој мери, превладају тешкоће повезане са језичким дефицитом, попут тешкоћа у социјалном домену (Ћаласан и Дрљан, 2022).

У нашој студији, деца са ПСА имала су значајно лошија постигнућа у социјалном и практичном домену, као и укупном адаптивном скору у односу на децу са ЛИО, док у оквиру концептуалног домена није утврђена значајна разлика у постигнућима између ове две групе деце. Резултате нашег истраживања можемо делимично упоредити са резултатима истраживања Матсона и сарадника (Matson et al., 2009). У поменутој студији поређене су адаптивне вештине 337 одраслих испитаника (18-88), који су подељени у четири групе: ИО, ПСА, ИО удружена са ПСА и ИО која се јавља у коморбидитету са психичким поремећајима. Иако су дефицити у адаптивном функционисању, који се посебно огледају у концептуалном и социјалном домену, типични и за ИО и за ПСА, резултати овог истраживања показали су да најбоље функционисање у свим испитиваним адаптивним доменима остварују испитаници са ИО. Аутори су закључили да удруженост са ПСА и пратећа психопатолошка стања додатно отежавају адаптивно функционисање особа са ИО. Иако су овим истраживањем биле обухваћене одрасле особе са ПСА и ИО, можемо претпоставити да се уочене разлике у адаптивним постигнућима у корист

испитаника са ИО у односу на испитанике са ПСА протежу од раног узраста. Резултати студије која је испитивала однос између адаптивног профила деце и адолесцената са ПСА и деце и адолесцената са ИО, показали су да је однос између профила адаптивног понашања две групе стабилан од предшколског узраста до адолесценције (Schatz & Hamdan-Allen, 1995). Деца са ПСА су имала лошије адаптивне вештине у односу на децу са ЛИО у домену социјализације и свакодневних активности, како на предшколском тако и на школском узрасту. Деца са ПСА показују веће тешкоће у свим доменима адаптивног понашања када се упореде са другом децом, са и без сметњи у развоју (Gulati & Dubei, 2015). С друге стране, сличан степен тешкоћа у концептуалном домену може се објаснити чињеницом да овај домен, којег чине комуникационе и функционалне академске вештине, представља посебан изазов за обе испитиване групе деце. Наиме, концептуални домен се доминантно ослања на говорно-језичке способности, а кашњење у усвајању језика и оштећена способност његове адекватне употребе у социјалном контексту неке су од основних дијагностичких карактеристика ПСА (Tager-Flusberg, 2000). Такође, дефицити у одређеним функционалним академским и комуникационим вештинама, заједно са дефицитима у социјалном домену, чине и срж потешкоћа деце и одраслих са ЛИО (Leffert & Siperstein, 2002). У раније поменутом истраживању Лисове и сарадника (Liss et al., 2001), у којем су поређене и адаптивне вештине деветогодишње деце са нискофункционалним аутизмом и деце са сниженим нивоом интелектуалног функционисања истог узраста, утврђене су боље адаптивне вештине у социјалном и домену свакодневних активности код деце са интелектуалном ометеношћу. С друге стране, нису пронађене разлике између ове две групе испитаника у домену комуникације на VABS скали (који одговара концептуалном домену на ABDS скали), што је потврђено и у резултатима нашег истраживања.

5.1. Анализа профила адаптивног понашања код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце

Резултати нашег истраживања указују на различит образац усвојености адаптивних вештина у четири посматране групе испитаника. Деца са СЈП и ЛИО имају сличан профил адаптивног функционисања, то јест, имају највише вредности скорова у оквиру практичног домена, затим у оквиру социјалног домена, док су најнижи скорови уочени у домену концептуалних вештина (концептуални < социјални < практични домен). Са друге стране, деца са ПСА и ТР деца су најбоља у практичном домену, затим у концептуалном, док у домену социјалних вештина имају најнижа постигнућа (социјални < концептуални < практични домен).

У даљем тексту, прво ћемо приказати адаптивни профил деце са СЈП и ЛИО, а затим деце са ПСА и ТР деце, с обзиром на уочене сличности у адаптивним профилима између ових група деце.

5.1.1. Анализа профила адаптивног понашања код деце са СЈП и ЛИО

Наши резултати показују да деца са СЈП остварују најлошија постигнућа у концептуалном домену, што је крајње очекиван резултат, с обзиром да се ради о домену који се доминантно ослања на говорно-језичке способности (комуникација и функционалне академске вештине). Тешкоће у развоју језичких способности кључни су дијагностички критеријум дијагнозе СЈП. Поред тога, ова деца имају значајних тешкоћа у овладавању вештином читања (Catts-Bridges et

al., 2008; de Bree et al., 2010) и писања (Freed et al., 2015), док знање, као сегмент концептуалног домена, зависи од лексичко-семантичких способности, које су једна од доминантних тешкоћа на школском узрасту деце са СЈП (Дрљан, 2017; Mainela-Arnold et al., 2010). Резултатима који говоре о најлошијим постигнућима деце са СЈП на концептуалном домену потврдили смо резултате ретких иностраних истраживања о адаптивном понашању деце са СЈП (Damberg et al., 2014; Harrison & Oakland, 2003; Shevell et al., 2005a). У погледу адаптивних вештина код СЈП деце са ових простора, резултати нашег истраживања донекле потврђују и резултате једине студије која се бавила проучавањем адаптивних вештина деце са СЈП у Србији. У студији Бухе и Глигоровић (2019) резултати су показали да деца са СЈП имају гранично ниска постигнућа у односу на норму типичне популације, као и да имају најлошија постигнућа у оквиру концептуалног домена, што су показали и резултати нашег истраживања. Међутим, у овој студији уочен је нешто другачији образац усвојености адаптивних вештина, јер су деца са СЈП имала боља постигнућа у домену социјалних вештина у поређењу са практичним. Уочене разлике на плану постигнућа у појединачним доменима (социјалном и практичном) између нашег и истраживања Бухе и Глигоровић (2019) могу се објаснити методолошким разликама. У наведеној студији узорак је обухватио 16 деце са СЈП, узраста од три до седам година, док је наш узорак обухватио 31 дете са СЈП узраста од шест до дванаест година, са више деце на школском узрасту. Наиме, деца са СЈП могу испољавати значајне тешкоће у домену социјалних вештина на предшколском узрасту (Stanton-Charman et al., 2007). Са друге стране, постоје подаци у литератури који показују да деца са СЈП могу испољавати значајне тешкоће на плану социјалних вештина и на школском узрасту (Fujiki et al., 1996; 1999; Marton et al., 2005;), чак и кад више немају значајних тешкоћа на плану језичких способности (Durkin&ContiRamsden, 2007). Деца са СЈП у школском окружењу остварују значајно мање социјалних веза са вршњацима (Fujiki et al., 1996), ређе су бирана у дечијим играма у поређењу са децом типичног развоја и често су предмет одбацивања од стране вршњака (Fujiki et al., 1999).). И други аутори наводе да деца са СЈП имају потешкоће у формирању интерперсоналних односа са вршњацима и тешкоће у развоју социјалних вештина (McCabe & Meller, 2004; Ripley & Yuill, 2005). Резултати две лонгитудиналне студије које су пратиле развој социјалног функционисања деце са СЈП указују да на старијем узрасту деца са историјом рецептивног облика СЈП и даље отежано остварују социјалне интеракције са својим вршњацима, упркос побољшању језичких способности (Cantwell et al., 1989; Howlin et al., 2000). Потешкоће у остваривању успешних социјалних интеракција на раном узрасту, воде до дефицита у социјалној компетенцији на старијем узрасту (Beitchman et al., 1996; McCabe, 2005). Како деца са СЈП одрастају, постоји мали број доказа о спонтаном превазилажењу њихових раних социјалних неуспеха (McCabe & Marshall, 2006). Када сумирамо налазе наведених истраживања, уочавамо да социјални домен адаптивног функционисања може бити велики изазов за децу са СЈП, што су показали и резултати нашег истраживања.

Даље, налази наше студије показали су да деца са ЛИО имају сличан профил адаптивног функционисања као и деца са СЈП (концептуални < социјални < практични домен). Концептуални домен, на ком су деца са ЛИО имала најлошија постигнућа, чине функционалне академске вештине (читање, писање и математичке вештине) и комуникационе вештине. У прегледном раду о концептуалним вештинама деце са ИО, као и могућностима процене и третмана неких од компоненти ових вештина, аутори су указали на одређене специфичности уочене код ове деце (Banković i sar., 2011). Наиме, подаци из литературе коју су аутори навели указују на значајно развојно кашњење у овладавању вештинама важним за школовање и самостално функционисање деце са ИО у заједници. Дефицити у одређеним функционалним академским и комуникационим вештинама, заједно са дефицитима у социјалном домену, чине срж потешкоћа деце и одраслих са ЛИО (Leffert & Siperstein, 2002). Социјалне вештине се уче, а њихове перформансе повезане су и са развојем појединца али и са факторима окружења (Gusmão et al., 2019). У раним годинама,

школа је важна средина за развој социјалних вештина, јер у том периоду детињства деца треба да стекну вештине које су битне за интеракцију са вршњацима. Деца са ИО обично имају потешкоћа у стицању ових вештина јер имају потешкоће у тумачењу социјалних ситуација и развијању стратегија за реаговање на такве ситуације (Green & Baker, 2011). Посматрано са аспекта ученичке популације, социјални проблеми, уз проблеме пажње и агресивног понашања, су међу најизраженијим понашањима која одвајају ученике са ИО од вршњака типичног развоја (Dekker et al., 2002). Агресивно, депресивно, делинквентно и анксиозно понашање чешће је у популацији ЛИО у односу на типичну популацију (Soenen et al., 2009). Оно што остаје нејасно, јесте одговор на питање да ли дефицити у социјалним вештинама проистичу из проблема у понашању, или је маладаптивно понашање резултат оштећења социјалног адаптивног функционисања код особа са ИО (Di Nuovo & Vuono, 2011).

Практични домен, према резултатима нашег истраживања, представља стабилно подручје функционисања за децу са СЈП и ЛИО, с обзиром да су обе групе деце постизале најбоље резултате у оквиру овог домена. Најбоља постигнућа у оквиру практичног домена имала су и деца са ПСА и ТР деца. Овакви резултати су крајње очекивани, с обзиром да су вештине које репрезентују практични домен (вештине свакодневног живота) далеко лакше за усвајање и овладавање, у поређењу са вештинама које улазе у концептуални (комуникација и функционалне академске вештине) и социјални домен (персоналне и интерперсоналне вештине) адаптивног функционисања.

5.1.2. Анализа профила адаптивног понашања код деце са ПСА и ТР деце

Резултати нашег истраживања показали су да деца са ПСА и ТР деца имају сличан профил адаптивног функционисања, односно да остварују најбоља постигнућа у практичном домену, затим у концептуалном, док у домену социјалних вештина деца обе групе имају најниже скорове (социјални < концептуални < практични домен). Наши резултати потврђују резултате других студија у којима је истраживан профил адаптивног понашања код ПСА. Наиме, на основу резултата великог броја истраживања утврђен је типичан профил адаптивног понашања код ПСА на VABS скалама, којег чине ниска постигнућа у домену социјализације, средње вредности у домену комуникације и највише вредности у домену вештина свакодневног живота (Bolte & Poustka, 2002; Burack & Volkmar, 1992; Carpentieri & Morgan, 1996; Carter et al., 1998; Del Cole et al., 2017; Fenton et al., 2003; Paul et al. 2004; Tomanik et al. 2007). Већ смо поменули да на VABS скалама домени комуникације, социјализације и вештина свакодневног живота одговарају концептуалном, социјалном и практичном домену на ABDS скали, када упоредимо вештине које репрезентују ове домене на обе скале. У домену социјализације пронађени су већи дефицити у односу на преостала два домена адаптивног понашања (Bolte & Poustka, 2002; Carter et al., 1998; Perry et al., 2009), односно утврђено је да деца са ПСА постижу најниже скорове у домену социјализације, без обзира на ниво когнитивног потенцијала који поседују (Klin et al., 2007; Perry et al., 2009). Овакав адаптивни профил деце са ПСА показали су и резултати нашег истраживања, чиме смо потврдили резултате ранијих студија рађених на ову тему.

ТР деца у нашем истраживању имала су најбоља постигнућа у практичном домену, средња у концептуалном, а најлошија постигнућа показала су у домену социјалних вештина. Наши резултати су показали да социјални домен представља посебан изазов не само за децу клиничких популација, већ и за децу типичне популације. Зачуђујуће, литература не обилује истраживањима која су се бавила адаптивним понашањем ТР деце. Прајс (Price et al., 2018) у својој метааналитичкој студији наводи да је на узорку типичне популације процена адаптивног

функционисања најчешће вршена у сврху стандардизације различитих мерних инструмената за процену адаптивног понашања, или у сврху поређења адаптивног функционисања између испитаника са различитим врстама поремећаја и испитаника из типичне популације (Arias et al., 2013; Aricak & Oakland, 2009; Goodman et al., 1993; Navas et al., 2012). Овако добијене резултате тешко је генерализовати на целу популацију ТР деце, што нас спречава да извршимо поређење наших резултата са резултатима студија које су се циљано и усмерено бавиле испитивањем адаптивног профила код ТР деце. Једина доступна студија са којом можемо упоредити резултате нашег истраживања је докторска дисертација рађена у Ирану, код ТР деце предшколског узраста (Nourani, 1998). За процену адаптивног понашања коришћена је VABS скала, а информанти су били и родитељи и васпитачи испитиване деце. Аутор је имао за циљ да испита да ли постоје разлике у постигнућима деце на испитиваним доменима VABS скале, када се њихово адаптивно понашање вреднује из угла различитих информаната. Резултати су показали да ТР деца постижу најбоље резултате у домену свакодневних вештина, слабије у домену социјализације, а најлошије у домену комуникације, када су информанти били родитељи деце. Међутим, када су децу оцењивали васпитачи, резултати су указивали на најбоља постигнућа у домену свакодневних вештина, средња у домену комуникације, а најлошија у домену социјализације. У нашем истраживању, код ТР деце, информанти су били васпитачи, учитељи и наставници, па можемо рећи да наши резултати потврђују резултате поменути студије, с обзиром да смо добили исти профил адаптивног понашања код деце из типичне популације (социјални < концептуални < практични домен).

5.2. Анализа узрастних разлика

С обзиром на то да су у нашем истраживању ЛИО и ПСА групу чинила деца претежно основношколског узраста, узорак у овим клиничким групама поделили смо на две узрастне категорије, предшколски и рани основношколски узраст (≤ 9 година) и каснији основношколски узраст (≥ 10 година). На тај начин урадили смо поређења постигнућа у домену адаптивних вештина између узрастних категорија деце са ЛИО и ПСА и ТР деце.

Када су у питању деца са СЈП, с обзиром на то да су ову групу у нашем истраживању чинила деца млађег узраста, укупан узорак деце са СЈП поделили смо на две узрастне групе, децу предшколског узраста (≤ 6 година) и децу раног основношколског узраста (≥ 7 година). И у овом случају поређена су постигнућа у домену адаптивних вештина између две узрастне групе код деце са СЈП и ТР деце.

5.2.1. Анализа развојног тренда код деце са СЈП, ЛИО, ПСА и ТР деце

Анализа развојног тренда показала је да деца са СЈП на раном основношколском показују значајно побољшање у скоро свим доменима адаптивних вештина, у поређењу са децом са СЈП предшколског узраста. Наиме, деца са СЈП ранешколског узраста значајно побољшавају адаптивне вештине у концептуалном, социјалном и у домену укупног сора адаптивних вештина. Иако су средње вредности указивале на то да се код деце са СЈП побољшавају и постигнућа у практичном домену, уочена разлика није била значајна.

Када су у питању деца са ЛИО, анализа развојног тренда показала је да се код ове деце на каснијем основношколском узрасту значајно побољшавају адаптивне вештине у социјалном

домену. Разлика уочена на плану укупног скорa адаптивних вештина налази се на граници статистичке значајности, с тим што је врло извесно да би се са повећањем узорка статистичка значајност показала већом. Сходно томе, могли бисмо предвидети да се код деце са ЛИО значајно побољшава и укупан скор адаптивних вештина на каснијем основношколском узрасту. Иако дескриптивна анализа указују на то да се код деце са ЛИО побољшавају и постигнућа у концептуалном и практичном домену, уочена разлика није била значајна.

Анализа развојног тренда показала је да се код ТР деце каснијег основношколског узраста значајно побољшавају адаптивне вештине у концептуалном и социјалном домену. Иако је дескриптивна анализа указивала на то да се код ТР деце побољшавају и постигнућа у практичном домену, као и постигнућа на плану укупног скорa адаптивних вештина, уочена разлика није достигла статистичку значајност. Наши резултати могу се делимично упоредити са резултатима већ поменути докторске дисертације која се бавила проучавањем социјалног и адаптивног функционисања иранске ТР деце предшколског узраста (Nourani, 1998). Наиме, у резултатима ове студије утврђено је да старији предшколци остварују значајно веће скорове на свим испитиваним адаптивним доменима VABS скале, у односу на млађу децу. Специфичност добијених резултата огледа се у томе што су овакви налази добијени онда када су децу оцењивали њихови родитељи, међутим, када су информанти били васпитачи деце, значајна разлика у постигнућима у корист деце старијег узраста добијена је само у домену свакодневних животних вештина и моторичког домена. Аутори су добијене резултате објаснили чињеницом да се већина ајтема који репрезентују домен комуникације и социјализације односи на вештине које деца тек уче и усвајају у школи, па су стога на већини тих ајтема предшколска деца била оцењена лошије од стране васпитача, без обзира да ли су била млађег или старијег предшколског узраста. С друге стране, већину нашег узорка чинила су деца млађег и старијег школског узраста, што је вероватно резултирало добијањем значајних разлика у постигнућима на испитиваним адаптивним доменима у корист старије групе деце (концептуалном и социјалном).

Када сумирамо резултате о развојном тренду адаптивних вештина, можемо рећи да они генерално показују да се код деце са СЈП, ЛИО и ТР деце адаптивне вештине побољшавају са повећањем узраста. Дескриптивна анализа указује да се код све три групе испитаника побољшавају постигнућа на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору, а уочене разлике у постигнућима у корист старијих испитаника углавном прелазе праг статистичке значајности. Овакви резултати потврђују раније истраживачке налазе о позитивном развојном трајекторијуму адаптивних вештина код испитаника различитих популација. Наиме, боља постигнућа испитаника старијег узраста на скалама за процену адаптивног понашања, у односу на испитанике млађег узраста, добро су документована у литератури (Alonso et al., 2010; Harrison & Oakland, 2003; Sparrow et al., 2005; Nazim & Khalid, 2018; Nourani, 1998). С обзиром да деца почињу да усвајају адаптивне вештине од рођења и настављају да их развијају током раног детињства и на старијем узрасту, очекивано је да оне напредују како деца одрастају (Pearson et al., 2016). Услед наведеног, постигнућа испитаника на скалама за процену адаптивног понашања генерално се побољшавају на старијем узрасту, а ово побољшање адаптивних вештина посебно се уочава на узрасту од шест до 18 година (Tassé et al., 2019). Да напоменемо да су целокупан узорак испитаника у нашем истраживању чинила деца узраста од четири до 14 година.

Овакав позитиван развојни тренд у развоју адаптивних вештина забележен је код испитаника различитих популација, осим код испитаника са ПСА, што се показало и у резултатима нашег истраживања. Наиме, анализа развојног тренда адаптивних вештина код деце са ПСА показала је другачији образац од оног уоченог код ТР деце и деце са СЈП и ЛИО. У постигнућима на плану адаптивних вештина између деце каснијег основношколског узраста и млађе деце са ПСА није уочена значајна разлика. Штавише, дескриптивна анализа указује на лошија постигнућа у социјалном и практичном домену, као и на плану укупног скорa адаптивних

вештина код деце са ПСА старије узрасне групе у односу на млађу групу. Ово указује на тенденцију погоршања адаптивних вештина у наведеним доменима, иако уочена разлика није значајна. У новије вријеме, врло опсежне студије које обедињују податке из више извора потврдиле су пад адаптивног функционисања код испитаника са ПСА са повећањем узраста (Chatham et al., 2018). Наведено је посебно документовано код испитаника са ПСА без ИО, код којих ниска постигнућа на скалама за процену адаптивног понашања на млађем узрасту годинама остају непромењена или показују минималан напредак (Liss et al., 2001; Matson et al., 2009; Mougа et al., 2015; Perry et al., 2009; Pugliese et al., 2016). У циљу разјашњења развојних промена адаптивних вештина код ПСА без ИО, Пуглиесе и сарадници (Pugliese et al., 2016) спровели су лонгитудиналну студију са 64 испитаника, узраста од три до 23 године. Као инструмент процене коришћена је VABS скала којом су испитаници први пут тестирани на узрасту од три до 14 година, а други пут на узрасту од седам до 23 године старости. Резултати овог истраживања показали су значајно ниже адаптивне вештине деце и адолесцената са ПСА без ИО у односу на њихов когнитивни ниво функционисања, а уочена разлика се повећавала са узрастом. Наиме, упркос очуваним когнитивним способностима, млади у овој студији показали су значајне дефиците у адаптивном понашању, а на старијем узрасту њихова лошија постигнућа на VABS скали остајала су непромењена или су показивала минималан напредак. Аутори студије закључили су да код деце са ПСА без ИО одрастањем адаптивне вештине не опадају али стагнирају, односно не показују позитиван развојни трајекторијум током времена. Матсон и сарадници (Matson et al., 2009) наводе да је једно од могућих објашњења стагнације адаптивних вештина ограничен приступу ресурсима и немогућност учешћа у квалитетној интервенцији, те да се без одговарајуће, ефикасне и интензивне интервенције дефицити у адаптивном понашању протежу током читавог живота. Изненађује резултат да количник интелигенције није био значајан предиктор каснијег адаптивног понашања у било ком домену, на основу чега су аутори закључили да когнитивни ниво функционисања вероватно није ни једини ни одлучујући фактор у каснијим адаптивним исходима у групи деце са ПСА без ИО. МекДоналд и сарадници (McDonald et al., 2016) у својој студији наводе исти резултат у подузорку деце са ПСА која функционишу на вишем когнитивном нивоу. Иако количник интелигенције може да буде предиктор адаптивног понашања код ПСА који функционишу на нижем когнитивном нивоу, није се показао као типичан предиктор адаптивног понашања код ПСА са вишим когнитивним нивоом функционисања, посебно не у домену вештина социјализације (Bolte & Poustka, 2002; Freeman et al., 1999; Liss et al., 2001; McDonald et al., 2016). У резултатима других студија наводи се да код деце са ПСА без ИО ограничавајући фактори могу да буду специфични дефицити, као што је симптоматологија поремећаја из спектра аутизма, језичка оштећења и оштећења вербалне меморије (Liss et al., 2001). Иако је очекивано да ова деца и особе остварују позитивне исходе услед релативно већих когнитивних и језичких способности, резултати наведене лонгитудиналне студије показали су да ови фактори не доводе нужно до бољих адаптивних исхода. Картер и сарадници (Carter et al., 1998) спровели су студију која је обухватила 684 испитаника са дијагнозом ПСА, које су поделили у четири групе на основу два критеријума: према годинама (испод десет и од десет до 59 година старости) и према језичком статусу (вербални и невербални). Ови аутори нису формирали узорак испитаника на основу нивоа интелектуалних способности. Специфичност добијених резултата огледа се у томе што су деца из млађе групе имала боља постигнућа у односу на старије испитанике на свим доменима VABS скале. Аутори су закључили да боља постигнућа евидентирана код млађе деце потврђују развојне специфичности у домену адаптивних вештина, што значи да се тешкоће у овом домену повећавају са узрастом. У резултатима других истраживања такође се наводи да низак ниво адаптивног функционисања код деце са ПСА са годинама постаје израженији (Fenton et al., 2003; Klin et al., 2007), што је потврђено и резултатима нашег истраживања.

5.2.2. Анализа упоредног развојног тренда у концептуалном, социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору код ТР деце и деце са ЛИО и ПСА

Упоредни развојни тренд у концептуалном домену адаптивних вештина указао је на значајно побољшање на каснијем основношколском узрасту код ТР деце. Иако није достигнута статистичка значајност, резултати су показали да деца са ЛИО и ПСА показују тенденцију побољшања адаптивних вештина у овом домену, са том разликом што деца са ЛИО нешто више напредују у поређењу са децом са ПСА. Овакви резултати у концептуалном домену, који указују на значајно побољшање код ТР деце, али и тенденцију побољшања код деце са ЛИО и ПСА су очекивани, као што је очекивано да деца са ПСА ипак показују најмањи напредак у постигнућима на овом домену у односу на све остале испитиване групе деце. Тенерајф и сарадници (Tenerife et al., 2022) у свом истраживању истичу да родитељи, старатељи и наставници треба да обезбеде и пруже одговарајуће интервенције како би се код деце са ПСА развиле вештине комуникације које улазе у концептуални домен адаптивног понашања. Наиме, чак и када деца са ПСА имају развијен говор, најчешће га користе само да добију оно што желе или да протестују због нечега, а не у сврху остваривања адекватне комуникационе интеракције у социјалној средини.

Када је у питању упоредни развојни тренд у социјалном домену адаптивних вештина, значајно побољшање уочено је код ТР деце и деце са ЛИО у овом домену на каснијем основношколском узрасту. Иако су деца са ЛИО лошија у односу на ТР децу, она испољавају сличан развојни тренд као и ТР деца. Са друге стране, код деце са ПСА није уочено значајно побољшање адаптивних вештина у социјалном домену на каснијем основношколском узрасту, штавише, средње вредности указују на тенденцију погоршања у овој групи деце. Сходно наведеном, можемо рећи да деца са ПСА у социјалном домену адаптивних вештина испољавају другачији развојни тренд у поређењу са ТР децом и децом са ЛИО. Резултати ранијих истраживања указују да и деца и одрасле особе са ПСА имају лошије адаптивне вештине у социјалном домену у односу на типичну популацију (Rodrigue et al., 1991; Kenworthy et al., 2010) и ИО (Schatz & Hamdan-Allen, 1995). Хејман (Heuman, 2012) наводи да мала деца са ПСА, у поређењу са децом са другим развојним кашњењима, остварују спорији раст у доменима комуникације и социјализације. Деца са ПСА имају потешкоће у социјалним односима са другима, често су несхваћена од стране својих вршњака, а и присутни дефицити у говору доприносе њиховим лошим социјалним вештинама, које стога треба развијати како би избегли сукобе са другима (Tenerife et al., 2022). У једном лонгитудиналном истраживању процењивана су адаптивна постигнућа деце са ПСА на узрасту од пет, осам и 15 година (Baghdadli et al., 2012). Ови аутори су идентификовали две различите путање за домене социјализације и комуникације; један који је окарактерисан ниским адаптивним постигнућима током целог времена праћења, и други са скоковитим растом у адаптивним постигнућима на узрасту између пет и осам година. Резултати ове студије имплицирали су потребу за истраживањем зашто нека деца са ПСА испољавају значајно побољшање у домену комуникације и социјализације, док друга деца стагнирају. Аутори су утврдили да су деца са израженим побољшањем постигнућа у комуникацији и социјализацији била обухваћена интензивним третманом усмереним на побољшање адаптивних вештина на узрасту између пет и осам година. Ово указује на важну улогу ране интервенције код деце са ПСА.

Иако су претходне анализе показале да ниједна група деце (ТР, ЛИО и ПСА) није показала значајно побољшање на каснијем основношколском узрасту у практичном домену адаптивних вештина, дескриптивна анализа указују на тенденцију побољшања адаптивних вештина у овом домену код ТР деце и деце са ЛИО, где чак деца са ЛИО више напредују. Са друге стране, дескриптивне вредности указују на тенденцију погоршања код деце са ПСА. Грин и Картер (Green

& Carter, 2014) наводе да се тешкоћама у оквиру практичног домена код деце са ПСА не придаје много значаја, из разлога што је рана интервенција више усмерена на побољшање вештина из домена комуникације и социјализације, с обзиром да су оне и највише оштећене код ове деце. Лисова и сарадници (Liss et al., 2001) наводе да код деце са ПСА временом долази до развоја адаптивних вештина у оквиру практичног домена, али се то дешава спорије у поређењу са ТР децом. Може се рећи да јаз у развијености свакодневних животних вештина расте у раном детињству између деце са ПСА и ТР деце (Green & Carter, 2014). Као и у случају социјалног домена адаптивних вештина, и овде деца са ПСА испољавају другачији развојни тренд у поређењу са ТР децом и децом са ЛИО. Деца са ПСА имају неадекватне вештине у овој области, па им је у већини случајева потребна помоћ за обављање свакодневних активности. Тенерајф и сарадници (Tenerife et al., 2022) истичу да би деца са ПСА требала бити обухваћена интервенцијама које ће поспешити развој и ових вештина, како им у одраслом добу не би требала помоћ за обављање једноставних активности свакодневног живота.

У резултатима нашег истраживања евидентирано је значајно побољшање на каснијем основношколском узрасту у укупном адаптивном скору код деце са ЛИО, а дескриптивна анализа указују на развојну тенденцију побољшања укупног скорa адаптивних вештина и код ТР деце. Међутим, код деце са ПСА може се уочити изванредан пад у резултатима на укупном адаптивном скору. Јасно је да су лошија постигнућа деце са ПСА на свим испитиваним доменима резултовала и њиховим лошијим укупним адаптивним скором, у односу на ТР децу и децу са ЛИО.

Када сумирамо наше резултате упоредног развојног тренда адаптивних вештина у концептуалном, социјалном и практичном домену, као и укупном адаптивном скору, можемо уочити да се постигнућа деце са ПСА у односу на друге две испитиване групе деце најмање побољшавају са узрастом (концептуални домен) или чак показују тенденцију погоршања са узрастом (социјални и практични домен и укупан адаптивни скор). Чатман и сарадници (Chatham et al., 2018) у резултатима своје метааналитичке студије наводе пад свеукупног адаптивног функционисања код испитаника са ПСА са повећањем узраста. Развијање адаптивних вештина деце са ПСА на раном узрасту може бити кључно за дугорочно побољшање ефеката њиховог развоја, посебно у ублажавању тешкоћа у домену комуникације и социјализације (Crovell et al., 2019), али и вештина свакодневног живота (Tenerife et al., 2022). С друге стране, можемо рећи да наши резултати указују на сличан развојни образац деце са ЛИО и ТР деце, у смислу присутне тенденције побољшања адаптивних вештина у свим испитиваним доменима и укупном адаптивном скору.

5.2.3. Анализа упоредног развојног тренда у концептуалном, социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору код деце са СЈП и ТР деце

Упоредни развојни тренд код ТР деце и деце са СЈП у концептуалном домену адаптивних вештина показује значајно побољшање на раном основношколском узрасту и код ТР деце и код деце са СЈП, у поређењу са децом предшколског узраста. Скоро је идентична ситуација и када је у питању социјални домен адаптивног функционисања, с тим што присутна тенденција побољшања адаптивних вештина у овом домену код ТР деце није значајна на посматраним узрастима. С обзиром на наведено, може се рећи да деца са СЈП испољавају сличан развојни тренд као и ТР деца у концептуалном и социјалном домену адаптивних вештина.

Када је у питању упоредни развојни тренд код ТР деце и деце са СЈП у практичном домену адаптивних вештина, наши резултати не указују на значајно побољшање на раном основношколском узрасту ни код ТР деце ни код деце са СЈП, у поређењу са децом предшколског узраста. Иако графички приказ и средње вредности показују да обе групе, и ТР деца и деца са СЈП имају тенденцију побољшања адаптивних вештина у овом домену, оно није значајно на посматраним узрастима. И овде можемо рећи да деца са СЈП испољавају сличан развојни тренд као и ТР деца.

Упоредни развојни тренд код ТР деце и деце са СЈП у укупном адаптивном скору указује на значајно побољшање на раном основношколском узрасту код обе групе деце, у поређењу са децом предшколског узраста. Штавише, већа статистичка значајност уочена код деце са СЈП указује на то да ова деца напредују у већој мери него ТР деца.

Када сумирамо резултате нашег истраживања у погледу упоредног развојног тренда између деце са СЈП и ТР деце, можемо уочити да се деца са СЈП приближавају ТР деци на основношколском узрасту у погледу постигнућа на свим испитиваним адаптивним доменима (концептуалном, социјалном, практичном) као и у постигнућима на укупном скору адаптивних вештина. Исходи у домену говорно-језичких способности су прилично повољни за децу са СЈП на школском узрасту, односно већина ове деце превазиђе говорно-језичке проблеме које су имала на предшколском узрасту. Услед наведеног, тешко је у литератури пронаћи истраживања која су се бавила адаптивним функционисањем деце са СЈП старијег узраста. У малом броју нама доступних студија о адаптивном понашању деце са СЈП узорак су чинила млађа деца. У студији Харисонове и Оукланда (Harrison &Oakland, 2003) деца са СЈП била су узраста од две и по до шест година, истраживањем Бухе и Глигоровић (2019) била су обухваћена децаса СЈП узраста од три до седам година, док су у студији Шевела и сарадника (Shevell et al, 2005a) узорак чинила деца са СЈП од седам година. Најстарији испитивани узраст деце са СЈП пронашли смо у студији из Литваније, где су целокупан узорак чинила деца школског узраста (осам до 13 година) (Damberga et al., 2014). Резултати ове студије показали су да деца са СЈП имају просечна постигнућа на нивоу укупног скорa адаптивних вештина, у поређењу са нормама, које су чинила постигнућа ТР деце. Стога можемо претпоставити да би испитивање адаптивног функционисања деце са СЈП на старијем школском узрасту указало на приближавање, или чак и изједначавање у резултатима на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору у односу на ТР децу, на шта указују и резултати нашег истраживања.

5.3. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на испитиване социодемографске факторе

Испитивани социодемографски фактори у нашем истраживању били су пол, образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља и број браће и сестара.

5.3.1. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на пол

У нашем истраживању, поређењем у односу на пол нису утврђене разлике у адаптивном функционисању између дечака и девојчица. Иако је дескриптивна анализа указивала на то да девојчице имају боља постигнућа, како на плану појединачних домена тако и на плану укупног скорa адаптивних вештина, те разлике нису биле значајне.

У истраживањима која су се бавила утицајем пола на адаптивно функционисање, наилазимо на опречне податке у погледу полних разлика (Andersson et al., 2013; Frazier et al., 2014; Howe et al., 2015; Mandić-Maravić i sar., 2015; Ratto et al., 2018; Reinhardt et al., 2015; White et al., 2017; Zwaigenbaum et al., 2012). Наиме, резултати једне групе студија наводе боља постигнућа испитаника мушког пола у одређеним доменима адаптивног функционисања (Frazier et al., 2014; Howe et al., 2015; Ratto et al., 2018; White et al., 2017), док резултати друге групе студија не указују на значајне полне разлике (Andersson et al., 2013; Ibrahim et al., 2020; Mandić-Maravić i sar., 2015; Reinhardt et al., 2015; Zwaigenbaum et al., 2012). Резултате најсличније нашим добили су Мандић-Маравић и сарадници (2015), који указују на нешто боља адаптивна постигнућа испитаника женског пола у односу на мушки пол, али те разлике не прелазе праг статистичке значајности. Значајно је напоменути да су све наведене студије рађене на испитаницима са ПСА.

Када су у питању полне разлике у адаптивном функционисању код ТР деце, Назим и Калид (Nazim & Khalid, 2018) спровели су истраживање у Пакистану, на 239 испитаника типичне популације, 136 дечака и 103 девојчице, узраста од 5 до 11 година. Један од циљева истраживања био је и испитивање утицаја пола на адаптивно функционисање испитаника. Иако су девојчице имале нешто боља постигнућа на свим доменима и укупном адаптивном скору у односу на дечаке, значајна разлика добијена је само у домену социјалних вештина, у корист испитаника женског пола. Како би објаснили резултате који показују да девојчице имају нешто боља постигнућа на свим испитиваним доменима, аутори су навели да разлог може бити тај што се адаптивна понашања у великој мери ослањају на културолошка очекивања родних улога. Различита друштва и културне групе постављају различита очекивања улога у погледу пола, па се пакистански дечаци и девојчице од раног детињства васпитавају у родно различитом стилу. Аутори су такође истакли да девојчице генерално имају бржи темпо развоја у поређењу са дечацима, па је могуће да њихови нешто бољи резултати у погледу адаптивних постигнућа произилазе из овог општег тренда развоја.

5.3.2. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на образовање родитеља

За потребе нашег истраживања образовање родитеља анализирали смо појединачно, кроз образовни ниво оца и образовни ниво мајке. образовање оца и мајке дефинисали смо кроз четири категорије: основно, занатско, средње и, као посебна категорија, више и високо образовање.

Поређењем нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на ниво образовања оца, резултати нашег истраживања показали су следећи образац. У оквиру концептуалног и социјалног домена, деца чији су очеви имали више и високо образовање, имала су и значајно боља постигнућа у односу на децу чији очеви имају само основно образовање. Додатне разлике у односу на образовни ниво оца утврђене су у практичном домену и укупном адаптивном скору. Наиме, наши резултати су показали да и деца чији очеви имају средње образовање имају боља постигнућа у практичном домену и укупном скору адаптивних вештина у односу на децу чији очеви имају само основно образовање. Уочени образац постигнућа показује да веће разлике у нивоу образовања оца имају утицај на постигнућа у концептуалном и социјалном домену адаптивних вештина, док на постигнућа у практичном домену и укупном скору адаптивних вештина утичу чак и мање разлике у нивоу очевог образовања испитаника.

Када је у питању образовни ниво мајке, у оквиру свих појединачних домена (концептуалног, социјалног и практичног), као и на плану укупног скору адаптивних вештина, деца чије су мајке имале више и високо или средње образовање, имала су и статистички боља постигнућа у односу на децу чије су мајке имале занатско образовање. Уочени образац постигнућа показује конзистентан образац утицаја нивоа образовања мајке на постигнућа деце у оквиру адаптивних вештина. За разлику од нивоа образовања оца где је уочено да мање разлике у нивоу образовања утичу на постигнућа деце само у практичном домену и укупном скору адаптивних вештина, мање разлике у нивоу образовања мајке утичу на постигнућа деце у свим појединачним доменима (концептуалном, социјалном и практичном), као и на плану укупног скору адаптивних вештина.

Већина литературе која се бави повезаношћу образовног статуса родитеља са постигнућима деце у различитим развојним доменима, не само у домену адаптивног функционисања, анализира статус мајке и оца одвојено, чешће користећи образовни статус мајке као предиктор постигнућа (Shulz, 2003). Разлози за наведено су претпоставке да мајке проводе више времена са децом, да су укљученије од очева у њихово образовање, те да пружају већу подршку образовним тежњама своје деце. Резултати наше студије такође говоре у прилог томе да образовни ниво мајке остварује већи утицај на адаптивна постигнућа деце у односу на образовни ниво оца, јер и мање разлике у нивоу образовања мајке утичу на постигнућа деце у свим појединачним доменима (концептуалном, социјалном и практичном), као и на плану укупног скору адаптивних вештина. У истраживању које је испитивало социјалне вештине код ТР деце предшколског узраста, утврђено је да виши образовни ниво мајке резултује бољим постигнућима њихове деце на коришћеној скали за процену социјалних вештина (Maleki et al., 2019). С друге стране, у литератури је могуће пронаћи и студије чији резултати показују да виши образовни ниво оца доводи до бољих адаптивних постигнућа њихове деце (Aishworiya et al., 2021). Узорак у овој студији чинила су деца са ПСА, узраста од пет до 12 година. Аутори студије су истакли да је у Сингапуру образовање оца уско повезано са приходима домаћинства, у смислу да више образовање оца значи и веће породичне приходе, што последично води ка бољем СЕС-у породице. Породице са вишим СЕС-ом генерално омогућавају деци директнији приступ различитим врстама развојно подстицајних ресурса у социјалној средини и когнитивно стимулишућа искуства учења од детињства до младог одраслог доба, што обично није доступно деци из породица са нижим СЕС-ом (Bradley & Corwyn, 2002).

Наши резултати који говоре да деца имају боља постигнућа на испитиваним адаптивним доменима и укупном скору адаптивних вештина што су им родитељи образованији, крајње су очекивани. Наиме, виши ниво образовања родитеља резултује стимулативнијим окружењем и обезбеђивањем бољих ресурса за развој деце. Образованији родитељи постављају веће захтеве пред дете, преносе ставове о важности школовања, те су више укључени у сам процес образовања деце (Noack, 2004). Најчешће и најдиректније објашњење везе између образовања родитеља и школских постигнућа њихове деце ослања се на претпоставку да родитељи током сопственог школовања усвоје одређене обрасце који утичу на начин на који приступају свом детету током заједничких активности (Eccles, 1992; Brody, 1995). Образованији родитељи више разговарају са децом, примењујући при томе различите и сложеније језичке структура, што као последицу има развијеније језичке способности деце (Hoff, 2003). Природа вербалне комуникације иненамерног говорног и језичког подстицаја значајно је квалитетнија код образованијих родитеља, а дечије језичко окружење на раном узрасту је од изузетног значаја за његов когнитивни развој, спремност за школу и коначна постигнућа у школи (Leffel & Suskind, 2013). Наведено се посебно позитивно одражава на развој адаптивних вештина у оквиру концептуалног домена, којег чине комуникација и функционалне академске вештине (читање, писање и рачунање).

У резултатима докторске дисертације која је проучавала социјално функционисање и адаптивно понашање иранске ТР деце предшколског узраста, наводи се да деца из мање образованих породица остварују нижа постигнућа на скалама за процену адаптивног понашања у односу на децу чији родитељи имају виши степен формалног образовања (Nourani, 1998). Резултати ове студије сугеришу да су образованији родитељи више у могућности да обезбеде богатије окружење за развој асертивног, кооперативног и одговорног понашања код своје деце, те да су сензитивнији и више забринути за дечије социјално функционисање у односу на родитеље са ниским нивоом образовања. Такође је утврђено да породице са нижим образовањем (углавном традиционалне породице), мање подстичу своју децу од породица са високим образовањем да се друже са вршњацима и иницирају комуникацију и учествују у разговорима са другима. Све ово последично води ка бољим адаптивним постигнућима деце образованијих родитеља, посебно у домену социјалних вештина.

5.3.3. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на радни статус родитеља

Поређењем постигнућа на плану адаптивних вештина у односу на радни статус родитеља, мајке и оца, добили смо занимљиве и опречне резултате. Наиме, резултати нашег истраживања показали су да деца чије су мајке запослене имају значајно боља постигнућа у концептуалном, социјалном и практичном домену, као и на плану укупног скорa адаптивних вештина у односу на децу чије су мајке незапослене. Супротан образац добили смо када је у питању радни статус оца. Иако су дескриптивни подаци показивали да деца чији су очеви запослени имају боља постигнућа у оквиру свих појединачних домена и на плану укупног скорa адаптивних вештина, та разлика није била значајна.

Запослене мајке највећи део времена проводе ван куће. За њихову децу то последично значи да су у великој мери усмерена сама на себе. Можемо рећи да деца запослених мајки имају више задатака на дневном нивоу које морају да обаве, а ти задаци су саставни дио свих испитиваних домена адаптивног функционисања. Када је у питању концептуални домен, чешће сама раде задаћу и обављају самостално друге активности задате у школи. У социјалном домену, више су усмерена на самосталну интеракцију у социјалној средини, док у практичном домену обављају

различите кућне послове и активности задате од стране запослених родитеља. Могуће је да ово доводи до веће стимулације за вежбање и овладавање различитим активностима свакодневног живота код ове деце, што је довело до бољих постигнућа на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору. У нама доступној литератури нисмо пронашли ниједно истраживање које се бавило испитивањем односа између свеукупног адаптивног функционисања деце и радног статуса њихових родитеља, мајке и оца, што нас спречава да упоредимо резултате нашег истраживања са неким другим, раније рађеним истраживањима на ову тему. Једино истраживање са чијим резултатима можемо бар делимично упоредити резултате нашег истраживања, у домену социјалних вештина, је студија спроведена у Ирану (Maleki et al., 2019). Ово истраживање имало је за циљ да испита ниво социјалних вештина код ТР деце предшколског узраста из перспективе васпитача и истражи однос између социјалних вештина и различитих социо-демографских фактора, између осталог и радног статуса мајке. Резултати ове студије показали су да постоји значајна разлика између година мајке, њеног образовног нивоа, радног статуса, прихода породице, искуства васпитача, броја деце у васпитној групи и постигнућа ТР деце у домену социјалних вештина. Деца чије су мајке биле запослене, имала су боље адаптивне вештине у социјалном домену у односу на децу чије су мајке биле незапослене и домаћице.

5.3.4. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на приходе породице

Приходи породице у нашем истраживању дефинисани су кроз пет категорија: веома добри, добри, осредњи, лоши и веома лоши. Поређењем нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на приходе породице, у оквиру концептуалног и социјалног домена и укупног скорa адаптивних вештина, нису уочене значајне разлике између деце која живе у породицама са различитим нивоима прихода. Иако је дескриптивна анализа указивала да и у концептуалном и социјалном домену, као и укупном адаптивном скору, деца имају боља постигнућа како се повећавају породични приходи, једина значајна разлика утврђена је у практичном домену. У оквиру овог домена, значајно су боља постигнућа код деце која живе у породици са веома добрим приходима, у односу на децу која живе у породици са лошим и веома лошим приходима.

Резултате нашег истраживања можемо делимично упоредити са резултатима истраживања које се бавило испитивањем предиктивног утицаја узраста, пола, прихода породице и укупног броја година колико су деца са ПСА провела у школи, на њихово адаптивно функционисање (Tenerife et al., 2022). У овој студији ниједна од испитиваних варијабли, укључујући и приходе породице, није се показала значајним предиктором домена комуникације, социјализације, свакодневних вештина и моторичког домена VABS скале. Наши резултати показали су значајну разлику између већих породичних прихода и адаптивног функционисања деце само у практичном домену. Можемо претпоставити да већи породични приходи углавном подразумевају да су оба родитеља запослена, јер запосленост оба родитеља последично доводи до боље финансијске ситуације. Запослени родитељи највећи дио времена проводе на послу, ван куће, па деца често самостално овладају различитим свакодневним животним вештинама, посебно оним које репрезентују практични домен адаптивног функционисања (лична хигијена, облачење, храњење...). Самоуслереност деце, настала услед недоступности њихових запослених родитеља током већег дела дана, један је од могућих разлога за боље овладавање вештинама које улазе у практични домен адаптивног функционисања.

5.3.5. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на брачни статус родитеља

Поређењем адаптивних вештина у односу на брачни живот родитеља утврђене су значајне разлике на плану концептуалног и практичног домена, као и на плану укупног скорa адаптивних вештина. Деца чији родитељи живе у брачној заједници имају значајно боља постигнућа на концептуалном и практичном домену, као и на укупном скору адаптивних вештина, у поређењу са децом која живе са једним родитељем (разведени родитељи или самохрани родитељ). Дескриптивна анализа постигнућа у социјалном домену такође указују на то да деца која живе са оба родитеља имају боља постигнућа у поређењу са децом која живе са једним родитељем, међутим, та разлика у постигнућима није била значајна.

У нама доступној литератури пронашли смо само једно истраживање које је директно процењивало везу између родитељског брачног статуса и адаптивног функционисања њихове деце (Nazim & Khalid, 2018). Резултати ове студије показали су да брачна заједница остварује позитиван, а развод брака и самохрано родитељство негативан утицај на адаптивно функционисање деце која одрастају у таквој породици. Конфликтни и стресни односи међу родитељима негативно утичу на адаптивно функционисање њихове деце (Gardiner & Iarocci, 2015), а извесно је да овакав тип односа међу родитељима преовладава након развода. Ово је потврђено и у резултатима нашег истраживања, који су такође показали да брачна заједница, односно живот са оба родитеља, представља најпогодније тло за развој адаптивних вештина код деце.

5.3.6. Анализа разлика у адаптивним вештинама у односу на број браће и сестара

Поређењем нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на број браће и сестара, није добијена значајна разлика између појединачних категорија у социјалном и практичном домену и укупном скору адаптивних вештина. Међутим, уочена је значајна разлика у постигнућима у концептуалном домену. Специфично, деца која имају једног брата или сестру имају боља постигнућа у концептуалном домену адаптивних вештина у односу на децу која су јединци. Додатно, дескриптивни подаци указују на то да деца која имају једног брата или сестру имају најбоља постигнућа у свим појединачним доменима и на плану укупног скорa адаптивних вештина, док су деца која су јединци најлошија у свим доменима.

Прегледом доступне литературе пронашли смо истраживања чији резултати показују да присуство браће и сестара може бити позитивно повезано са бољим адаптивним постигнућима у домену комуникације на VABS скали (Ben-Itzhak et al., 2016; Knott et al., 2007). Домен комуникације на VABS скали једнак је концептуалном домену на ABDS скали, па можемо направити паралелу и утврдити сличност између наших резултата и резултата поменутих студија. Могућ је и лако објашњив утицај браће или сестара на постигнућа млађих у домену као што је концептуални, који се углавном ослања на функционалне академске вештине, читање, писање и рачунање. Наиме, можемо претпоставити да млађа браћа и сестре лакше усвајају школска знања која су претходно усвојила њихова старија браћа и сестре, јер им могу бити позната или имају њихову помоћ, а и родитељи боље знају како помоћи детету у овладавању одређеним академским вештинама након што су то исто већ једном прошли са својом старијом децом.

5.4. Анализа предикције укупног скорa адаптивног понашања

Анализа предикције укупног скорa адаптивног понашања указала је на одређене специфичности унутар различитих група деце. Постигнућа у концептуалном домену су најбољи предиктор адаптивног понашања код ТР деце, док су постигнућа у социјалном домену најбољи предиктор адаптивног понашања код деце са СЈП и ЛИО. Код деце са ПСА, најбољи предиктор адаптивног понашања била су постигнућа у практичном домену.

Наши резултати указују да ниво овладаности вештинама које улазе у концептуални домен најбоље предвиђа адаптивно понашање код ТР деце. С обзиром на то да је концептуални домен везан за вештине читања, писања, рачунања, способности резоновања, памћења, језичке способности и опште знање, очекивано је да се адаптивно понашање највише ослања на овај домен током предшколског и раног школског узраста код ТР деце (Ћаласан и Дрљан, 2022). Током овог периода, деца бораве део времена ван куће у окружењу које омогућава структурирано учење. Ово је период када дете у кратком року треба да овлада великим бројем академских вештина, које му значајно помажу и да се адаптира у новој средини. На раном школском узрасту, ужа и шира социјална средина детета ставља посебан акценат на његова школска постигнућа и често се дете и свесно и несвесно вреднује у односу на то да ли је добар или лош ђак у школи. На тај начин, детету се шаље јасна порука о важности образовања и што ранијег и бољег овладавања функционисањем академским вештинама. Услед наведеног, школска постигнућа која се доминантно сврставају у вештине концептуалног домена утичу на дететово целокупно адаптивно функционисање.

Даље, наши резултати показују да су постигнућа у социјалном домену најбољи предиктор адаптивног понашања код деце са СЈП. Ако погледамо резултате, највећа хетерогеност постигнућа присутна је управо у социјалном домену код ове деце. То значи да социјалне вештине код деце са СЈП у нашем узорку могу бити значајно лоше али и прилично добре. Наиме, за разлику од вештина на које се ослања концептуални домен адаптивног понашања, социјалне вештине могу бити оштећене али нису доминантан дефицит СЈП, нити су социјалне тешкоће увек присутне код ове деце (St Clair-Pickles et al., 2011). Сходно наведеном, можемо закључити да концептуални домен представља стабилно подручје слабости код деце са СЈП, то јест, сва деца са СЈП имају тешкоћа у скоро свим аспектима везаним за овај домен адаптивних вештина. Са друге стране, социјалне вештине могу бити адекватно развијене код неке деце са СЈП што им омогућава боља постигнућа на укупном адаптивном скору.

Резултати нашег истраживања који указују на то да ниво овладаности социјалним вештинама најбоље предвиђа укупан скор адаптивног понашања и код деце са ЛИО, потврђују резултате претходних студија које су се бавиле истраживањем у овој области. Наиме, у студији Мекинтурове и сарадника (McIntyre et al., 2006) резултати су показали да социјалне вештине најбоље предвиђају адаптивно понашање код деце са лаком и умереном интелектуалном ометеношћу, чак више него количник интелигенције. Ови аутори наводе да су социјалне вештине, заједно са способношћу саморегулације понашања, најважнији предиктори адаптације деце са интелектуалном ометеношћу на школско окружење.

Резултати нашег истраживања показали су да код деце са ПСА најбољи предиктор адаптивног понашањачине постигнућа у практичном домену. Практични домен чине вештине које су потребне за функционисање у кући и заједници, као што су активности прања, облачења, поштовања безбедоносних правила и завршавања кућних обавеза. За разлику од концептуалног и социјалног домена, где је очекивано да деца са ПСА имају дефиците и кашњења (с обзиром на добро познату клиничку слику ПСА, коју чине дефицити у домену комуникације и социјализације), практични домен би требао да буде релативно добро развијен код ове деце

(Gilham et al., 2000). Међутим, у литератури се наводи да су дефицити у практичном домену код деце са ПСА често присутни и на старијем, школском узрасту, а развој вештина свакодневног живота у оквиру овог домена касни у поређењу са ТР децом истог узраста и сличног количника интелигенције (Gilham et al., 2000; Liss et al., 2001). Деца са ПСА у нашем истраживању такође су показала тенденцију погоршања адаптивних вештина у практичном домену, испољавајући другачији развојни тренд у поређењу са ТР децом и децом са ЛИО. Међутим, у поређењу са концептуалним и социјалним доменом, практични домен ипак представља релативно стабилно подручје адаптивног функционисања код деце са ПСА, па су наши резултати који указују да је практични домен најбољи предиктор укупног скорa адаптивних вештина код деце са ПСА, крајње очекивани.

5.5. Анализа предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен и укупан адаптивни скор ABDS скале унутар различитих група испитаника

У овом истраживању настојали смо да испитамо предиктивни утицај различитих социодемографских карактеристика (пол, образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља и број браће и сестара) на концептуални, социјални и практични домен и укупан адаптивни скор ABDS скале унутар група испитаника са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце.

Када сумирамо резултате нашег истраживања, можемо уочити да се код деце са СЈП ниједна од испитиваних социодемографских карактеристика није показала значајним предиктором концептуалног, социјалног и практичног домена, као и укупног адаптивног скорa постигнутог на ABDS скали. Резултате нашег истраживања можемо делимично упоредити са студијом Шевала и сарадника (Shewal et al., 2005a), која је испитивала адаптивно функционисање деце са СЈП, као и предиктивни утицај различитих варијабли, између осталог и образовног и радног статуса родитеља, на адаптивна постигнућа њихове деце. Резултати ове студије показали су да ниједна од испитиваних варијабли није била значајан предиктор постигнућа на адаптивним доменима и укупном адаптивном скору постигнутом на VABS скали. Поред варијабли које говоре о СЕС-у родитеља, испитиван је и утицај пола, при чему су добијени нешто неуобичајени резултати. Наиме, женски пол имао је предиктивни утицај на значајно лошија постигнућа у домену комуникације и укупном адаптивном скору. Аутори су истакли да је њихов узорак обухватио веома мали број испитаника женског пола (7/43), што онемогућава извођење поузданих закључака.

Када су у питању деца са ПСА, у концептуалном домену значајан предиктор постигнућа био је радни статус мајке, а у социјалном домену пол испитаника и број браће и сестара. Образовни ниво мајке био је значајан предиктор практичног домена, а ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика није била значајан предиктор укупног адаптивног скорa код деце са ПСА. У студији Тенерајфа и сарадника (Tenerife et al., 2022) испитиван је, између осталог, и предиктивни утицај пола на адаптивно функционисање деце са ПСА. Резултати овог истраживања показали су да пол није значајан предиктор ниједног домена VABS скале, па ни социјалног домена. Наши резултати такође показују да пол испитаника не остварује значајан утицај на постигнућа испитаника са ПСА на концептуалном и практичном домену, као и на укупном адаптивном скору. Међутим, утврђен је предиктивни утицај пола на социјални домен адаптивног функционисања. Наши резултати који говоре о предиктивном утицају пола на

социјални домен код деце са ПСА могу се делимично упоредити са резултатима студије Андерсона и сарадника (Anderson et al., 2016). Наиме, ови аутори су поредили предикторе социјалне блискости код 182 детета са ПСА, користећи анализу друштвених мрежа. Резултати поменутог истраживања показали су да је мушки пол био значајан предиктор социјалне блискости међу децом са ПСА. Када је у питању предиктивни утицај браће и сестара на социјални домен адаптивног функционисања, наши резултати могу се упоредити са резултатима студије која је испитивала утицај браће и сестара на социјално функционисање деце са ПСА (Ben-Itzhak et al., 2019). Наиме, резултати ове студије показали су да деца са ПСА која имају старију браћу и сестре, имају и мање озбиљне тешкоће социјалне интеракције и боље вештине социјалне адаптације у односу на децу са ПСА која су јединци у породици. Овакви налази сугеришу да старија браћа и сестре позитивно утичу на социјалне вештине свог млађег брата и сестре са ПСА, што су потврдили и резултати других истраживања (Ben-Itzhak et al., 2019; Matthews et al., 2013; Matthews & Goldberg, 2018). С друге стране, Бревтон и сарадници (Brewton et al., 2012) у резултатима своје студије која се бавила односом између социјалног функционисања деце са ПСА и компетенција њихове браће и сестара, наводе нешто другачије резултате. Наиме, резултати ове студије неочекивано су показали да млађа браћа и сестре остварују већи утицај на развој социјалних вештина деце са ПСА. Аутори су добијене резултате објаснили чињеницом да се деца са ПСА више идентификују са понашањем деце која су млађа од њих, у односу на своје вршњаке или старију децу. Розенова и сарадници (Rosen et al., 2021) утврдили су да деца са ПСА која имају браћу и сестре брже усвајају адаптивне вештине, односно испољавају брже развојно напредовање у домену општег адаптивног функционисања.

Код деце са ЛИО, радни статус мајке издвојио се као најзначајнији предиктор у концептуалном домену и укупном адаптивном скору на ABDS скали, док у социјалном и практичном домену ниједна од испитиваних варијабли није била значајан предиктор. У нама доступној литератури нисмо могли пронаћи студије које су испитивале предикторски утицај радног статуса родитеља на адаптивна постигнућа деце са ЛИО. Међутим, наше резултате можемо делимично упоредити са резултатима студије Шевала и сарадника (Shevell et al., 2005b), који су испитивали развојне и функционалне исходе на школском узрасту код деце код које је на предшколском узрасту евидентирано глобално развојно кашњење. Између осталог, аутори су испитивали и предикторски утицај образовног и радног статуса мајке и оца, при чему су резултати показали да су деца чије су мајке запослене имала боља постигнућа на домену комуникације, у односу на децу чије мајке нису биле радно ангажоване. Виши образовни ниво оца утицао је на боља постигнућа деце у домену комуникације и социјализације и постигнућа на укупном адаптивном скору. Аутори су закључили да запосленост и веће образовање родитеља омогућавају лакши приступ доступним ресурсима који утичу на ублажавање тешкоћа присутних код њихове деце. Наведено се последично одражава на постигнућа деце у испитиваним адаптивним доменима (комуникације и социјализације) и укупном адаптивном скору.

Код ТР деце, приходи породице и брачни статус родитеља били су значајан предиктор концептуалног домена, при чему су приходи породице били значајан предиктор и практичног домена, док се у социјалном домену и укупном адаптивном скору ниједна варијабла није показала значајним предиктором постигнућа. Већи породични приходи блиско су повезани са обезбеђивањем већег броја средстава бихејвиоралне и когнитивне стимулације, што резултује бољим постигнућима на различитим развојним доменима (Nievar & Luster, 2006). Ово је од посебног значаја за развој вештина које улазе у концептуални домен, посебно оних које репрезентују функционалне академске вештине, читање, писање и рачунање. Наиме, родитељи који имају већа примања такође имају и више могућности да обезбеде бољу опремљеност и разноврсност стимулативног окружења детета (играчке, књиге, дидактички материјал, доступност различитих социо-културних садржаја). С друге стране, већи породични приходи

често подразумевају да су оба родитеља запослена, што значи да су деца више усмерена на себе приликом обављања свакодневних животних активности које улазе у практични домен. Овладавање вештинама практичног домена неопходно је како би деца била способна да брину о себи и буду самостална на начин који је прихватљив за њихов узраст (Skreitule-Pikšee et al., 2014). Можемо претпоставити да је самоусмереност деце која води ка њиховој већој самосталности приликом обављања свакодневних животних активности један од потенцијалних разлога за њихова боља постигнућа у практичном домену, о чему смо већ дискутовали. У раније поменутој студији која је испитивала предиктивни утицај брачног статуса родитеља на адаптивно функционисање ТР деце, утврђено је да деца родитеља који живе у брачној заједници имају боља постигнућа на свим испитиваним адаптивним доменима (Nazim & Khalid, 2018).

5.6. Анализа предиктивног утицаја социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен и укупан адаптивни скор ABDS скале на целом узорку испитаника

Када је у питању предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен, као и укупан адаптивни скор ABDS скале на целом узорку испитаника, поред раније испитиваних: пола, образовања родитеља, радног статуса родитеља, прихода породице, брачног статуса родитеља и броја браће и сестара, испитивали смо и предиктивни утицај примарног поремећаја испитаника. Резултати су показали да је тип поремећаја, приход породице и број браће и сестара значајан предиктор концептуалног домена ABDS скале. Тип поремећаја био је значајан предиктор и социјалног домена ABDS скале, док све остале карактеристике попут пола, образовног нивоа оца и мајке, радног статуса оца и мајке, породичних прихода, брачног статуса родитеља и броја браће и сестара, нису биле значајне. Даље, регресиона анализа на укупном узорку је показала да од свих социо-демографских карактеристика тип поремећаја и број браће и сестара представљају статистички значајне предикторе и практичног домена и укупног адаптивног скорa ABDS скале.

Када сумирамо резултате нашег истраживања на целокупном узорку, уочавамо да се тип поремећаја издвојио као најзначајнији предиктор постигнућа на свим испитиваним доменима (концептуалном, социјалном, практичном) и укупном адаптивном скору ABDS скале. Овакав резултат је крајње очекиван. Хејман (Heuman, 2015) у својој докторској дисертацији наводи да је тип поремећаја карактеристика детета која предвиђа исходе везане за адаптивно функционисање. На пример, деца са Дауновим синдромом имају веће проблеме у домену комуникације у односу на друга два домена (социјални домен и домен вештина свакодневног живота) (Dikens et al., 2006). Подаци мета-анализе Андерсона и сарадника (Anderson et al., 2009) указали су на неконзистентност истраживачких резултата поређења адаптивних вештина деце и одраслих са ПСА и других развојних поремећаја у концептуалном и практичном домену. Међутим, резултати истраживања са већим узорком особа са ПСА доследно указују на то да ове особе имају значајно лошије способности у социјалном домену од особа са ИО и развојним језичким поремећајима (Liss et al., 1991; Schatz & Hamdan-Allen, 1995) као и од ТР деце (Rodrigue et al., 1991). Резултати других истраживања такође показују да предиктивне варијабле остварују различит утицај на адаптивно функционисање у оквиру различитих група деце. Резултати опсежне мета-анализе Александра и Рејнолдса (Alexander & Reynolds, 2020) указали су на то да ниво интелигенције значајно утиче на адаптивне вештине само код особа које имају тежи облик интелектуалне ометености, са и без удружености са ПСА. Са друге стране, резултати ове студије су показали да ниво интелигенције значајно мање корелише са адаптивним вештинама код особа са ЛИО и особа са другим развојним поремећајима и просечним нивоом интелигенције. На основу ове анализе

аутори су закључили да су интелигенција и адаптивно понашање два одвојена и независна конструкта која су међусобно повезана, али не и нужно међузависна (Alexander & Reynolds, 2020). Резултати наведених истраживања указују да постоје разлике у факторима који утичу на адаптивно понашање у зависности од примарног поремећаја.

Број браће и сестара на целом узорку испитаника показао се значајним предиктором на концептуалном и практичном домену и укупном адаптивном скору. Прегледом доступне литературе установили смо да присуство браће и сестара може бити позитивно повезано са бољим адаптивним постигнућима на сваком од три испитивана домена на VABS скали: домену комуникације (Ben-Itzhak et al., 2016; Knott et al., 2007), домену социјализације (Ben-Itzhak et al., 2016; 2019; Matthews et al., 2013; Matthews & Goldberg, 2018) и домену вештина свакодневног живота (Ben-Itzhak et al., 2019). Боља постигнућа на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору у корист деце са ПСА која имају браћу и сестре, добијени су и у истраживању које је имало за циљ да испита везу између социјалног функционисања деце са ПСА и компетенције њихове браће и сестара (Brewton et al., 2012). Аутори су закључили да ТР браћа и сестре могу да буду компетентни узорци и да стварају стимулативно окружење за развој адаптивних вештина ове деце. Сви ови налази имплицирају да присуство браће и сестара остварује позитиван утицај на целокупно адаптивно функционисање деце са ПСА. Додатно, наши резултати показују да присуство браће и сестара остварује позитиван утицај на адаптивно функционисање на целом узорку испитаника, који поред деце са ПСА обухвата и децу са СЈП, ЛИО и ТР децу.

Розенова и сарадници (Rosen et al., 2021) спровели су истраживање које је имало за циљ да детаљно испита утицај браће и сестара на адаптивно функционисање деце са ПСА, узраста од девет до 26 година. Наиме, у овој студији истраживан је утицај следећих фактора на развој адаптивних вештина: присуство браће и сестара, које је дете по рођењу (прво, друго...), пол браће и сестара и подударност полова (исти или различити полови) између испитаника и њихове браће и сестара најближег узраста. Резултати истраживања показали су да испитаници са једним или више браће и сестара испољавају бржи развој адаптивних вештина од касног детињства до одраслог доба, у односу на испитанике који су били јединци. Ови резултати сугеришу да браћа и сестре могу имати важну улогу у развоју и обликовању адаптивних вештина и крајњим исходима адаптивног функционисања код особа са ПСА.

Другачији резултати од наведених добијени су у истраживању које се бавило испитивањем утицаја броја браће и сестара, као важног обележја породице, на адаптивно функционисање ТР деце (Nazim & Khalid, 2018). Резултати ове студије показали су да број браће и сестара није позитивно повезан са резултатима адаптивног понашања. Аутори су у објашњењу резултата навели да једна од могућности може бити превелика зависност браће и сестара једно од другог, што не дозвољава деци да самостално науче вештине прилагођавања. Друго могуће објашњење ових аутора је да се ТР браћа и сестре доживљавају такмичарски, притом испољавајући међусобно негативне емоције, што доводи до слабијег стимулативног окружења и утиче негативно на учење нових вештина. Камински и Дјуи (Kaminsky & Dewey, 2002) су поредили браћу и сестре деце са Дауновим синдромом и ПСА, са браћом и сестрама ТР деце. Резултати ове студије су показали да ТР браћа и сестре мање цене своју браћу и сестре, као и да су имали више свађа и негативних односа, истовремено показујући висок степен међусобног такмичења, у односу на ТР браћу и сестре деце са Дауновим синдромом и ПСА. Риксон и сарадници (Rixon et al., 2021) наводе да учесталост сукоба између деце са ПСА и њихове браће и сестара позитивно корелира са тежином симптоматологије аутизма, нивоом развијености адаптивних вештина и степеном бихејвиоралних тешкоћа. Наиме, деца са ПСА која имају мање изражене симптоме аутизма, боље развијене адаптивне вештине и мањи ниво тешкоћа у понашању имају и мање сукоба са својом браћом и сестрама, и обрнуто.

Наши резултати нису показали предиктивни утицај присуства браће и сестара само у социјалном домену адаптивног функционисања. Резултати нашег истраживања делимично потврђују резултате студије која се бавила социјалним функционисањем ТР деце предшколског узраста, у којој такође није утврђено да број деце има предиктивни утицај на адаптивне вештине (Maleki et al., 2019).

Приходи породице показали су се као значајан предиктор адаптивног функционисања само у концептуалном домену. Већи породични приходи блиско су повезани са обезбеђивањем већег броја средстава бихејвиоралне и когнитивне стимулације, што резултује бољим постигнућима на различитим развојним доменима (Nievar & Luster, 2006). Наведено је од посебног значаја и за развој вештина које улазе у концептуални домен, посебно оних које репрезентују функционалне академске вештине, читање, писање и рачунање. Родитељи који имају већа примања такође имају више могућности да обезбеде бољу опремљеност и разноврсност стимулативног окружења детета (играчке, књиге, дидактички материјал, доступност различитих социо-културних садржаја). У породицама које имају велике СЕС ресурсе деца се раније и прецизније дијагностикују (Ibrahim et al., 2020). Ово даље отвара приступ различитим врстама услугама, укључујући услуге ране интервенције, које су циљано усмерене на развој и побољшање адаптивних вештина (Peterson et al., 2004). Тенерајф и сарадници (Tenerife et al., 2022) у свом истраживању наводе да су добри приходи породице веома важни у обезбеђивању адекватне бриге о деци са ПСА, која показују значајне дефиците у свим доменима адаптивног функционисања. Уколико су оба родитеља запослена, морају обезбедити стручну особу која ће пратити дете и пружити му благовремено одговарајуће интервенције, јер ће у супротном дететов развој адаптивних вештина бити спорији него што је очекивано. Ангажовање стручне особе изискује већа новчана средства, па су приходи које породица остварује на месечном нивоу од посебног значаја. Уопштено говорећи, сва деца са развојним поремећајима захтевају виши ниво стимулације у социјалној средини у којој одрастају, а већи породични приходи представљају пут и начин за обезбеђивање истог.

VI ТЕСТИРАЊЕ ХИПОТЕЗА

6. ПОТВРЂИВАЊЕ ХИПОТЕЗА

Хипотезе су постављене на основу проблема истраживања, као и наведених циљева истраживања, а засноване су на емпиријским подацима добијеним у истраживањима новијег датума која су се бавила сродном проблематиком.

1. *Ниво овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) ће бити нижи код деце са СЈП, ПСА, ЛИО, у односу на ниво овладаности адаптивних вештина код деце типичног развоја.*

Анализом резултата утврђене су значајне разлике у нивоу овладаности адаптивним вештинама између испитиваних група. Наиме, деца са СЈП, ПСА и ЛИО имала су значајно лошија постигнућа у поређењу са ТР децом, како на нивоу укупног адаптивног скорa, тако и на нивоу појединачних адаптивних домена, концептуалном, социјалном и практичном.

Према наведеном, можемо рећи да је потврђена хипотеза да деца са СЈП, ПСА и ЛИО имају нижи ниво овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) у односу на ниво овладаности адаптивних вештина код деце типичне популације.

2. *Профил адаптивног понашања код деце са СЈП, ПСА и ЛИО ће бити другачији у односу на профил адаптивног понашања ТР деце*

Анализом резултата утврђен је различит образац усвојености адаптивних вештина у четири посматране групе испитаника. Деца са СЈП и ЛИО имају сличан профил адаптивног функционисања, то јест, имају највише вредности скорова у оквиру практичног домена, затим у оквиру социјалног домена, док су најнижи скорови уочени у домену концептуалних вештина (концептуални < социјални < практични домен).

Са друге стране, деца са ПСА и ТР деца су најбоља у практичном домену, затим у концептуалном, док у домену социјалних вештина имају најнижа постигнућа (социјални < концептуални < практични домен).

Анализом добијених резултата утврђено је да деца са СЈП и ЛИО имају другачији профил адаптивног понашања у односу на ТР децу, док је код деце са ПСА утврђен исти профил адаптивног понашања као код ТР деце.

Сходно наведеном, можемо рећи да наши резултати делимично потврђују хипотезу да ће профил адаптивног понашања код деце са СЈП, ПСА и ЛИО бити другачији у односу на профил адаптивног понашања код ТР деце.

3. *Биће присутна позитивна повезаност између адаптивног понашања и индикатора СЕС-а код испитиваних група.*

Испитивани индикатори СЕС-а у нашем истраживању били су образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља и број браће и сестара. Брачни статус родитеља и број браће и сестара су важна обележја породице која могу утицати на СЕС.

Анализа резултата поређења нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на ниво образовања оца, показала је да су у оквиру концептуалног и социјалног домена, деца чији су очеви имали више и високо образовање, имала значајно боља постигнућа у односу на децу чији очеви имају само основно образовање. Такође, анализа резултата је показала да и деца чији очеви имају средње образовање имају боља постигнућа у практичном домену и укупном скору адаптивних вештина у односу на децу чији очеви имају само основно образовање. Када је у питању образовни ниво мајке, у оквиру свих појединачних домена (концептуалног, социјалног и практичног), као и на плану укупног скорa адаптивних вештина, деца чије су мајке имале више и

високо или средње образовање, имала су и значајно боља постигнућа у односу на децу чије су мајке имале занатско образовање. Даља анализа резултата је показала да за разлику од нивоа образовања оца где је уочено да мање разлике у нивоу образовања утичу на постигнућа деце само у практичном домену и укупном скору адаптивних вештина, мање разлике у нивоу образовања мајке утичу на постигнућа деце у свим појединачним доменима (концептуалном, социјалном и практичном), као и на плану укупног скору адаптивних вештина.

Анализа резултата поређења нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на радни статус мајке показала је да деца чије су мајке запослене имају значајно боља постигнућа у концептуалном, социјалном и практичном домену, као и на плану укупног скору адаптивних вештина у односу на децу чије су мајке незапослене. Када је у питању радни статус оца, анализа резултата је показала да није утврђена значајна разлика у постигнућима деце на испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору у односу на радни статус оца.

Анализом резултата поређења нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на приходе породице, једина значајна разлика утврђена је у постигнућима на практичном домену. У оквиру овог домена, значајно су боља постигнућа код деце која живе у породици са веома добрим приходима, у односу на децу која живе у породици са лошим и веома лошим приходима.

Анализа резултата поређења нивоа овладаности адаптивним вештинама у односу на брачни живот родитеља показала је да деца чији родитељи живе у брачној заједници имају значајно боља постигнућа на концептуалном и практичном домену, као и на укупном скору адаптивних вештина, у поређењу са децом која живе са једним родитељем. Значајна разлика у корист деце чији родитељи живе у брачној заједници није добијена само у социјалном адаптивном домену.

Анализа резултата поређења нивоа овладаности адаптивним вештинама деце у односу на број браће и сестара показала је значајну разлику у постигнућима у концептуалном домену. Деца која имају једног брата или сестру имају значајно боља постигнућа у концептуалном домену адаптивних вештина у односу на децу која су јединци.

Даља анализа резултата је показала да образовање мајке и оца и радни статус мајке остварују значајан утицај на постигнућа деце на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору. Брачни статус родитеља има значајан утицај на постигнућа деце на концептуалном и практичном домену и укупном адаптивном скору. Приходи породице остварују значајан утицај на постигнућа деце у практичном домену, док број браће и сестара има значајан утицај на постигнућа деце у концептуалном домену.

Сходно наведеном, може се рећи да је делимично потврђена хипотеза да ће бити присутна позитивна повезаност између адаптивног понашања и индикатора СЕС-а код испитиваних група.

VII ЗАКЉУЧЦИ

7. ЗАКЉУЧЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Основни циљ овог истраживања је био да се утврди ниво овладаности адаптивним вештинама (концептуалним, социјалним, практичним) код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и деце типичног развоја. Такође, циљ је био и да се утврди однос између профила адаптивног понашања код деце са СЈП, ПСА, ЛИО и деце типичног развоја. Поред тога, циљ истраживања је био и да се утврди однос између адаптивног понашања и индикатора СЕС-а (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља, број браће и сестара) код испитиваних група.

На основу резултата истраживања извели смо следеће закључке:

- Деца са СЈП, ПСА и ЛИО имају значајно лошија постигнућа у поређењу са ТР децом, како на нивоу укупног адаптивног скорa, тако и на нивоу појединачних адаптивних домена, концептуалном, социјалном и практичном. Деца са СЈП имају значајно боља постигнућа од деце са ЛИО и ПСА на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору. Деца са ЛИО имају значајно боља постигнућа на социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору у односу на децу са ПСА. Значајна разлика у постигнућима деце са ПСА у односу на децу са ЛИО није утврђена само у резултатима на концептуалном домену.

- Деца са СЈП и ЛИО имају сличан профил адаптивног функционисања, то јест, имају највише вредности скорова у оквиру практичног домена, затим у оквиру социјалног домена, док су најнижи скорови уочени у домену концептуалних вештина (концептуални < социјални < практични домен).

Са друге стране, деца са ПСА и ТР деца су најбоља у практичном домену, затим у концептуалном, док у домену социјалних вештина имају најнижа постигнућа (социјални < концептуални < практични домен).

Анализа добијених резултата показала је да деца са СЈП и ЛИО имају другачији профил адаптивног понашања у односу на ТР децу, док је код деце са ПСА утврђен исти профил адаптивног понашања као код ТР деце.

- Анализа резултата о развојном тренду адаптивних вештина генерално показује да се код деце са СЈП, ЛИО и ТР деце адаптивне вештине побољшавају са повећањем узраста. Наиме, код све три групе испитаника уочене разлике у постигнућима на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору у корист старијих испитаника углавном прелазе праг статистичке значајности.

Анализа развојног тренда адаптивних вештина код деце са ПСА показала је другачији образац од оног уоченог код ТР деце и деце са СЈП и ЛИО. У постигнућима на плану адаптивних вештина између деце каснијег основношколског узраста и млађе деце са ПСА није уочена значајна разлика. Штавише, дескриптивна анализа указује на лошија постигнућа у социјалном и практичном домену, као и на плану укупног скорa адаптивних вештина код деце са ПСА старије узрасне групе у односу на млађу групу. Ово указује на тенденцију погоршања адаптивних вештина у наведеним доменима, иако уочена разлика није значајна.

- Анализа резултата у односу на пол показује да нису утврђене разлике у адаптивном функционисању између дечака и девојчица. Иако је дескриптивна анализа указивала на то да девојчице имају боља постигнућа, како на плану појединачних домена тако и на плану укупног скорa адаптивних вештина, те разлике нису биле значајне.
- Анализа резултата о постигнућима деце испитиваних група на концептуалном, социјалном и практичном домену и укупном адаптивном скору у односу на индикаторе СЕС-а (образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус

родитеља и број браће и сестара) показала је следеће. образовање мајке и оца и радни статус мајке остварују значајан утицај на постигнућа деце на свим испитиваним адаптивним доменима и укупном адаптивном скору. Брачни статус родитеља има значајан утицај на постигнућа деце на концептуалном и практичном домену и укупном адаптивном скору. Приходи породице остварују значајан утицај на постигнућа деце у практичном домену, док број браће и сестара има значајан утицај на постигнућа деце у концептуалном домену. Радни статус оца није имао значајан утицај на постигнућа деце ни на испитиваним адаптивним доменима ни у укупном адаптивном скору.

- Анализа предикције укупног скорa адаптивног понашања указала је на одређене специфичности унутар различитих група деце. Постигнућа у концептуалном домену су најбољи предиктор адаптивног понашања код ТР деце, док су постигнућа у социјалном домену најбољи предиктор адаптивног понашања код деце са СЈП и ЛИО. Код деце са ПСА, најбољи предиктор адаптивног понашања била су постигнућа у практичном домену.
- Анализа резултата о предиктивном утицају различитих социодемографских карактеристика (пол, образовање родитеља, радни статус родитеља, приходи породице, брачни статус родитеља и број браће и сестара) на концептуални, социјални и практични домен и укупан адаптивни скор ABDS скале унутар група испитаника са СЈП, ПСА, ЛИО и ТР деце, показала је следеће:

Код деце са СЈП ниједна од испитиваних социодемографских карактеристика није била значајан предиктор концептуалног, социјалног и практичног домена, као и укупног адаптивног скорa постигнутог на ABDS скали.

Када су у питању деца са ПСА, у концептуалном домену значајан предиктор постигнућа био је радни статус мајке, а у социјалном домену пол испитаника и број браће и сестара. Образовни ниво мајке био је значајан предиктор практичног домена, а ниједна од испитиваних социо-демографских карактеристика није била значајан предиктор укупног адаптивног скорa код деце са ПСА.

Код деце са ЛИО, радни статус мајке издвојио се као најзначајнији предиктор у концептуалном домену и укупном адаптивном скору на ABDS скали, док у социјалном и практичном домену ниједна од испитиваних варијабли није била значајан предиктор.

Код ТР деце, приходи породице и брачни статус родитеља били су значајан предиктор концептуалног домена, при чему су приходи породице били значајан предиктор и практичног домена, док се у социјалном домену и укупном адаптивном скору ниједна варијабла није показала значајним предиктором постигнућа.

- Када је у питању предиктивни утицај социо-демографских карактеристика на концептуални, социјални и практични домен, као и укупан адаптивни скор ABDS скале на целом узорку испитаника, поред раније испитиваних: пола, образовања родитеља, радног статуса родитеља, прихода породице, брачног статуса родитеља и броја браће и сестара, испитиван је и предиктивни утицај примарног поремећаја испитаника.

Анализа резултата је показали да су тип поремећаја, приходи породице и број браће и сестара значајни предиктори концептуалног домена. Тип поремећаја био је значајан предиктор и социјалног домена. Значајни предиктори практичног домена и укупног адаптивног скорa били су тип поремећаја и број браће и сестара.

7.1. Практични значај и ограничења студије

Практични значај нашег истраживања огледа се у томе што је први пут, на нашем подручју, примењена стандардизована скала за процену адаптивног понашања, ABDS. У литератури новијег датума посебно се истиче потреба за применом овог инструмента у процени адаптивног понашања деце и адолесцената са интелектуалним и развојним поремећајима (Estabilo & Matson, 2018).

Резултати добијени применом ABDS скале могу дати допринос у идентификацији тешкоћа и капацитета деце са СЈП, ПСА и ЛИО у подручју адаптивних вештина (концептуалних, социјалних, практичних). Резултати нашег истраживања омогућују дефинисање смерница за креирање едукативних и рехабилитационих програма подршке овој деци, што има посебан значај за стручњаке (логопеди, специјалне едукаторе и рехабилитаторе) који раде у пракси са овом децом.

Ограничења ове студије се односе на методолошке аспекте истраживања. Недостатак нашег истраживања је нусклађеност СЈП и ЛИО групе деце према узрасту, што отежава извођење поузданих закључака на основу резултата поређења ове две групе. Међутим, наведени недостатак делимично је превазиђен коришћењем стандардизованих скорова у поређењу испитиваних група. Такође, иако су резултати неких истраживања показали да IQ није значајан предиктор адаптивних вештина код деце и особа са ПСА (Alexander & Reynolds, 2020), један од већих недостатака нашег истраживања је тај што ова група испитаника није била усклађена према нивоу интелигенције. И иначе се као посебан проблем у оквиру истраживања деце и особа са ПСА истичена начин формирања узорка. Наиме, већина налаза о адаптивном понашању деце и особа са ПСА проистекли су из студија које су имале хетерогене узорке у погледу: хронолошког узраста (широк распон година испитаника обухваћених истраживањем), језичких способности (вербални и невербални испитаници), когнитивног нивоа функционисања (испитаници са вишим и нижим когнитивним способностима) и различитих клиничких дијагноза испитаника обухваћених истраживањем. Ово додатно отежава могућност генерализације добијених резултата, а и као последица наведеног, често су добијани опречни резултати. Стога су Фентон и сарадници (Fenton et al., 2003) истакли значај спровођења истраживања о адаптивном понашању код деце и особа са ПСА у оквиру добро уједначених група, према свим наведеним параметрима, са посебним акцентом на упаривање испитаника и према менталном, а не само хронолошком узрасту, што је и наша препорука за будућа истраживања на ову тему.

VIII ЛИТЕРАТУРА

ЛИТЕРАТУРА:

1. Aishworiya, R., Goh, T. J., Sung, M., & Tay, S. K. H. (2021). Correlates of adaptive skills in children with autism spectrum disorder. *Autism*, 25(6), 1592-1600.<https://doi.org/10.1177/1362361321997287>
2. Alexander, R. M. (2017). *The relation between intelligence and adaptive behavior: A meta-analysis* [Doctoral dissertation, University of Kansas].
3. Alexander, R. M., & Reynolds, M. R. (2020). Intelligence and adaptive behavior: a meta-analysis. *School Psychology Review*, 49(2), 85-110.<https://doi.org/10.1080/2372966X.2020.1717374>
4. Alonso, I., Anuncibay, R., & Hawrylak, M. (2010). Adaptation of the ABS-S: 2 for Use in Spain With Children With Intellectual Disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 7(3), 221-230.
<https://doi.org/10.1111/j.1741-1130.2010.00268.x>
5. Alvares, G. A., Bebbington, K., Cleary, D., Evans, K., Glasson, E. J., Maybery, M. T., Pillar, S., Uljarević, M., Varcin, K., Wray, J. & Whitehouse, A. J. (2020). The misnomer of 'high functioning autism': Intelligence is an imprecise predictor of functional abilities at diagnosis. *Autism*, 24(1), 221-232.
<https://doi.org/10.1177/1362361319852831>
6. American Association on Intellectual and Developmental Disabilities. (2010). *Intellectual Disability: Definition, Classification, and Systems of Supports, 11th ed.* Washington, DC: AAIDD.
7. American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders: DSM-IV.*
8. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-V.*
9. Anderson, D. K., Oti, R. S., Lord, C., & Welch, K. (2009). Patterns of growth in adaptive social abilities among children with autism spectrum disorders. *Journal of abnormal child psychology*, 37(7), 1019-1034.
<https://doi.org/10.1007/s10802-009-9326-0>
10. Andersson, G. W., Gillberg, C., & Miniscalco, C. (2013). Pre-school children with suspected autism spectrum disorders: do girls and boys have the same profiles? *Research in Developmental Disabilities*, 34(1), 413-422.
<https://doi.org/10.1016/j.ridd.2012.08.025>
11. Anderson, A., Locke, J., Kretzmann, M., & Kasari, C. (2016). Social network analysis of classrooms containing children with autism spectrum disorder: Predictors of fragmentation and connectivity in elementary school classrooms. *Autism: The International Journal of Research and Practice*, 20, 700-709.
<https://doi.org/10.1177/1362361315603568>
12. Анђелковић, М. (2016). *Адаптивно понашање особа са оштећењем вида* [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. NaRDuS.
<https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8234>
13. Arias, B., Verdugo, M. Á., Navas, P., & Gómez, L. E. (2013). Factor structure of the construct of adaptive behavior in children with and without intellectual disability. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 13(2), 155-166.
[https://doi.org/10.1016/S1697-2600\(13\)70019-X](https://doi.org/10.1016/S1697-2600(13)70019-X)

14. Aricak, O. T., & Oakland, T. (2010). Multigroup confirmatory factor analysis for the teacher form, ages 5 to 21, of the adaptive behavior assessment system-II. *Journal of Psychoeducational Assessment, 28*(6), 578-584.
<https://doi.org/10.1177/0734282909350209>
15. Baghdadli, A., Assouline, B., Sonié, S., Pernon, E., Darrou, C., Michelon, C., Picot, M., Aussilloux, C., & Pry, R. (2012). Developmental trajectories of adaptive behaviors from early childhood to adolescence in a cohort of 152 children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 42*(7), 1314-1325.
<https://doi.org/10.1007/s10803-011-1357-z>
16. Baio, J. (2012). Prevalence of autism spectrum disorders-autism and developmental disabilities monitoring network, 14 sites, United States, 2008. *Morbidity and Mortality Weekly Report: Surveillance Summaries, 61*(3), 1-19.
17. Baio, J. (2014). Prevalence of autism spectrum disorder among children aged 8 years-autism and developmental disabilities monitoring network, 11 sites, United States, 2010.
18. Banković, S., Japundža-Milisavljević, M., i Brojčin, B. (2011). Konceptualne adaptivne veštine kod dece sa intelektualnom ometenošću. *Specijalna edukacija i rehabilitacija, 10*(2), 301-317.
19. Ben-Itzhak, E., Zukerman, G., & Zachor, D. A. (2016). Having older siblings is associated with less severe social communication symptoms in young children with autism spectrum disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology, 44*(8), 1613-1620.
<https://doi.org/10.1007/s10802-016-0133-0>
20. Ben-Itzhak, E., Nachshon, N., & Zachor, D. A. (2019). Having siblings is associated with better social functioning in autism spectrum disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology, 47*(5), 921-931.
<https://doi.org/10.1007/s10802-018-0473-z>
21. Beitchman, J. H., Wilson, B., Brownlie, E. B., Walters, H., Inglis, A., & Lancee, W. (1996). Long-term consistency in speech/language profiles: II. Behavioral, emotional, and social outcomes. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 35*(6), 815-825.
<https://doi.org/10.1097/00004583-199606000-00022>
22. Bishop, D. V. M. (2000). Pragmatic language impairment: A correlate of SLI, a distinct subgroup, or part of the autistic continuum? In D. V. M. Bishop & L. Leonard (Eds.), *Speech and Language Impairments in Children: Causes, Characteristics, Intervention and Outcome* (pp. 99-113). Hove, England: Psychology Press.
23. Bölte, S., & Poustka, F. (2002). The relation between general cognitive level and adaptive behavior domains in individuals with autism with and without co-morbid mental retardation. *Child Psychiatry and Human Development, 33*(2), 165-172.
<https://doi.org/10.1023/A:1020734325815>
24. Bölte, S., Poustka, F., & Constantino, J. N. (2008). Assessing autistic traits: cross-cultural validation of the social responsiveness scale (SRS). *Autism Research, 1*(6), 354-363.
<https://doi.org/10.1002/aur.49>
25. Bortolini, U., & Leonard, L. B. (2000). Phonology and children with specific language impairment: Status of structural constraints in two languages. *Journal of Communication Disorders, 33*(2), 131-150.
[https://doi.org/10.1016/S0021-9924\(99\)00028-3](https://doi.org/10.1016/S0021-9924(99)00028-3)
26. Bradley, R. H., & Corwyn, R. F. (2002). Socioeconomic status and child development. *Annual Review of Psychology, 53*(1), 371-399.
<https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135233>

27. Brewton, C. M., Nowell, K. P., Lasala, M. W., & Goin-Kochel, R. P. (2012). Relationship between the social functioning of children with autism spectrum disorders and their siblings' competencies/problem behaviors. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 6(2), 646-653.
<https://doi.org/10.1016/j.rasd.2011.10.004>
28. Brody, G. H., Stoneman, Z., & Flor, D. (1995). Linking family processes and academic competence among rural African American youths. *Journal of Marriage and the Family*, 57(3), 567-579.
<https://doi.org/10.2307/353913>
29. Brinton, B., Fujiki, M., & Higbee, L. M. (1998). Participation in cooperative learning activities by children with specific language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 41(5), 1193-1206.
<https://doi.org/10.1044/jslhr.4105.1193>
30. Бројчин, Б., Глумбић, Н., & Банковић, С. (2009). Прагматска компетенција и проблеми у понашању деце са лаком интелектуалном ометеношћу. *Београдска дефектолошка школа*, 15(2), 77-93.
31. Brojčin, B., Đorđević, M., & Milačić-Vidojević, I. (2016). Pragmatske veštine dece i mladih sa lakom intelektualnom ometenošću. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 2(15), 95-118.
<https://doi.org/10.5937/specedreh15-10489>
32. Bruininks, R. H., Thurlow, M., & Gilman, C. J. (1987). Adaptive behavior and mental retardation. *The Journal of Special Education*, 21(1), 69-88.
<https://doi.org/10.1177/002246698702100109>
33. Buha, N., & Gligorović, M. (2012). Pažnja kao faktor adaptivnih veština kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću. *II naučni skup stremljenja i novine u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji-zbornik radova*, 79-87.
34. Buha & Gligorović, (2019). *Adaptivne veštine kod dece sa specifičnim jezičkim poremećajem preliminarno ispitivanje*. Unapređenje kvaliteta života djece i mladih, 489-499.
35. Buha Đurović, N. (2010). *Egzekutivne funkcije i adaptivno ponašanje kod dece sa lakom mentalnom retardacijom*. Magistarska teza, Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
36. Burack, J. A., & Volkmar, F. R. (1992). Development of low-and high-functioning autistic children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33(3), 607-616.
<https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1992.tb00894.x>
37. Burns, M. K. (2005). Test review of the Adaptive Behavior Assessment System. *The sixteenth mental measurements yearbook [Electronic version]*.
38. Cantwell, D. P., Baker, L., Rutter, M., & Mawhood, L. (1989). Infantile autism and developmental receptive dysphasia: A comparative follow-up into middle childhood. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 19(1), 19-31.
<https://doi.org/10.1007/BF02212715>
39. Carpentieri, S., & Morgan, S. B. (1996). Adaptive and intellectual functioning in autistic and nonautistic retarded children. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 26(6), 611-620.
<https://doi.org/10.1007/BF02172350>
40. Carter, A. S., Volkmar, F. R., Sparrow, S. S., Wang, J. J., Lord, C., Dawson, G., [Fombonne, E.](#), [Loveland, K.](#), [Mesibov, G.](#), & Schopler, E. (1998). The Vineland Adaptive Behavior Scales: supplementary norms for individuals with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 28(4), 287-302.
<https://doi.org/10.1023/A:1026056518470>

41. Catts, H. W., Bridges, M. S., Little, T. D., & Tomblin, J. B. (2008). Reading achievement growth in children with language impairments. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 51*(6), 1569-1579.
[https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2008/07-0259\)](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2008/07-0259))
42. Centers for Disease Control and Prevention. (2014). Prevalence of autism spectrum disorder among children aged 8 years - Autism and Developmental Disabilities Monitoring Network, 11 Sites, United States, 2010. *Morbidity and Mortality Weekly Report (MMWR) Series, Surveillance Summaries, 63*(SS02), 1-21.
43. Charman, T., Drew, A., Baird, C., & Baird, G. (2003). Measuring early language development in preschool children with autism spectrum disorder using the MacArthur Communicative Development Inventory (Infant Form). *Journal of Child Language, 30*(1), 213-236.
<https://doi.org/10.1017/S0305000902005482>
44. Chatham, C. H., Taylor, K. I., Charman, T., Liogier D'Ardhuy, X., Eule, E., Fedele, A., Hardan, A. Y., Loth, E., Murtagh, L., del Valle Rubido, M., San Jose Caceres, A., Sevigny, J., Sikich, L., Snyder, J. E., Tillmann, P. E., Ventola, K. L., Walton-Bowen, P. P., Wang, Willgoss, T., & Bolognani, F. (2018). Adaptive behavior in autism: Minimal clinically important differences on the Vineland-II. *Autism Research, 11*(2), 270-283. <https://doi.org/10.1002/aur.1874>
45. Chen, J., Justice, L. M., Rhoad-Drogalis, A., Lin, T. J., & Sawyer, B. (2020). Social networks of children with developmental language disorder in inclusive preschool programs. *Child Development, 91*(2), 471-487.
<https://doi.org/10.1111/cdev.13183>
46. Craig, H. K. (1993). Social skills of children with specific language impairment: Peer relationships. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 24*(4), 206-215. <https://doi.org/10.1044/0161-1461.2404.206>
47. Crowell, J. A., Keluskar, J., & Gorecki, A. (2019). Parenting behavior and the development of children with autism spectrum disorder. *Comprehensive Psychiatry, 90*, 21-29.
<https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2018.11.007>
48. Ђаласан, С., Дрљан Б. (2022). Адаптивно понашање код деце са развојним поремећајима. *Baština, 32*(56), 495-511.
<https://doi.org/10.5937/bastina32-36083>
49. Damberga, I., Rašćevska, M., Koļesovs, A., Sebre, S., Laizāne, I., Skreitule-Pikše, I., & Martinsone, B. (2014). Adaptive behavior in children with specific learning disabilities and language and intellectual impairments. *Baltic Journal of Psychology, 15*(1-2), 87-103.
50. De Bildt, A., Sytema, S., Kraijer, D., Sparrow, S., & Minderaa, R. (2005). Adaptive functioning and behaviour problems in relation to level of education in children and adolescents with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research, 49*(9), 672-681.
<https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2005.00711.x>
51. de Bree, E., Wijnen, F., & Gerrits, E. (2010). Non-word repetition and literacy in Dutch children at-risk of dyslexia and children with SLI: Results of the follow-up study. *Dyslexia, 16*(1), 36-44.
<https://doi.org/10.1002/dys.395>
52. Dekker, M. C., Koot, H. M., Ende, J. V. D., & Verhulst, F. C. (2002). Emotional and behavioral problems in children and adolescents with and without intellectual disability. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 43*(8), 1087-1098. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00235>
53. Del Cole, C. G., Caetano, S. C., Ribeiro, W., & Jackowski, A. P. (2017). Adolescent adaptive behavior profiles in Williams–Beuren syndrome, Down syndrome, and autism spectrum disorder. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health, 11*(1), 40. <https://doi.org/10.1186/s13034-017-0177-0>

54. Diken, Ö. (2019). Describing and Comparing Pragmatic Language Skills of Turkish Students with Typical Development and Inclusive Education Students with Mild Intellectual Disability. *International Journal of Progressive Education*, 15(2), 157-166.
55. Di Nuovo, S., & Buono, S. (2011). Behavioral phenotypes of genetic syndromes with intellectual disability: Comparison of adaptive profiles. *Psychiatry Research*, 189(3), 440-445.
<https://doi.org/10.1016/j.psychres.2011.03.015>
56. Ditterline, J., Banner, D., Oakland, T., & Becton, D. (2008). Adaptive behavior profiles of students with disabilities. *Journal of Applied School Psychology*, 24(2), 191-208.<https://doi.org/10.1080/15377900802089973>
57. Drljan, B. (2017). *Leksičke sposobnosti kod dece sa specifičnim jezičkim poremećajem* [doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. NaRDuS.
<https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/9925>
58. Drljan, B., & Vuković, M. (2017). Leksička raznovrsnost u narativnom diskursu dece sa specifičnim jezičkim poremećajem. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 16(3), 261-287.
<https://doi.org/10.5937/specedreh16-14408>
59. Drljan, B., Vuković, M., Arsenić, I., i Jovanović Simić, N. (2015). Detekcija pragmatiskih deficita kod dece sa specifičnim jezičkim poremećajem. U M. Vuković (Ur), *Specijalna edukacija i rehabilitacija danas* (str. 27-34). Univerzitet u Beogradu -Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
60. Durkin, K., & Conti-Ramsden, G. (2007). Language, social behavior, and the quality of friendships in adolescents with and without a history of specific language impairment. *Child Development*, 78(5), 1441-1457.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01076.x>
61. Dykens, E.M., Hodapp, R.M., & Evans, D.W. (2006). Profiles and development of adaptive behavior in children with Down syndrome. *Down Syndrome: Research and Practice*, 9(3), 45-50.
<https://doi.org/10.3104/reprints.293>
62. Ђорђевић, М. (2015). *Профил прагматских способности одраслих особа са интелектуалном ометеношћу*[doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu]. NaRDuS.
<https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/4222>
63. Đorđević, M., Glumbić, N., & Brojčin, B. (2016). Relation between paralinguistic skills and social skills in adults with mild and moderate intellectual disability. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 15(3), 265-285.
<https://doi.org/10.5937/specedreh15-11313>
64. Eccles, J. S., Arberton, A., Buchanan, C. M., Janis, J., Flanagan, C., Harold, R., ... & Reuman, D. (1993). School and family effects on the ontogeny of children's interests, self-perceptions, and activity choices. *Developmental Perspectives on Motivation*, 40, 145-208.
65. Estabillo, J. A., & Matson, J. L. (2018). Adaptive and Developmental Behavior Scales. In J. L. Matson (Ed), *Handbook of Childhood Psychopathology and Developmental Disabilities Assessment* (pp. 71-81). Springer, Cham.
66. Fenton, G., D'ardia, C., Valente, D., Del Vecchio, I., Fabrizi, A., & Bernabei, P. (2003). Vineland adaptive behavior profiles in children with autism and moderate to severe developmental delay. *Autism*, 7(3), 269-287.
<https://doi.org/10.1177/1362361303007003004>
67. Floyd, R. G., Shands, E. I., Alfonso, V. C., Phillips, J. F., Autry, B. K., Mosteller, J. A., Skinner, I., & Irby, S. (2015). A systematic review and psychometric evaluation of adaptive behavior scales and recommendations for practice. *Journal of Applied School Psychology*, 31(1), 83-113.
<https://doi.org/10.1080/15377903.2014.979384>

68. Fombonne, E. (2003). Epidemiological surveys of autism and other pervasive developmental disorders: an update. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 33(4), 365-382.
<https://doi.org/10.1023/A:1025054610557>
69. Frazier, T. W., Georgiades, S., Bishop, S. L., & Hardan, A. Y. (2014). Behavioral and cognitive characteristics of females and males with autism in the Simons Simplex Collection. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 53(3), 329-340.
<https://doi.org/10.1016/j.jaac.2013.12.004>
70. Freeman, B. J., Del'Homme, M., Guthrie, D., & Zhang, F. (1999). Vineland Adaptive Behavior Scale scores as a function of age and initial IQ in 210 autistic children. *Journal of autism and developmental disorders*, 29(5), 379-384.
<https://doi.org/10.1023/A:1023078827457>
71. Freed, J., Adams, C., & Lockton, E. (2015). Literacy skills in primary school-aged children with pragmatic language impairment: a comparison with children with specific language impairment. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 1-14.
72. Fujiki, M., Brinton, B., & Todd, C. M. (1996). Social skills of children with specific language impairment. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 27(3), 195-202.
<https://doi.org/10.1044/0161-1461.2703.195>
73. Fujiki, M., Brinton, B., Hart, C. H., & Fitzgerald, A. H. (1999). Peer acceptance and friendship in children with specific language impairment. *Topics in language disorders*, 19(2), 34-48.
74. Gabriels, R. L., Ivers, B. J., Hill, D. E., Agnew, J. A., & McNeill, J. (2007). Stability of adaptive behaviors in middle-school children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 1(4), 291-303.
<https://doi.org/10.1016/j.rasd.2006.11.004>
75. Gallo, L. C., & Matthews, K. A. (2003). Understanding the association between socioeconomic status and physical health: do negative emotions play a role? *Psychological bulletin*, 129(1), 10.
<https://doi.org/10.1037/0033-2909.129.1.10>
76. Gardiner, E., & Iarocci, G. (2015). Family quality of life and ASD: The role of child adaptive functioning and behavior problems. *Autism Research*, 8(2), 199-213.
<http://dx.doi.org/10.1002/aur.1442>
77. Gertner, B. L., Rice, M. L., & Hadley, P. A. (1994). Influence of communicative competence on peer preferences in a preschool classroom. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 37(4), 913-923.
<https://doi.org/10.1044/jshr.3704.913>
78. Geurts, H. M., & Embrechts, M. (2008). Language profiles in ASD, SLI, and ADHD. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 38(10), 1931-1943.
<https://doi.org/10.1007/s10803-008-0587-1>
79. Gilham, J. E., Carter, A. S., Volkmar, F. R., Sparrow, S. S. (2000). Toward a developmental operational definition of autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 30(4), 269-278.
<https://doi.org/10.1023/A:1005571115268>
80. Gligorović, M., i Buha-Đurović, N. (2011). Adaptivno ponašanje i postignuća u nastavi matematike kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10(1), 3-14.
81. Glumbić, N. (2005). Sposobnost razumevanja idioma kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću. *Istraživanja u defektologiji*, 6, 73-82.
82. Glumbić, N. (2010). *Skrining poremećaja komunikacije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
83. Goodman, S. H., Sewell, D. R., Cooley, E. L., & Leavitt, N. (1993). Assessing levels of adaptive functioning: the Role Functioning Scale. *Community Mental Health Journal*, 29(2), 119-131.

- <https://doi.org/10.1007/BF00756338>
84. Golya, N., & McIntyre, L. L. (2018). Variability in adaptive behaviour in young children with autism spectrum disorder. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 43(1), 102-111. <https://doi.org/10.3109/13668250.2017.1287886>
85. Green, S., & Baker, B. (2011). Parents' emotion expression as a predictor of child's social competence: children with or without intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 55(3), 324-38. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2010.01363.x>
86. Green, S. A., & Carter, A. S. (2014). Predictors and course of daily living skills development in toddlers with autism spectrum disorders. *Journal of autism and developmental disorders*, 44(2), 256-263. <https://doi.org/10.1007/s10803-011-1275-0>
87. Gulati, S., & Dubey, R. (2015). Adaptive Functioning and Feeding Behavior: Key Targets in Autism Management. *Indian Journal Pediatric*, 82(8), 671-672. <https://doi.org/10.1007/s12098-015-1824-1>
88. Harrison, P. L. (1989). Scientific practitioner: Adaptive behavior: Research to practice. *Journal of School Psychology*, 27(3), 301-317. [https://doi.org/10.1016/0022-4405\(89\)90045-9](https://doi.org/10.1016/0022-4405(89)90045-9)
89. Harrison, P. L., & Oakland, T. (2003). Adaptive behavior assessment system – Second Edition. San Antonio, TX: Harcourt Assessment.
90. Harrison, P. L., & Raineri, G. (2008). Best practices in the assessment of adaptive behaviour. In A. Thomas, & J. Grimes (Eds.), *Best practices in school psychology (5th ed.)* (pp. 605-616). Bethesda, MD: NASP Press.
91. Hazen, N. L., & Black, B. (1989). Preschool peer communication skills: The role of social status and interaction context. *Child Development*, 867-876. <https://doi.org/10.2307/1131028>
92. Heyman, M., & Hauser-Cram, P. (2019). The influence of the family environment on adaptive functioning in the classroom: A longitudinal study of children with developmental disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 86, 20-30. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2019.01.001>
93. Hill, T. L., Gray, S. A., Kamps, J. L., & Varela, R. E. (2015). Age and adaptive functioning in children and adolescents with ASD: the effects of intellectual functioning and ASD symptom severity. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(12), 4074-4083. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2522-6>
94. Hoff, E. (2003). The specificity of environmental influence: Socioeconomic status affects early vocabulary development via maternal speech. *Child Development*, 74(5), 1368-1378. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00612>
95. Howe, Y. J., O'Rourke, J. A., Yatchmink, Y., Viscidi, E. W., Jones, R. N., & Morrow, E. M. (2015). Female autism phenotypes investigated at different levels of language and developmental abilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(11), 3537-3549. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2501-y>
96. Howlin, P., Mawhood, L., & Rutter, M. (2000). Autism and developmental receptive language disorder-A follow-up comparison in early adult life. II: Social, behavioural, and psychiatric outcomes. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41(5), 561-578. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00643>

97. Ibrahim, N., El-abdeen, A. M. Z., Ng, F., Zoromba, M., & Haikal, A. (2020). Socio-economic and demographic factors associated with adaptive behaviour among children diagnosed with autism spectrum disorder in Egypt. *Middle East Current Psychiatry*, 27(1), 1-5.
<https://doi.org/10.1186/s43045-020-00047-8>
98. Jeremić, M., Grujičić, R., & Pejović-Milovančević, M. (2018). Adaptive capabilities of children with autism and their connection with neurophysiological correlates. *Medicinski podmladak*, 69(4), 20-26.
<https://doi.org/10.5937/mp69-17744>
99. Jovanović Simić, N. (2004). Jezik i poremećaji jezičkog razvoja. *Istraživanja u defektologiji*, 5, 11-33.
100. Jovanović-Simić, N. (2007). *Augmentativna i alternativna komunikacija: strategije i principi*. Društvo defektologa Srbije, Beograd, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
101. Jovanović-Simić, N., & Slavnić, S. (2009). *Atipičan jezički razvoj*. Društvo defektologa Srbije, Beograd, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
102. Kaminsky, L., & Dewey, D. (2002). Psychosocial adjustment in siblings of children with autism. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43 (2), 225-232.
<https://doi.org/10.1111/1469-7610.00015>
103. Kanne, S. M., Gerber, A. J., Quirnbach, L. M., Sparrow, S. S., Cicchetti, D. V., & Saulnier, C. A. (2011). The role of adaptive behavior in autism spectrum disorders: Implications for functional outcome. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(8), 1007-1018.
<https://doi.org/10.1007/s10803-010-1126-4>
104. Kenworthy, L., Case, L., Harms, M. B., Martin, A., & Wallace, G. L. (2010). Adaptive behavior ratings correlate with symptomatology and IQ among individuals with high-functioning autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40(4), 416-423.
<https://doi.org/10.1007/s10803-009-0911-4>
105. Ketelaars, M. P., Cuperus, J. M., van Daal, J., Jansonius, K., & Verhoeven, L. (2009). Screening for pragmatic language impairment: The potential of the children's communication checklist. *Research in Developmental Disabilities*, 30(5), 952-960.
<https://doi.org/10.1016/j.ridd.2009.01.006>
106. Klin, A., Saulnier, C. A., Sparrow, S. S., Cicchetti, D. V., Volkmar, F. R., & Lord, C. (2007). Social and communication abilities and disabilities in higher functioning individuals with autism spectrum disorders: The Vineland and the ADOS. *Journal of autism and developmental disorders*, 37(4), 748-759.
<https://doi.org/10.1007/s10803-006-0229-4>
107. Knott, F., Lewis, C., & Williams, T. (2007). Sibling interaction of children with autism: Development over 12 months. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 37(10), 1987-1995.
<https://doi.org/10.1007/s10803-006-0347-z>
108. Landa, R. J., & Goldberg, M. C. (2005). Language, social, and executive functions in high functioning autism: A continuum of performance. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 35(5), 557.
<https://doi.org/10.1007/s10803-005-0001-1>

109. Lau, C. R. L., & Xie, G. H. (2020). A case study of a child with attention deficit/hyperactivity disorder (ADHD) and mathematics learning difficulty (MLD). *European Journal of Special Education Research*, 5(4), 71-87.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.372628>
110. Lee, H. J., & Park, H. R. (2007). An integrated literature review on the adaptive behavior of individuals with Asperger syndrome. *Remedial and Special Education*, 28(3), 132-139.
<https://doi.org/10.1177/07419325070280030201>
111. Leffel, K., & Suskind, D. (2013). Parent-directed approaches to enrich the early language environments of children living in poverty. *Thieme Medical Publishers*, 34(4), 267-278.
<https://doi.org/10.1055/s-0033-1353443>
112. Leffert, J. S., & Siperstein, G. N. (2002). Social cognition: The key to understanding adaptive behavior in individuals with mild mental retardation. *International Review of Research in Mental Retardation*, 25, 135-181.
[https://doi.org/10.1016/S0074-7750\(02\)80008-8](https://doi.org/10.1016/S0074-7750(02)80008-8)
113. Leonard, L. B. (2014). *Children with specific language impairment*. MIT press.
114. Lindblad, I., Svensson, L., Landgren, M., Nasic, S., Tideman, E., Gillberg, C., & Fernell, E. (2013). Mild intellectual disability and ADHD; a comparative study of school age children's adaptive abilities. *Acta Paediatrica*, 102(10), 1027-1031.
<https://doi.org/10.1111/apa.12351>
115. Liss, M., Harel, B., Fein, D., Allen, D., Dunn, M., Feinstein, C., Morris, R., Waterhouse, L., & Rapin, I. (2001). Predictors and correlates of adaptive functioning in children with developmental disorders. *Journal of autism and developmental disorders*, 31(2), 219-230.
<https://doi.org/10.1023/A:1010707417274>
116. Lopata, C., Fox, J. D., Thomeer, M. L., Smith, R. A., Volker, M. A., Kessel, C. M., McDonald, C. A., & Lee, G. K. (2012). ABAS-II ratings and correlates of adaptive behavior in children with HFASDs. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 24(4), 391-402.
<https://doi.org/10.1007/s10882-012-9277-1>
117. Lopata, C., Smith, R. A., Volker, M. A., Thomeer, M. L., Lee, G. K., & McDonald, C. A. (2013). Comparison of adaptive behavior measures for children with HFASDs. *Autism research and treatment*, 2013, 1-10.
<https://doi.org/10.1155/2013/415989>
118. Lord, C., & Paul, R. (1997). Language and communication in autism. In: D. Cohen & F. Volkmar (Eds.), *Handbook of autism and pervasive developmental disorders* (pp. 195-225). New York, NY: Wiley.
119. Loucas, T., Charman, T., Pickles, A., Simonoff, E., Chandler, S., Meldrum, D., & Baird, G. (2008). Autistic symptomatology and language ability in autism spectrum disorder and specific language impairment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(11), 1184-1192.
<https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2008.01951.x>
120. Luckasson, R., Borthwick-Duffy, S., Buntinx, W. H. E., Coulter, D. L., Craig, E. M. (P.), Reeve, A., Schalock, R. L., Snell, M. E., Spitalnik, D. M., Spreat, S., Tassé, M. J., & The AAMR AD HOC Committee on Terminology and Classification. (2002). (10th ed.). *American Association on Mental Retardation*.

121. Maccow, G. (2001). Test review of the Scales of Independent Behavior—revised. *The fourteenth mental measurements yearbook [Electronic version]*. Available from <http://www.unl.edu/buros>.
122. Mainela-Arnold, E., Evans, J. L., & Coady, J. A. (2010). Explaining Lexical–Semantic Deficits in Specific Language Impairment: The Role of Phonological Similarity, Phonological Working Memory, and Lexical Competition. *Journal of Speech Language and Hearing Research*, 53(6), 1742.
[https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2010/08-0198\)](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2010/08-0198))
123. Maleki, M., Chehrzad, M. M., Kazemnezhad Leyli, E., Mardani, A., & Vaismoradi, M. (2019). Social skills in preschool children from teachers’ perspectives. *Children*, 6(5), 64.
<https://doi.org/10.3390/children6050064>
124. Mandic-Maravic, V., Pejovic-Milovancevic, M., Mitkovic-Voncina, M., Kostic, M., Aleksic-Hil, O., Radosavljev-Kircanski, J., Mincic, T., & Lecic-Tosevski, D. (2015). Sex differences in autism spectrum disorders: does sex moderate the pathway from clinical symptoms to adaptive behavior?. *Scientific Reports*, 5(1), 1-8.
<https://doi.org/10.1038/srep10418>
125. Marton, K., Abramoff, B., & Rosenzweig, S. (2005). Social cognition and language in children with specific language impairment (SLI). *Journal of Communication Disorders*, 38, 143-162.
<https://doi.org/10.1016/j.jcomdis.2004.06.003>
126. Matson, M. L., Mahan, S., & Matson, J. L. (2009). Parent training: A review of methods for children with autism spectrum disorders. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 3(4), 868-875.
<https://doi.org/10.1016/j.rasd.2009.02.003>
127. Matson, J. L., Rivet, T. T., Fodstad, J. C., Dempsey, T., & Boisjoli, J. A. (2009). Examination of adaptive behavior differences in adults with autism spectrum disorders and intellectual disability. *Research in Developmental Disabilities*, 30(6), 1317-1325.
<https://doi.org/10.1016/j.ridd.2009.05.008>
128. Matthews, N. L., & Goldberg, W. A. (2018). Theory of mind in children with and without autism spectrum disorder: Associations with the sibling constellation. *Autism*, 22(3), 311-321.
<https://doi.org/10.1177/1362361316674438>
129. Matthews, N. L., Goldberg, W. A., & Lukowski, A. F. (2013). Theory of mind in children with autism spectrum disorder: Do siblings matter? *Autism Research*, 6(5), 443-453.
<https://doi.org/10.1002/aur.1308>
130. McCabe, P. C., & Marshall, D. J. (2006). Measuring the social competence of preschool children with specific language impairment: Correspondence among informant ratings and behavioral observations. *Topics in Early Childhood Special Education*, 26(4), 234-246.
<https://doi.org/10.1177/02711214060260040401>
131. McCabe, P. C., & Meller, P. J. (2004). The relationship between language and social competence: How language impairment affects social growth. *Psychology in the Schools*, 41(3), 313-321.
<https://doi.org/10.1002/pits.10161>
132. McCabe, P. C. (2005). Social and behavioral correlates of preschoolers with specific language impairment. *Psychology in the Schools*, 42(4), 373-387.
<https://doi.org/10.1002/pits.20064>
133. McIntyre, L. L., Blacher, J., & Baker, B. L. (2006). The transition to school: Adaptation in young children with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(5), 349-361.
<https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2006.00783.x>

134. McDonald, C. A., Lopata, C., Nasca, B. C., Donnelly, J. P., Thomeer, M. L., & Rodgers, J. D. (2016). ABAS-II adaptive profiles and correlates in samples of children with HFASD or LFASD. *Journal of Developmental and Physical Disabilities*, 28(5), 769-783.
<https://doi.org/10.1007/s10882-016-9508-y>
135. Mikami, A. Y., Miller, M., & Lerner, M. D. (2019). Social functioning in youth with attention-deficit/hyperactivity disorder and autism spectrum disorder: Transdiagnostic commonalities and differences. *Clinical Psychology Review*, 68, 54-70.
<https://doi.org/10.1016/j.cpr.2018.12.005>
136. Mougá, S., Almeida, J., Café, C., Duque, F., & Oliveira, G. (2015). Adaptive profiles in autism and other neurodevelopmental disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(4), 1001-1012.
<https://doi.org/10.1007/s10803-014-2256-x>
137. Navas, P.; Verdugo, M.A.; Arias, B.; Gomez, L.E. (2012). Development of an instrument for diagnosing significant limitations in adaptive behavior in early childhood. *Research in Developmental Disability*, 33, 1551-1559. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2012.03.006>
138. Nazim, A., & Khalid, R. (2018). Adaptive functioning correlates among children with Autism Spectrum Disorders. *Rawal Medical Journal*, 43(4), 712-716.
139. Nievar, M.A., & Luster, T. (2006). Developmental processes in African American families: An application of McLoyd's theoretical model. *Journal of Marriage and Family*, 68(2), 320-331.
<https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00255.x>
140. Norbury, C. F., Nash, M., Baird, G., & Bishop, D. V. (2004). Using a parental checklist to identify diagnostic groups in children with communication impairment: a validation of the Children's Communication Checklist-2. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 39(3), 345-364.
<https://doi.org/10.1080/13682820410001654883>
141. Not, T. (2008). Mentalna retardacija: definicija, klasifikacija i suvremena podrška osobama s intelektualnim teškoćama. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 6(3), 339-350.
142. Nourani, K. (1998). *Social skills and adaptive behavior of Iranian preschoolers, teachers' and parents' ratings* (Doctoral dissertation).
143. Oakland, T., & Harrison, P. L. (2008). Adaptive behaviors and skills: An introduction. In *Adaptive Behavior Assessment System-II* (pp. 1-20). Academic Press.
<https://doi.org/10.1016/B978-012373586-7.00001-1>
144. Oakland, T., Iliescu, D., Chen, H. Y., & Chen, J. H. (2013). Cross-national assessment of adaptive behavior in three countries. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 31(5), 435-447.
<https://doi.org/10.1177/0734282912469492>
145. Oh, Z. J., & Xie, G. H. (2020). A young adult with nonverbal low-functioning Autism: A case review of readiness for independent living. *Asian Journal of Interdisciplinary Research*, 3(1), 162-177.
146. O'Neill, D. K. (2014). Assessing pragmatic language functioning in young children. In: D. Matthews, (Ed.), *Pragmatic Development in First Language Acquisition* (pp. 363-386). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
<https://doi.org/10.1075/tilar.10.20nei>
147. Patel, D. R., Apple, R., Kanungo, S., & Akkal, A. (2018). Intellectual disability: definitions, evaluation and principles of treatment. *Pediatric Medicine*, 1-11.
<https://doi.org/10.21037/pm.2018.12.02>

148. Paul, R., Miles, S., Cicchetti, D., Sparrow, S., Klin, A., Volkmar, F., Coflin, M., & Booker, S. (2004). Adaptive behavior in autism and pervasive developmental disorder-not otherwise specified: Microanalysis of scores on the Vineland Adaptive Behavior Scales. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 34(2), 223-228. <https://doi.org/10.1023/B:JADD.0000022612.18116.46>
149. Pearson, N.A., Patton, J.R., & Mruzek, D.W. (2016). Adaptive Behavior Diagnostic Scale (ABDS). Austin, TX: Pro-Ed.
150. Perry, A., Flanagan, H. E., Geier, J. D., & Freeman, N. L. (2009). Brief report: The Vineland Adaptive Behavior Scales in young children with autism spectrum disorders at different cognitive levels. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 39(7), 1066-1078. <https://doi.org/10.1007/s10803-009-0704-9>
151. Peterson, C.A., Wall, S., Raikes, H.A., Kisker, E.E., Swanson, M.E., Jerald, J., Atwater, J. B., & Qiao, W. (2004). Early head start: Identifying and serving children with disabilities. *Topics in Early Childhood Special Education*, 24(2), 76-88. [doi: 10.1177/02711214040240020301](https://doi.org/10.1177/02711214040240020301)
152. Picone, M., & McCabe, P. C. (2005). The reliability and discriminant validity of the Social Interactive Coding System with language impaired preschoolers. *Journal of Early Childhood and Infant Psychology*, 1, 113-128.
153. Price, J., Morris, Z., & Costello, S. (2018). The application of adaptive behaviour models: a systematic review. *Behavioral Sciences*, 8(1), 11. <https://doi.org/10.3390/bs8010011>
154. Prizant, B. M., & Wetherby, A. M. (1993). Communication in preschool autistic children. In *Preschool issues in autism* (pp. 95-128). Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2441-4_5
155. Pugliese, C. E., Anthony, L., Strang, J. F., Dudley, K., Wallace, G. L., & Kenworthy, L. (2015). Increasing adaptive behavior skill deficits from childhood to adolescence in autism spectrum disorder: Role of executive function. *Journal of autism and developmental disorders*, 45(6), 1579-1587. <https://doi.org/10.1007/s10803-014-2309-1>
156. Pugliese, C. E., Anthony, L. G., Strang, J. F., Dudley, K., Wallace, G. L., Naiman, D. Q., & Kenworthy, L. (2016). Longitudinal examination of adaptive behavior in autism spectrum disorders: Influence of executive function. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 46(2), 467-477. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2584-5>
157. Rapin, I., & Dunn, M. (2003). Update on the language disorders of individuals on the autistic spectrum. *Brain and Development*, 25(3), 166-172. [https://doi.org/10.1016/S0387-7604\(02\)00191-2](https://doi.org/10.1016/S0387-7604(02)00191-2)
158. Rapin, I., & Tuchman, R. F. (2008). Autism: definition, neurobiology, screening, diagnosis. *Pediatric Clinics of North America*, 55(5), 1129-1146. <https://doi.org/10.1016/j.pcl.2008.07.005>
159. Ratto, A. B., Kenworthy, L., Yerys, B. E., Bascom, J., Wieckowski, A. T., White, S. W., Wallace, C. P., Pugliese, C., Schultz, R. T., Ollendick, A. S., Scarpa, A., Seese, S., Register-Brown, K., Martin, A., & Anthony, L. G. (2018). What about the girls? Sex-based differences in autistic traits and adaptive skills. *Journal of autism and developmental disorders*, 48(5), 1698-1711. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3413-9>
160. Reinhardt, V. P., Wetherby, A. M., Schatschneider, C., & Lord, C. (2015). Examination of sex differences in a large sample of young children with autism spectrum disorder and typical development. *Journal of autism and developmental disorders*, 45(3), 697-706.

- <https://doi.org/10.1007/s10803-014-2223-6>
161. Reschly, D. J. (2013). Assessing mild intellectual disability: Issues and best practices. In D. H. Saklofske, C. R. Reynolds, & V. L. Schwann (Eds.), *The Oxford handbook of child psychological assessment* (pp. 683-697). Oxford University Press.
 162. Rice, M. L., Sell, M. A., & Hadley, P. A. (1991). Social Interactions of speech and language-impaired children. *Journal of Speech and Hearing Research, 34*, 1299-1307.
 163. Rice, M. L. (1993). Social consequences of specific language impairment. In H. Grimm & H. Skowronek (Eds.), *Language acquisition problems and reading difficulties: Aspects of diagnosis and intervention*. New York: De Gruyter.
 164. Rice, M. L., Warren, S. F., & Betz, S. K. (2005). Language symptoms of developmental language disorders: An overview of autism, Down syndrome, fragile X, specific language impairment, and Williams syndrome. *Applied Psycholinguistics, 26*(1), 7-27.
<https://doi.org/10.1017/S0142716405050034>
 165. Ripley, K., & Yuill, N. (2005). Patterns of language impairment and behaviour in boys excluded from school. *British Journal of Educational Psychology, 75*(1), 37-50.
<https://doi.org/10.1348/000709905X27696>
 166. Rixon, L., Hastings, R. P., Kovshoff, H., & Bailey, T. (2021). Sibling adjustment and sibling relationships associated with clusters of needs in children with autism: A novel methodological approach. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 51*(11), 4067-4076.
<https://doi.org/10.1007/s10803-020-04854-0>
 167. Rodrigue, J. R., Morgan, S. B., & Geffken, G. R. (1991). A comparative evaluation of adaptive behavior in children and adolescents with autism, Down Syndrome, and normal development. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 21*, 187-196.
<https://doi.org/10.1007/BF02284759>
 168. Rosen, N. E., McCauley, J. B., & Lord, C. (2021). Influence of siblings on adaptive behavior trajectories in autism spectrum disorder. *Autism, 13623613211024096*.
<https://doi.org/10.1177/13623613211024096>
 169. Sadrossadat, L., Moghaddami, A., & Sadrossadat, S. J. (2010). A comparison of adaptive behaviors among mentally retarded and normal individuals: A guide to prevention and treatment. *International Journal of Preventive Medicine, 1*(1), 34.
 170. Santos, S. (2014). Adaptive behaviour on the Portuguese curricula: A comparison between children and adolescents with and without intellectual disability. *Creative Education, 2014*.
<https://doi.org/10.4236/ce.2014.57059>
 171. Sartawi, A., AlMuhairy, O., & Abdat, R. (2011). Behavioral problems among students with disabilities in United Arab Emirates. *International Journal for Research in Education, 29*, 1-15.
 172. Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A., Bradley, V., Buntix, W. H. E., Coulter, M. D., Craig, E. M., Gomez, S. C., Lachapelle, Y., Luckasson, R., Reeve, A., Shogren, K. A., Snell, M. E., Sprent, S., Tassé, M. J., Thompson, J. R., Verdugo, M. A., Wehmeyer, M. L., & Yeager, M. H. (2010). *Intellectual disability. Definition, classification and systems of supports (11th ed.)*. Washington, DC: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.
 173. Schalock, R. L., & Luckasson, R. (2013). What's at stake in the lives of people with intellectual disability? Part I: The power of naming, defining, diagnosing, classifying, and planning supports. *Intellectual and Developmental Disabilities, 51*(2), 86-93.
<https://doi.org/10.1352/1934-9556-51.2.086>
 174. Schatz J, Hamdan-Allen G. (1995). Effects of age and IQ on adaptive behavior domains for children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 25*(1), 51-60.

- <https://doi.org/10.1007/BF02178167>
175. Schulz, W. (2005). *Measuring the Socio-Economic Background of Students and Its Effect on Achievement on PISA 2000 and PISA 2003*. Online Submission.
176. Skreitule-Pikše, I., Bite, I., Raščevska, M., Sebre, S., Koļesovs, A., Damberga, I., & Martinsone, B. (2014). Social problems of children with language impairment: associations with other behavioral problems, adaptive behavior, and intellect. Longitudinal Associations between Symptoms of Parental Perinatal Depression. *Social Support and Infant Temperament*, 73.
177. Schatz, J., & Hamdan-Allen, G. (1995). Effects of age and IQ on adaptive behavior domains for children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 25(1), 51-60.
- <https://doi.org/10.1007/BF02178167>
178. Shevell, M. I., Majnemer, A., Webster, R. I., Platt, R. W., & Birnbaum, R. (2005). Outcomes at school age of preschool children with developmental language impairment. *Pediatric Neurology*, 32(4), 264-269. <https://doi.org/10.1016/j.pediatrneurol.2004.12.008>
179. Shevell, M., Majnemer, A., Platt, R. W., Webster, R., & Birnbaum, R. (2005). Developmental and functional outcomes at school age of preschool children with global developmental delay. *Journal of Child Neurology*, 20(8), 648-654. <https://doi.org/10.1177/08830738050200080301>
180. Singh, S., Pandey, S., & Agarwal, V. (2019). A Comparative study of Vineland Adaptive Behavior Scale II and Vineland Social Maturity Scale on children and adolescents with Intellectual Disability. *Journal of Indian Association for Child & Adolescent Mental Health*, 15(1).
181. Soenen, S., Van Berckelaer-Onnes, I., & Scholte, E. (2009). Patterns of intellectual, adaptive and behavioral functioning in individuals with mild mental retardation. *Research in Developmental Disabilities*, 30(3), 433-444. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2008.04.003>
182. Solish, A., Perry, A., & Minnes, P. (2010). Participation of children with and without disabilities in social, recreational and leisure activities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 23(3), 226-236. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2009.00525.x>
183. Stanton-Chapman, T. L., Justice, L. M., Skibbe, L. E., & Grant, S. L. (2007). Social and behavioral characteristics of preschoolers with specific language impairment. *Topics in Early Childhood Special Education*, 27(2), 98-109. <https://doi.org/10.1177/02711214070270020501>
184. St Clair, M. C., Pickles, A., Durkin, K., & Conti-Ramsden, G. (2011). A longitudinal study of behavioral, emotional and social difficulties in individuals with a history of specific language impairment (SLI). *Journal of communication disorders*, 44(2), 186-199. <https://doi.org/10.1016/j.jcomdis.2010.09.004>
185. Sternberg, R. J., Conway, B. E., Ketron, J. L., & Bernstein, M. (1981). People's conceptions of intelligence. *Journal of personality and social psychology*, 41(1), 37.
186. Stevens, K. B., & Price, J. R. (2006). Adaptive behavior, mental retardation, and the death penalty. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 6(3), 1-29. https://doi.org/10.1300/J158v06n03_01
187. Svetskazdravstvenaorganizacija (1992). *ICD-10 Klasifikacijamentalnihporemećajaiporemećajaponašanja -Kliničkiopisiidijagnostičkauputstva*. Beograd: Zavodzaudžbenikeinastavnasredstva.
188. Tager-Flusberg, H. (2000). Understanding the Language and Communicative Impairments in Autism. In L. M. Glidden (Ed.), *International Review of Research on*

- Mental Retardation. Special Issue on Autism.* New York: Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0074-7750\(00\)80011-7](https://doi.org/10.1016/S0074-7750(00)80011-7)
189. Tager-Flusberg, H., Paul, R., & Lord, C. (2005). Language and communication in autism. *Handbook of autism and pervasive developmental disorders, 1*, 335-364.
 190. Tassé, M. J. (2009). Adaptive behavior assessment and the diagnosis of mental retardation in capital cases. *Applied Neuropsychology, 16*(2), 114-123. <https://doi.org/10.1080/09084280902864451>
 191. Tassé, M. J., Schalock, R. L., Balboni, G., Bersani Jr, H., Borthwick-Duffy, S. A., Spreat, S., Thissen, D., Widaman, K. F., & Zhang, D. (2012). The construct of adaptive behavior: Its conceptualization, measurement, and use in the field of intellectual disability. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 117*(4), 291-303. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-117.4.291>
 192. Tassé, M. J., & Mehling, M. H. (2016). Measuring Intellectual Functioning and Adaptive Behavior in Determining Intellectual Disability. In *Handbook of Research-Based Practices for Educating Students with Intellectual Disability* (pp. 71-86). Routledge.
 193. Tassé, M. J., Schalock, R. L., Thissen, D., Balboni, G., Bersani Jr, H., Borthwick-Duffy, S. A., Spreat, S., Widaman, K.F., Zhang, D., & Navas, P. (2016). Development and standardization of the diagnostic adaptive behavior scale: Application of item response theory to the assessment of adaptive behavior. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 121*(2), 79-94. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-121.2.79>
 194. Tassé, M. J., Balboni, G., Navas, P., Luckasson, R., Nygren, M. A., Belacchi, C., Reed, G.M., Bonichini, S., & Kogan, C. S. (2019). Developing behavioural indicators for intellectual functioning and adaptive behaviour for ICD-11 disorders of intellectual development. *Journal of Intellectual Disability Research, 63*(5), 386-407. <https://doi.org/10.1111/jir.12582>
 195. Tenerife, J. J. L., Peteros, E., Englatera, J. D., de Vera, J. V., Pinili, L. C., & Fulgencio, M. D. (2022). Exploring predictors of adaptive behaviour of children with autism. *Cypriot Journal of Educational Sciences, 17*(3), 772-786. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i3.6906>
 196. Tipton, L. A., Christensen, L., & Blacher, J. (2013). Friendship quality in adolescents with and without an intellectual disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 26*(6), 522-532. <https://doi.org/10.1111/jar.12051>
 197. Tomanik, S. S., Pearson, D. A., Loveland, K. A., Lane, D. M., & Shaw, J. B. (2007). Improving the reliability of autism diagnoses: Examining the utility of adaptive behavior. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 37*(5), 921-928. <https://doi.org/10.1007/s10803-006-0227-6>
 198. Wehmeyer, M. L., Buntinx, W. H., Lachapelle, Y., Luckasson, R. A., Schalock, R. L., Verdugo, M. A., Borthwick-Duffy, S., Bradley, V., Craig, E. M., Coulter, D. L., Gomez, S. C., Reeve, A., Shogren, K. A., Snell, E. M., Spreat, S., Tassé, M. J., Thompson, J. R., & Yeager, M. H. (2008). The intellectual disability construct and its relation to human functioning. *Intellectual and developmental Disabilities, 46*(4), 311-318. [https://doi.org/10.1352/1934-9556\(2008\)46\[311:TIDCAI\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/1934-9556(2008)46[311:TIDCAI]2.0.CO;2)
 199. White, K. R. (1982). The relation between socioeconomic status and academic achievement. *Psychological bulletin, 91*(3), 461. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.91.3.461>

200. White, E. I., Wallace, G. L., Bascom, J., Armour, A. C., Register-Brown, K., Popal, H. S., Alison, B., Ratto, B., Martin, A., & Kenworthy, L. (2017). Sex differences in parent-reported executive functioning and adaptive behavior in children and young adults with autism spectrum disorder. *Autism Research, 10*(10), 1653-1662. <https://doi.org/10.1002/aur.1811>
201. Wiener, J. (2004). Do peer relationships foster behavioral adjustment in children with learning disabilities?. *Learning Disability Quarterly, 27*(1), 21-30. <https://doi.org/10.2307/1593629>
202. Widaman, K. F., Borthwick-Duffy, S. A., & Little, T. D. (1991). The structure and development of adaptive behaviors. In *International review of research in mental retardation, 17*, 1-54. [https://doi.org/10.1016/S0074-7750\(08\)60102-0](https://doi.org/10.1016/S0074-7750(08)60102-0)
203. Widaman, K. F., & McGrew, K. S. (1996). The structure of adaptive behavior. In J. W. Jacobson & J. S. Mulick (Eds.), *Manual of diagnosis and professional practice in mental retardation* (pp. 97-110). Washington, DC: American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10203-006>
204. Wong, C. (2017). Applicatio of the triple-e employment framework to decide on the employability of young adults with special needs. *European Journal of Special Education Research, 2*(4), 35-45. <https://doi.org/10.5281/zenodo.556603>
205. Wong, C. L. (2019). A Case Report and Review of a Young Adult with Non-Verbal Low-Functioning Autism. *International Journal of Educational Studies, 2*(1), 1-12. <https://doi.org/10.53935/2641-533x.v2i1.21>
206. Wong, S. J., & Xie, G. (2019). A Case Review of an 8-Year-Old Boy with Autistic Syndromic Complex Disorder. *International Journal of Educational Studies, 2*(1), 13-35. <https://doi.org/10.53935/2641-533x.v2i1.22>
207. Wong, C. L. (2020). A Case Review Study of a Young Adult with Low-Functioning Autistic Disorder transitioning from School to Work. *Asian Journal of Interdisciplinary Research, 3*(1), 1-31. <https://doi.org/10.34256/ajir2011>
208. World Health Organization. (2008). ICD-10: International statistical classification of diseases and related health problems (10th Rev. ed.). New York, NY: Author.
209. World Health Organization. (2011). *World report on disability 2011*. World Health Organization.
210. Yang, S., Paynter, J. M., & Gilmore, L. (2016). Vineland adaptive behavior scales: II profile of young children with autism spectrum disorder. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 46*(1), 64-73. <https://doi.org/10.1007/s10803-015-2543-1>
211. Young, E. C., Diehl, J. J., Morris, D., Hyman, S. L., & Bennetto, L. (2005). The use of two language tests to identify pragmatic language problems in children with autism spectrum disorders. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 36*(1), 62-72. [https://doi.org/10.1044/0161-1461\(2005/006\)](https://doi.org/10.1044/0161-1461(2005/006))
212. Zwaigenbaum, L., Bryson, S. E., Szatmari, P., Brian, J., Smith, I. M., Roberts, W., Vaillancourt, T., & Roncadin, C. (2012). Sex differences in children with autism spectrum disorder identified within a high-risk infant cohort. *Journal of autism and developmental disorders, 42*(12), 2585-2596. <https://doi.org/10.1007/s10803-012-1515-y>

IX ПРИЛОЗИ

Прилог 1.

Социодемографски упитник

Датум попуњавања упитника: _____

Информације о испитанику:

Име и презиме испитаника: _____

Пол: Женски Мушки

Датум рођења испитаника: _____

Мјесто становања испитаника: _____

Вртић: ДА НЕ Основна школа: ДА НЕ Разред: ____ Средња школа: ДА НЕ Разред: ____

Испитаник живи:

1. Са оба родитеља
2. Са једним родитељем
3. Без родитеља (живи са члановима шире породице, старатељима...)
4. У институцији

Да ли испитаник има било какав облик ометености: ДА НЕ

Дијагноза: _____

Информације о породици испитаника:

Образовни ниво оца: а) основна школа б) занат ц) средња школа д) виша или висока школа

Образовни ниво мајке: а) основна школа б) занат ц) средња школа д) виша или висока школа

Радни статус мајке: Запослена Незапослена

Радни статус оца: Запослен Незапослен

Материјалне прилике породице испитаника су:

1. Веома добре (припадају имућнијим)
2. Добре (припадају добро стојећим)
3. Осредње (припадају средњем слоју)

4. Лоше (накако састављају крај са крајем)

5. Веома лоше (једва преживљавају)

Брачни статус родитеља: а) у браку б) разведени ц) удовац/удовица д) ванбрачна заједница

Број дјеце у породици: _____

Број млађе браће: _____ Број млађих сестара: _____ Број старије браће: _____ Број старијих сестара: _____

Информације о испитивачу:

Име и презиме _____ Занимање _____

Однос са испитаником (нпр. васпитач, учитељ, наставник, логопед, специјални едукатор и рехабилитатор)

Колико дуго познајете дијете _____

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Слађана (Владимир) Ћаласан (рођена Милошевић) рођена је 16.01.1981. године у Сарајеву, где је завршила основну школу. Средњу школу завршила је у Фочи. Запослена је на Универзитету у Источном Сарајеву, Медицинском факултету у Фочи – студијски програм Специјална едукација и рехабилитација – смер Логопедија и сурдоаудиологија.

Основне студије завршила је 2012. године на Медицинском факултету у Фочи – студијски програм Специјална едукација и рехабилитација (смер логопедија и сурдоаудиологија), Универзитета у Источном Сарајеву, са просечном оценом 9,55 у току студија и стекла звање Професор специјалне едукације и рехабилитације.

Академске студије другог циклуса на Медицинском факултету у Фочи, на студијском програму Специјална едукација и рехабилитација – смер Логопедија, Универзитета у Источном Сарајеву, уписала је 2013. године и завршила са просечном оценом 10,00. Одбраном завршног рада „*Лексичко-семантичке способности код дјеце са дисграфијом*“ 2016. године, стекла је звање Магистар специјалне едукације и рехабилитације.

Школске 2016/17. године на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду уписала је докторске академске студије на студијском програму Логопедија и положила све испите предвиђене наставним планом са просечном оценом 8,80. Одлуком већа за мастер, специјалистичке и докторске студије Универзитета у Београду - Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, Слађани Ћаласан је 22.07.2020. године одобрена тема докторске дисертације под називом: „Адаптивне вештине код деце са поремећајима комуникације“. За ментора је одређена др Надица Јовановић Симић, редовни професор Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију

На Медицинском факултету у Фочи, на студијском програму Специјална едукација и рехабилитација (смер Логопедија и сурдоаудиологија), Слађана Ћаласан је бирана у звање асистента 1. децембра 2014. године. У звање вишег асистента из уже научне области Дефектологија бирана је 1. августа 2018. године. Ангажована је у реализацији вежби на основним академским студијама на предметима: Општа логопедија, Развојни говорно-језички поремећаји, Артикулационо-фонолошки поремећаји, Поремећаји гласа, Афазиологија, Поремећаји комуникације код трауматских оштећења мозга, Поремећаји читања и писања, Поремећаји течности говора и Аугментативна и алтернативна комуникација.

Учесник је пројекта ABC (Assisting Better Communication) који финансира Е. У. у оквиру програма Erasmus+ (573610-EPP-1-GE-EPPKA2-SBHE-JP) од 1. јануара 2018. године до данас. Похађала је више едукација, објавила више од 40 научних чланака и саопштавала радове на научно-стручним скуповима и научним конференцијама.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора **Слађана В. Ћаласан**

Број индекса **2016/5012**

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Адаптивне вештине код деце са поремећајима комуникације“

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

У Беогарду,

Потпис аутора

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: **Слађана В. Ђаласан**

Број индекса: **2016/5012**

Студијски програм: **Специјална едукација и рехабилитација**

Наслов рада: **„Адаптивне вештине код деце са поремећајима комуникације“**

Ментор: **др Надица Јовановић Симић, редовни професор**

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични податаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду,

Потпис аутора

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе докторску дисертацију под насловом:

„Адаптивне вештине код деце са поремећајима комуникације“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила:

1. Ауторство
2. Ауторство – некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
- 4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима**
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

У Београду,

Потпис аутора
